

T.C.

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

SÜKÛTUN İSLÂM HUKUKUNDAKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Sümevra KOÇ

Çorum - 2025

SÜKÛTUN İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ

Sümeýra KOÇ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK

Çorum-2025

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Sümeyra Koç
Numarası : 220451089
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Temel İslam Bilimleri
Danışmanı : Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK
Tez Savunma Tarihi : 30.05.2025 Saati: 10:00
Tez Başlığı : Sükûtun İslâm Hukukundaki Yeri

Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Öğretim Yönetmeliği'nin **9. maddesi** uyarınca, yapılmış olan tez savunma sınavı sonunda adayın tezinin **KABULÜNE OY BİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

TEZ SAVUNMA SINAV JÜRİSİ		KARAR	
Ünvanı Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret
Prof. Dr. Kaşif Hamdi OKUR	Jüri Başkanı	☒	☐
Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK	Tez Danışmanı	☒	☐
Doç. Dr. Hilal ÖZAY	Üye	☒	☐

TEZ BİLDİRİMİ

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.

Sümevra KOÇ

SÜKÛTUN İSLAM HUKUKUNDAKİ YERİ

Sümevra KOÇ

ORCID: 0009-0001-5571-4305

HİTİT ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Yüksek Lisans Tezi

Mayıs 2025

ÖZET

Sükût, insan hayatının her aşamasında kendini hissettiren, zorunluluk ya da ihtiyaç sebebiyle ortaya çıkan bir durumdur. Hukuka konu olma bakımından da önemi dikkat çeken sükût hem ibadet hem muamelat hem de ceza hukuku bakımından karşılığı olup, sonuç doğuran bir kavramdır. Sükûtun İslam hukuku açısından önemine dair çalışmalar oldukça sınırlı kalmıştır. Bahse konu yönleri ön plana çıkarılarak son dönem fıkıh literatüründe ve lisansüstü çalışmalarda yeteri kadar yer bulamamış olsa da güncelliğini muhafaza eden bir konudur. Yapılan çalışmalarda sükût tek bir yönüyle ele alınmış olup bunlar da bir bütünlük içerisinde araştırmacıya akademik veri sağlamaktan uzaktır. Borçlar hukuku, ceza hukuku alanlarındaki çalışmalarda ise sükûtun etki alanına ve hüküm değerine değinilmemiştir.

İnsan için asıl olan eğer bir mâni, mazeret durumu yoksa iradesini sarıh söz ile ifade etmesidir. Bu sebeptendir ki ifadenin sarıh sözle olmadığı yerde kişinin sükûtuna; haksızlığın, aldatma ya da aldanmanın, akitlerin sıhhatli kurulmasının ve hak kayıplarının önüne geçme düşüncesiyle anlam yükleme ihtiyacı hasıl olmuştur. Dolayısıyla “*sakite bir söz isnad olunmaz, lâkin ma’rız-ı hacette sükût beyandır*” kaidesi gereği sükût temelde bir eylemsizlik olarak görülse de ehliyet sahibi kişinin konuşmasına ihtiyaç duyulan yerde susması karineler doğrultusunda beyan ve rıza olarak yorumlanmıştır. Sükût bu doğrultuda bazen kazanç, bazen dava hakkının düşmesi, bazen cezai infazın düşmesi gibi dünyevi sorumlulukların ortadan kalkması şeklinde sonuçlar doğurmuştur. Fakat bu sorumluluğun diyaneten düştüğü anlamına gelmemektedir. Diğer taraftan şer’i deliller çerçevesinde bakıldığında sükûtta asıl olanın mübah olmasıdır. Ancak müdahil olduğu dava ve konusuna göre sükût hüküm bakımından mendûp, mekruh, haram veya vacip hükümlerini de alabildiği görülmüştür.

Mükellef olan kişinin iradesini ve niyetini açıklamada sükûtun ne derece etkin olduğu hususu İslâm hukukçuları tarafından tartışılmış, akitlerin kurulması ile hukuki tasarrufların geçerlilik

kazanması hususlarında sükût, karinelerle çevrenmiş ve mücerret sükût olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır. Karinelerle çevrenmiş sükût ile mücerred sükût ayrımında her iki sükût halinin hüküm bakımından ne ifade etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu sebeple irade beyanında sükûtun geçerli bir beyan türü olabilmesi için bazı şartlar ortaya konulmuştur. Bu şartlar; sükût eden kişinin sükûtun konusunu bilmesi, mükellef olması, irade beyânına engel bir durum bulunmaması, sükûtun başkasına yönelik bir zarara veya aldanmaya yol açmaması, sükûtun sarîh söz ile teâruz etmemesi, soyut sükûtun beraberinde irâdeyi beyân edip açığa çıkaracak hallerin ve karînelerin bulunmasıdır.

Anahtar Kavranlar: İslam Hukuku, Sükût, Mükellef, İrade, Beyan

Bilim Kodu: 60403

The Legal Status of Silence in Islamic Law

Sümeýra KOÇ

ORCID: 0009-0001-5571-4305

HITIT UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL

Master of Science Thesis

May 2025

ABSTRACT

Silence is a condition that manifests itself in every stage of human life, either as a necessity or a response to a need. Its significance in legal contexts is also noteworthy, as silence carries implications and consequences in the realms of worship (ibādāt), transactions (mu‘āmalāt), and criminal law. Despite its relevance, studies focusing on the importance of silence within Islamic law remain limited. While this subject continues to maintain its relevance, it has not received adequate attention in contemporary Islamic jurisprudential literature or in graduate-level academic research. Existing studies tend to address silence from a singular perspective and often fail to provide a comprehensive and cohesive academic resource. In fields such as obligations law and criminal law, the scope and legal value of silence have not been sufficiently addressed.

As a general principle, in the absence of a hindrance or excuse, it is essential for a person to express their will explicitly through speech. Consequently, when such explicit verbal expression is absent, it becomes necessary to interpret a person’s silence particularly to prevent injustice, deception, invalid contractual agreements, or loss of rights. According to the maxim *"One does not ascribe speech to a silent person; however, in situations of necessity, silence is a form of expression,"* silence, though fundamentally a form of negation, may be interpreted as consent or declaration when an eligible person remains silent in a situation that requires speech, depending on contextual indicators (qarā'in). As such, silence may result in tangible legal consequences, such as financial gain, the dismissal of legal claims, or the avoidance of penal sanctions. However, this does not necessarily mean that the religious responsibility (diyānah) is also lifted.

From the perspective of Islamic legal sources, the default ruling on silence is that it is permissible (mubāh). Nevertheless, depending on the nature of the case and its subject matter, silence may assume other legal statuses such as recommended (mandūb), disliked (makrūh), prohibited (harām), or obligatory (wājib).

The extent to which silence serves as an effective expression of a person's intention and will has been a subject of debate among Islamic jurists. In the formation of contracts and the validity of legal dispositions, silence is typically categorized into two forms: silence accompanied by contextual indicators and pure (unqualified) silence. Scholars have examined what each form should signify from a legal standpoint. Therefore, for silence to be considered a valid form of expression of intent, certain conditions must be met: the person remaining silent must be aware of the subject matter of the silence, must be legally competent (mukallaf), there must be no impediment to expressing intent, the silence must not result in harm or deception to another party, it must not conflict with any explicit statement, and in the case of pure silence, there must be additional circumstances or indicators that reveal the underlying intent.

Keywords: Islamic Law, Silence, Legal Capacity, Intention, Expression

Science Code: 60403

TEŐEKKÖR

Yüksek lisans eğitimin sürecinde ilmî birikimim ve düşünce dünyamın gelişmesine katkı sunan, her daim rehberliğı ve teşvikiyle yanımda olan çok kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Abdullah ÇOLAK'a en içten şükranlarımı sunarım. Bilimsel yaklaşımı, titizliğı ve destekleyici tutumuyla bu tezin ortaya çıkmasında önemli katkısı bulunan Prof. Dr. Kaşif Hamdi OKUR hocama teşekkürü borç bilirim.

Eğitim hayatım boyunca maddî ve manevî desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme, özellikle de dualarıyla bana güç veren anneme ve babama, bu süreçte sabırla yanımda olan kıymetli eşim Öğr. Gör. İhsan KOÇ'a gönülden teşekkür ederim.

Ayrıca tez sürecinde doğrudan veya dolaylı olarak katkıda bulunan, fikirleriyle zenginlik katan tüm arkadaşlarıma da minnettarım.

Bu çalışmanın, ilme ve topluma faydalı olması en büyük temennimdir.

Sümevra KOÇ

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR.....	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR.....	v
GİRİŞ.....	1

1. BÖLÜM

SÜKÛTUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ VE MEŞRUIYETİ

1. Sükûtun Kavramsal Çerçevesi.....	4
1.1. Lügavî Olarak Sükût.....	4
1.2. Terim Olarak Sükût.....	4
1.3. Kaynaklarda Sükût Anlamında Kullanılan Diğer Kavramlar.....	5
1.4. Sükûtun İrade Beyanı Olarak Kabul Edilmesinin Delilleri.....	7
2. Sükûtun Unsurları.....	12
2.1. Sükût Eden Kişi.....	12
2.2. Sükûtun Mahiyeti.....	14
2.3. Sükûtun Mahalli.....	15
3. Sükûtun Kısımları.....	15
3.1. Şari'in Sükûtu.....	15
3.2. Mücerred (Salt) Manada Sükût.....	17
3.3. İhtiyaç Halinde Karinelerle Beyan Kabul Edilen Nitelikli Sükût.....	18
4. İrade Beyanı Olarak Kabul Edilen Sükûtta Aranacak Şartlar.....	20
4.1. Mükellef Olma.....	20
4.2. Sükûtun Konusunu Bilme.....	21
4.3. İrade Beyanına Bir Engelin Bulunmaması.....	23
4.4. Sükûtun Zarara veya Aldanmaya Yol Açmaması.....	24

4.5. Tearuz	26
5. Sükûtun Beyana Delâlet Etme Sebepleri	27
5.1. Maslahatlar Çerçevesinde Sükûtun Beyana Delâleti.....	28
5.2. Örf 30	
5.3. Delâlet-i Hâl	33
6. Teklîfi Hükümler Açısından Sükût Çeşitleri	36
6.1. Vacip Olan Sükût	37
6.2. Mendûb Olan Sükût	42
6.3. Mubah Olan Sükût.....	43
6.4. Haram Olan Sükût.....	47
6.5. Mekruh Olan Sükût.....	50
7. Hukuki Sonuçları Bakımından Sükût	51
7.1. Mücerred (Salt) Sükûtun Hükümü ve Meşruiyeti.....	52
7.2. Beyan Mahiyetinde Karinelerle Çevrelenmiş Nitelikli Sükût.....	62

2. BÖLÜM

SÜKÛTUN USÛL VE FÜRÛDAKİ YERİ

2. Şer'î Deliller Açısından Sükût	66
2.1. Kitap.....	66
2.2. Sünnet.....	68
2.3. İcmâ.....	71
3. Sükûtun Fürûdaki Yeri	80
3.1. İbâdetler Konusunda Sükût.....	81
3.2. Muâmelat Konularında Sükût	82
3.3. Muhayyerlikler Konusunda Sükût.....	102
4. Aile Hukuku ile İlgili Konularda Sükût	109
4.1. Nikâh Konusunda İzni İstenilen Kadının Sükûtu.....	110
4.2. Nesep Konusunda Sükût.....	112

4.3. Çeyize Yapılan Masrafa Sükût	115
4.4. Talâkta Sükût	116
4.5. Boşanmayı Şarta Bağlama.....	117
5. Yargılama Hukukunda Sükût.....	119
5.1. Mahkemede Sanığın Susma Hakkı	119
5.2. Zaman Aşımı.....	120
5.3. Yeminde Sükût (Nükûl)	126
5.4. Şahitlikte Sükût.....	129
SONUÇ	132
KAYNAKÇA	134

KISALTMALAR

b.	Bin
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
DİB.	Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	Hazreti
md.	Madde
vd.	Ve devamı
TDV.	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik eden
trc.	Tercüme
ts.	Baskı tarihi yok

GİRİŞ

İnsan sosyal bir varlık olarak hayatını devam ettirmek için belli bir düzene ihtiyaç duyar. Kişisel haklar başta olmak üzere ekonomi, sosyal ve kamusal alan bu düzenin olmasına en çok ihtiyaç duyulan alanlardır. Dolayısıyla insan bu alanlarda önce var olma, sonra varlığının vücut bulmasıyla hak sahibi olma, sahip olduğu bu hakları koruma ve arkasından gelen nesle miras bırakma döngüsü içerisinde bir yaşam alanı oluşturur. Oluşturduğu bu yaşam alanı hukuk kuralları ile daima denetlenir. İnsanın, denetlenen bu döngü içerisinde kendisini ifade etmeye her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyduğu anlar vardır. İhtiyaç duyulan bu anlarda bir ifade yöntemi olarak ortaya çıkan sükûtun, hukukî boyutunu ve sonuçlarını ele almak, İslam hukukunda sükût olgusunu usul ve furu yönüyle incelemek adına bu konuyu tercih ettik.

İslam hukuk geleneğinde kişiler arası ilişkiler olarak tarif edilen ve muamelâta dair konular akitlere dayandığı bilinen bir hakikattir. Karşılıklı işleme dayanan bu akitlerde kişiler için garar ve zararı ortadan kaldıracak bir akit nazariyesi her şeyden öte hayati bir önemi haizdir. Bu öneme binaen karşılıklı ilişki temeline dayanan akitlerin kuruluşları ve yapılan işlemin hukuken geçerli olabilmesi için erken dönemlerden itibaren şartlar belirlenmiş, belirlenen bu şartlar hukuk literatürünün en temel konularını oluşturmuştur. Hukuken geçerli bir akitte olması gerekenler; taraflar, mahal ve tarafların irade beyanlarıdır. Yukarıda bahsettiğimiz gibi hukukun ilişkiler ağında etkileşim kişi-kişi, kişi-kurum, kurum-kurum gibi hem şahıslar hem de tüzel kişiler arasındadır.

Hukukun ortaya koyduğu işlemin geçerli olabilmesi için ehliyet sahibi olma şartı aranmıştır. Bu yönüyle şahıslar ya hakiki şahıs ya da hükmi şahıs olurlar. Mahalden kasıt ise akdin konusu olan mal ya da menfaattir. Tarafların alım satım ya da bir menfaatten faydalanma hususunda rızalarını gösteren sarîh söz ya da sarîh söze delâlet eden fiile ihtiyaç vardır. Kurulan bir akitte taraflardan beklenen, icap ve kabule dair iradelerini şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ortaya koymalarıdır. Çünkü şüphe üzerine akit yapmak mümkün değildir. “*Sakite bir söz isnad olunmaz*” nazariyesinden yola çıkılarak bir kimseye yapmadığı bir eylem ya da söylemediği bir sözün isnadı çoğu zaman söz konusu değildir. İslam hukukunda akdin taraflarının birbirini aldatmaması, taraflar arasında olan kardeşlik bağının zarar görmemesi için bir kısım önlemler alınmıştır. Bu önlemlerden biri de sâkitin sükûtu hangi hallerde ve sebeplerle kabul edilir, hangi şartlarda reddedilir bunların tespiti. Tezimizin konusu da bu bağlamda ve kapsamda şekillenip “*Sükûtun İslâm Hukukundaki Yeri*” olarak tespit edilmiştir.

Doktora, yüksek lisans, makale ve müstakil kitap çalışması olarak Türkçe literatürde kapsamlı bir çalışmanın bulunmaması *sükûtun İslam hukukundaki yerini* tez konusu olarak belirlememizde etkili oldu. Öyle ki borçlar hukuku başta olmak üzere, aile hukuku, eşya hukuku ve ceza hukukuna dair yapılan müstakil çalışmalarda her yönüyle sükûtle olması gereken bağın yeteri kadar kurulmadığını fark ettik. Bu bağlamda çalışmamızın amacı, İslam hukukunda sükûtun hukuki boyutunu ve etkilerini kapsamlı bir şekilde inceleyerek, bu alandaki literatür boşluğunu doldurmaya bir nebze de olsa katkı sunmak ve sükûtun irade beyanı olarak kabul

edilip edilmediği, hangi şartlar altında geçerli olacağı, sükûtun çeşitli hukuk alanlarındaki etkileri ve sonuçları hakkında bir analiz yapmaya çalışmaktır. Tezimiz, “*sakite bir söz isnad olunmaz, lâkin ma’rız-ı hacette sükût beyandır*” ilkesi doğrultusunda sükûtun kavramsal çerçevesini çizip, uygulama alanlarını araştırarak, özellikle aile hukuku, borçlar hukuku ve usul hukukunda sükûtun yerini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Etkileşimin olduğu yerde iletişim kaçınılmazdır. Her canlının kendi yaratılış formu çerçevesinde iletişimi olduğu gibi insanlar arası da bir iletişim ağı vardır. Bu ağ konuşma, yazışma, işaret dili ve yerine göre sükût şeklinde kurulabilmektedir. İletişim ve etkileşim sonucunda ortaya çıkabilecek durumlarda menfaatlerin gözetilebilmesi için hukuka olan ihtiyaç kaçınılmazdır. Bu ihtiyaç çerçevesinde insan hayatının nizami olmasını sağlayan hukuk, etki ettiği alanlar bakımından tek taraflı olmayıp kişi ya da kişiler, kişi ya da kurumlar, kurum ya da kurumlar gibi çok yönlüdür. Bu ilişkiler ağında kişi ya da kurum, diğer kişi ya da kurumla iletişimini normal şartlarda sözlü beyana dayalı olarak kurar. Dolayısıyla ortaya konulacak bir durumda beyan olmadığında karşıdakinin ne demek istediği anlaşılamayıp devreye beyan olarak kabul edilebilecek işaretler girer.

Tezimizde konu edindiğimiz başlıkları içeren çalışmalarda sükût boyutuna değinilmemiş ya da çok sınırlı boyutlarda ele alınmıştır. Bu bağlamda tezimiz hem ceza hem eşya hem aile hem de borçlar hukuku yönünden sükûtun etki alanını ele alma bakımından diğer çalışmalardan farklı olması bakımından önemlidir. Bu anlamda yapılan müstakil eser çalışması Muharrem Önder tarafından kaleme alınan “*İslam Fıkıh Usulünde Sükûtun Delâleti (Yasama Sükûtu)*” isimli kitaptır. Makale çalışması ise yine Muharrem Önder tarafından yazılan “*İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları*” başlıklı çalışma olup bir diğer makale ise Ömer Faruk Habergetiren tarafından kaleme alınan “*İslam Hukuku Muamelât Konularında Sükût’a Rıza Anlamı Verilen İşlemler*” başlıklı çalışmadır. Arapça olarak ise hazırlanan yukarıda isimlerini verdiğimiz kitap ve makalelere de kaynaklık eden Remzi Muhammed Ali Dırâz’ın “*Ahkâmü’s-sükût fi’l-fikhi’l-İslâmî*” isimli eseri, Abdülkadir Muhammed Kahtân’ın “*es-Sükûtü’l-müabbir ani’l-irâde ve eseruhu fi’t-tasarrufât*” isimli eseri, Şürunbâsî’nin “*es-Sükût ve Delâletühü*” isimli eseri, Süleimî’nin “*Mebdeü’l-tibârî’s-sükût*” isimli eseri sükûtu doğrudan konu alan eserlerdir. Ayrıca bunların dışında “*el-Eşbah ve’n-Nezair*” adıyla telif edilen eserlerin ilgili bölümleri bizim de çalışmamıza kaynaklık etmiştir. Zikrettiğimiz bu çalışmalardan farklı olarak tezimizde sükûtun dahil olduğu ve hükme etki ettiği alanlara dair tespitler yapmak ve bunları örneklerle müşahhas hale getirmek olacaktır.

Bu çalışmamızda İslam hukuku kaynaklarından elde ettiğimiz veriler bir araya getirilerek nitel analiz yöntemiyle değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Verilerin elde edilmesinde fıkıh kaynaklarının yanında klasik tefsir ve hadis eserlerine başvurulmuştur. Verileri elde ettiğimiz birincil kaynakların bir kısmı yukarıda zikredilmiş olup tamamı burada ifade edilemeyeceğinden ikincil kaynaklarla birlikte kaynakça kısmına eklenmiştir.

Arapça kaynaklarda konu ile doğrudan ilgili olmayan birçok ayet ve hadis sükût bağlamında

değerlendirildiğinden konu dağılmıştır. Bu sebeple biz tezimizde doğrudan sükût bağlamında değerlendirilmeye uygun örnekleri almaya özen gösterdik.

Bu bağlamda tezimiz iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sükûtun kavramsal çerçevesini çizip, sükûtun unsurlarını ele alarak şartları, delilleri, kısımları ve hükme konu olma bakımından sükût incelenecektir. Sükûtun İslam hukukunda kabul anlamında görüldüğü ve görülmediği durumları inceleyerek nitelikli bir sükûtun hükmünü ve sükûtun irade beyanı kabul edilip edilmemesini nedenleri ve delilleriyle ortaya konulacaktır. Ayrıca bu bölümde sükûtun kısımları, soyut ve ihtiyaç olma yönüyle ele alınacak, akabinde irade beyanı olarak kabul edilmesinin şartları, beyan olarak delâletinin sebepleri incelenecektir.

İkinci bölümde ise öncelikle usul-i fıkhıta ve sonra fûru fıkhıta sükûtun yeri ve daha sonra etkileri üzerinde durulacaktır. Aile ve borçlar hukukunda sükûtun etki alanını tespit edip son olarak yargılama usulünde sükûtun yerine değinilecektir.

1. BÖLÜM

SÜKÛTUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ ve MEŞRUIYETİ

1. Sükûtun Kavramsal Çerçevesi

Kişiler arasındaki akitler, hukukun ortaya koyduğu ilkelere uyularak geçerli olur veya bu ilkeler ihlal edildiğinde bâtil ya da fasit hale gelir. Bu nedenle, geçerli bir akdin oluşabilmesi için hukuki ilkelere uyulması ve şartların sağlanması gerekir. Bir akdin geçerli olabilmesi için, taraflar (gerçek veya tüzel kişiler), akdin konusu (mal veya menfaatler) ve irade beyanı gibi "rükûn"ların hukuka uygun şekilde sağlanmış olması aranır. İrade beyanı, tarafların akit yapma niyetlerini açık söz, fiil veya buna delâlet eden bir eylemle ortaya koymalarıdır. Bu bağlamda, sükût da irade beyanı yollarından biri olarak kabul edilmiştir.

1.1. Lügavî Olarak Sükût (سكوت)

Lügatte "s-k-t/ س - ك - ت" kökünden türeyen sükût, "Susmak, suskun kalmak, konuşmayı bırakmak, kasten veya tercihen konuşmaktan yüz çevirmek, konuşmaya gücü yettiği halde söz söylememek, sakinleşmek, yatışmak, nutku kesilmek, ölmek"¹ gibi anlamlara gelmektedir. Sözlüklerde geçen anlamlarından yola çıkarak bütün bu manaları da kapsayacak şekilde sükûta "bilinçli konuşmamak, konuşabilecek imkâna sahipken konuşmamayı tercih etmek" anlamını vermek doğru olacaktır.²

1.2. Terim Olarak Sükût

Sükût, İslam hukukunda farklı şekillerde tanımlanmış ve incelenmiştir. Bu tanımlar hem kavramsal hem de hukuki anlamda sükûtun rolünü ve kapsamını belirlemeye yönelik çabalar içerir. Sükût, terim anlamı bakımından kaynaklara bakıldığında iki şekilde incelendiği görülmektedir. Bunlar;

Genel anlamda sükût; *et-Tarifât* yazarı Cürcanî (ö. 471/1078-79) "güç yetirdiği halde konuşmayı terk etmektir" şeklinde tanımlamaktadır.³ Soyut ve eylemsizlik halini ifade etmesinden ve irade beyânında kastedilen sükûtun hakikatini açıklamakta yetersiz kalmasından ötürü bu ve benzeri tanımlar eleştiri konusu olmuştur. Çünkü akdin kurulmasında etkisiz olan soyut sükût, irade beyânının gerçekleşmesinde yok hükmündedir.⁴

¹ Ebu'l-Fadl Cemaluddin İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), "s-k-t" md., 3/2046-2047; Muhammed Murteza ez-Zebîdî, *Tacü'l-arus min cevâhiri'l-kamus* (Beyrut: Daru'l Fikri, 1994), 4/559, 561; İsmail b. Hammad, Cevherî, *es-Sihâh tâcü'l-lüga ve shâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm, 1990), "s-k-t" md., 1/253; Ebu'l-Bekâ Eyyûb, Kefevî, *el-Külliyât; Mu'cemun fi'l-mustalahât ve'l-fürûku'l lügaviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1998), 509; Muhammed b. Ya'kûb Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-muhît* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1986), 153.

² Remzi Muhammed Ali ed-Dirâz, *Ahkâmü's-sükût fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Beyrut: Menşûrâtü'l-Halebî el-Hukûkiyye, 2011), 52.

³ Seyyid Şerîf Cürcanî, *et-Ta'rifât* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985), 120.

⁴ Abdülkadir Muhammed el-Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde ve eseruhu fi't-tasarrufât* (Kâhire: Dâru'n-Nahda

Özel anlamda sükût ise; حالة سلبية غير مصحوبة بلفظ أو إشارة أو فعل شئى ينبنى عن الإرادة ويدل عليها "İradeyi ifade edip açığa çıkaracak herhangi bir lafız, işaret veya bir davranış ile birlikte olmayan eylemsizlik halidir"⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Dırâz'ın (ö. 1377/1958) yapmış olduğu, الالتزام موقف سلبي غير مصحوب بقول أو فعل، ولاكن تحيط به قرائن أو اوصاف لشرعية تخلع عليه دلالة التعبير عن الإرادة برفض امر معين أو قبوله وبما شابه ذلك "İltizam, söz veya fiille desteklenmeyen (eylemsizlikten ibaret) pasif bir tutumdur. Ancak kendisini kuşatan şer'î karineler veya nitelikler, ona belirli bir şeyi reddetme, kabul etme veya benzeri bir irade beyanı anlamı yükleyebilir." bu tanım birinci tanımdan daha kapsamlıdır.⁶ Sükût'a dair yapılan diğer tanım ise الصمت المطلق الذي تحيط به قرائن فتفهم منه الدلالة على انشاء العقد "Karinelere çevrelediği ve akdi kurma iradesinin kendisinden anlaşıldığı mutlak anlamda susmaktır"⁷ Zikrettiğimiz bu tanımlar, kapsam bakımından karinelerle çevrelenmiş sükût temelinde şekillenmiştir.

İlgili tanımlar, sessizlik ve eylemsizliğin salt halleriyle bir irade beyanı ya da rıza göstergesi olarak değerlendirilemeyeceğini zımnen ifade etmekle birlikte, bu durumu metinde açık bir biçimde belirtmemişlerdir. Dolayısıyla hem akitlere hasredilme hem de mücerred manada sükûtu içine almaması yönüyle yapılan bu tanımlar eleştiri konusu olmuştur. Karadâğî, ilk tanımın da her ne kadar sükûtu akitlere hasretse de genel anlamda, "icap edene (teklifte bulunana) söz veya fiille cevap vermemek, ancak etrafını saran karînelere aracılığıyla rızanın anlaşılır hale gelmesi" şeklinde tanımlamıştır.⁸ Karadâğî'nin ikinci tanımında "söz veya fiille cevap vermemek" ibaresi mücerred/salt sükûtu, "etrafını saran karînelere" ibaresi ise beyan olarak kabul edilen karineli sükûtu tarif etmesi yönüyle diğer tanımlardan ayrılmaktadır.

Fakihler, irâde beyanında delil kabul ettikleri sükûtu, mücerred sükûtu da kapsaması yönüyle "İradeyi, ancak ihtiyaç halinde bir delil ile ifade eden eylemsizlik halidir, fakat sükût ihtiyaç halinde bir beyandır"⁹ şeklinde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan yola çıkarak şu şekilde bir tanım yapabiliriz: "salt manada cereyan ettiğinde eylemsizlik olarak değerlendirilen sükût, hüküm atfedilebilme yetisine sahip kişiden bir yanıt beklenen durumda beklenen cevabı vermeyerek eylemsizlikle nitelenen bir suskunluk biçimini ifade eder." Bir kimsenin bir konu hakkında tefekkür amaçlı susması ya da cevap vermesini gerektiren bir durum olmaması yönüyle sükûtu tercih etmesi de konumuzun dışında bir sükût şeklidir.¹⁰

1.3. Kaynaklarda Sükût Anlamında Kullanılan Diğer Kavramlar

Sükût anlamında kullanılan kelimelerden biri ص - م - ت kökünden gelen صمت kavramı da

el-Arabiyye, 1991), 47.

⁵ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 45.

⁶ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 35, 49; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 59.

⁷ Alî Muhyiddîn el-Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiru'l-İslâmiyye,

⁸ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 966.

⁹ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 52.

¹⁰ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 965.

“susmak, ses çıkarmamak, söylememek, suskunluk, bilinçli ve uzun sessizlik, kilitlemek, sürgülemek, örtmek, yoksun olmak” anlamlarının yanında başka anlamlara da gelmektedir.¹¹ Kur’ân-ı Kerim’de صمت kavramı ism-i fâil kalıbında صامتون şeklinde müşriklerin putlar karşısında söylem boyutuyla eylem ya da eylemsizliklerinin bir değişkenliğe sebep olmayacağını ifade anlamı taşıyan bir üslupla kullanılmıştır. “Doğru yola ulaşma hususunda onlara yalvarsanız size karşılık vermezler; onlara ha yalvarmışsınız ha susmuşsunuz, sizin için değişen bir şey olmayacaktır.”¹²

Susmak, anlamında kullanılan kavramlardan bir diğeri de انصات kelimesidir. En kapsamlı haliyle “susup dinlemek, kulak vermek, sakin olmak, aktif dinleme” gibi anlamlara gelir. İnsât, kök olarak susma anlamı taşısa da daha çok “dinleme amaçlı sükût” olarak kullanımı yaygınlık kazanmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de iki ayette geçen bu kavram, her iki yerde de “susun ve dinleyin!” şeklinde uyarı ve emir kipiyle kullanılmıştır. İbadet halinin devamlılığını ifade eden, Kur’ân-ı Kerim okunurken konuşmanın terkinin istenmesi şeklinde kullanılarak وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ “Kur’an okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin”¹³ şeklinde hem dinleme hem de susma fiili ile okunan Kur’ân’a saygılı olunması tembih edilmiştir. Diğer bir ayette ise “Hani Kur’an’ı dinlemek üzere cinlerden bir grubu sana yönelmiştik. Onlar, onun huzuruna gelince birbirlerine, “Susun!” dediler”¹⁴ buyrulmuştur. Görüldüğü üzere insât kelimesi de her ne kadar sükûtun içerdiği onay ya da red manasını doğrudan içermese de karşıdakini anlamak üzere susma ameliyesine hizmet eden bir tutumu ifade eder.¹⁵

İslam hukukuna kaynaklık bakımından Kur’ân ve sünnet iki temeli ifade etmektedir. Dolayısıyla bu iki kaynak İslam hukukuna dair kavramları içermesi ve anlam sınırlarını belirlemesi bakımından önemli bir konumdadır.

Sükût kavramının Kur’ân ve hadislerde geçtiği manaları şu şekilde sıralayabiliriz;

1. Sükût kavramı Kur’ân-ı Kerim’de عَنِ الْمُوسَى الْعَظْبُ اَيَةً ve وَمَا سَكَتَ عَنْ مُوسَى الْعَظْبُ اَيَةً ayetinde سكت kökünden sadece bir yerde geçmektedir. “Musa’nın öfkesi dinince” şeklinde anlam verilen ayette sükût, “dinmek, sakinleşmek, yatışmak” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁶

2. Hadis metinlerinde ise sükût anlamında kullanılan terimler;

¹¹ Emin Uz, “Arap Dili ve Belâgatında Samt Kavramının Anlam Derinliği”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6/2 (Aralık, 2023), 461-478.

¹² A’râf 7/193.

¹³ A’râf 7/204.

¹⁴ Ahkâf 46/29.

¹⁵ Emin Uz, “Arap Dili ve Belâgatında Samt Kavramının Anlam Derinliği”, 461-478.

¹⁶ A’raf 7/154; Ebû Abdillâh Muhammed Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Ĥadîs, 2003), 7/186; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr el-Câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’d-dirâye*, thk. Yusuf el-Guşî (Beyrut: Dâru’l-Meârif, 2007), 2/250.

a) Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadiste Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “*Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin ya da suskun kalsın.*”¹⁷ Hadis metninin orijinalinde *سكت* kökünden *ليسكت* emir olarak, aynı şekilde *صمت* kökünden *ليصمت* olarak emir formunda gelmiştir. Anlam olarak ise “sussun/suskun kalsın” demektir.

b) Hz. Âişe, Hz. Peygamber'e: “*Ey Allah'ın Resûlü! Evlilikleri konusunda kadınların görüşleri alınır mı?*” diye sorduğunda Hz. Peygamber: “Evet” cevabını vermişti. Bunun üzerine Hz. Âişe: “*Bekar kız görüşü sorulduğunda utanır ve susar*” deyince Hz. Peygamber: “*Onun susması izin verdiği anlamına gelir*” buyurmuştur. Başka bir rivayette ise: “*Onun izni suskun kalmasıdır*” *صمتها/صماتها* “*bekar kızın susması*”¹⁸ anlamında kullanılan s-m-t kökünden gelen kelimedir.

c) *إِذَا سَكَتَ الْمُؤَذِّنُ مِنَ الْأَذَانِ لِصَلَاةِ الصُّبْحِ* “*Müezzinin ezan okumayı bitirmesi*” manasında kullanılmasıdır. Hz. Hafsa'nın, İbn Ömer'e anlattığına göre Hz. Peygamber (s.a.v.), müezzinin sabah namazı için ezan okuyup bitirdikten sonra sükût etmesinin akabinde farz namazı kılmadan önce hafif olarak iki rekât namaz kılardı.¹⁹

Sükût, bunların dışında “susmak”²⁰, “namazda konuşmamak”²¹, “ölüm”²² “*گizlemek*”, terimi de yine sükût anlamında kullanılmıştır.²³ Bu terim söylenilmesi gereken bir sözün yerinde söylenmemesi ve sessiz kalınması anlamında kullanılmıştır. Konuşmamak²⁴, tutmak,²⁵ sakınmak,²⁶ sakin olmak²⁷ terimleri de yine sükût anlamında kullanılan diğer terimlerdir.

1.4. Sükûtun İrade Beyanı Olarak Kabul Edilmesinin Delilleri

Sükûtun irade beyanı olarak kabul edilmesi her ne kadar “*sâkite bir söz isnâd olunmaz; lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır*” kaidesi çerçevesinde şekillense de bu kaide meşrûiyetini Kur'ân ve sünnetten almaktadır. Bu başlık altında sükûtun irade beyanı kabul edilmesinde esas alınan açık ve dolaylı delilleri zikredeceğiz.

¹⁷ Buhârî, “Edeb”, 35, 81; “Rikâk”, 23. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, “İmân”, 74; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 123; Buhârî, “Rikâk”, 23; Müslim, “İmân”, 75, 77; Tirmizî, “Birr”, 43.

¹⁸ Buhârî, “Hıyel”, 11; “Nikâh”, 41. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, “Nikâh”, 64-67; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 23, 25.

¹⁹ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirîn”, 14. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Mâlik, *Muvattâ*, “*Salâtü'l-leyl*”, 5; Nesâî, “*Kiyâmü'l-leyl ve tetavvuu'n-nehâr*”, 60.

²⁰ İbn Mâce, “Et'ime”, 60. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Tirmizî, “Libâs”, 6; Dârekutnî, Sünen 4/183-184;

²¹ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr min ehâdîsi seyyidi'l-ahyâr şerhu Münteka'l-ahbâr* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1993), 2/191.

²² Müslim, “Hudûd”, 5. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 24.

²³ Bakara 2/159.

²⁴ Hûd 11/105.

²⁵ Tirmizî, “Zühhd”, 60. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, 9/102; Beyhakî, *Şüabü'l-îmân*, 2/238; 10/ 417.

²⁶ Dârekutnî, *es-Sünen*, 3/54. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Beyhakî, *es-Sünen*, 10/461; Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/236.

²⁷ Buhârî, “Menâkıb”, 25. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Tirmizî, “Menâkıb”, 6; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 6/697-698.

1.4.1. İrade Beyanı Kabul Edilmesine Delâlet Eden Açık Naslar

İslam hukuku ilkeleri çerçevesinde, bir meselenin hükmünün belirlenmesinde ilk başvurulacak kaynak naslardır. Bu nedenle, sükûtin ihtiyaç durumunda bir beyan unsuru olarak kabul edilebilmesi için ya doğrudan bir nas veya kişinin iradesini yansıtan bir karinenin varlığı şart koşulmuştur. Bununla birlikte, Şâri'in hüküm koymayıp sükût ettiği ve Müslümanların lehine bir esneklik sağladığı anlaşılan mübah alanlara ilişkin hadisler de mevcuttur.

Örneğin, ilk defa evlenecek olmanın verdiği edep duygusuyla, kendisine yöneltilen bir soruya sözlü olarak cevap vermesi beklenirken, hayâsından ötürü sükût etmeyi tercih eden bir kızın bu suskunluğu, aksi yönde bir karine bulunmadığı takdirde, rıza olarak kabul edilmiştir.²⁸ Bu durumun en somut örneği, Hz. Peygamber (s.a.v) ile Hz. Aişe (r.a) arasında genç bir kızın evliliği konusunda geçen diyalogda görülmektedir. Hz. Aişe (r.a), Hz. Peygamber'e (s.a.v) genç bir kızın evlilik konusundaki görüşünün alınıp alınmayacağını sormuş, Hz. Peygamber ise bunun gerekli olduğunu belirtmiştir. Ardından Hz. Aişe (r.a), bekâr bir kızın durumunu örnek göstererek, "Bekâr bir kız utanır ve susar" şeklinde bir açıklama yapmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber'in (s.a.v), "Onun bu sükûtu, rıza anlamına gelir" dediği rivayet edilmiştir.

İslam hukuku açısından bir kadının hangi şartlarda bakire sayılacağı ve irade beyanını sükût ederek ortaya koyması halinde bu sükûtin rıza ve onay olarak yorumlanıp yorumlanamayacağı da önemli bir husustur. Bir kızın bekâreti sıçramakla, âdet görmekle, yaralanmakla veya yaşlanmak suretiyle zail olursa yine de bâkire sayılır. Ebi Hanife'ye göre bir kızın bekâreti zina(tecavüz) sûretiyle bile zail olsa bâkire hükmünde olur, nikâh sırasında susması rızası sayılır. Çünkü bir bakirede olması gereken hayâ ondan kaybolmamıştır. Fakat İmameyn'e göre ise zina(tecavüz) yoluyla bekâreti kaybolan kadın dul gibi değerlendirilir. Çünkü dul bir kadının sükûtu, utanma, çekinme unsuru ortadan kalktığı için beyan olarak kabul edilmez.²⁹

Diğer bir hadis ise Ebû Hureyre'den (r.a) nakledilen, Hz. Peygamber'in "Dul kadın talebi alınmadan, bekâr kız da izni alınmadan evlendirilemez" buyurması üzerine "Ey Allah'ın Resulu bakire bir kızın izni nasıl olur" diye sorulunca "Hz. Peygamber'in "sükût etmesidir" buyurduğu rivayettir.³⁰

Yukarıda vermiş olduğumuz rivayetleri usul bakımından değerlendirdiğimizde görüyoruz ki velisi tarafından evlendirilmesi ile ilgili görüşü sorulan bekâr bir kızın sükût etmesi, ilk defa evlenecek olan bu kızın rızâ ve hoşnutluğunu gösteren bir delil olarak kabul edilmiştir. Bakire bir kız için zorluk ifade eden bu durumda sükûtu beyan olarak görülmek suretiyle aksine bir

²⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/140; es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, 142; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129.

²⁹ Mevsîli, *el-ihîyar lita'lîli'l-Muhtâr*, (İstanbul: Tereke Yayınları, 2015), 2/319.

³⁰ Buhârî, "Hıyel", 11; "İkrâh", 3. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, "Nikâh", 64-65; Ebû Dâvûd, "Nikâh", 23-25.

karine de yoksa rıza kabul edilmiştir.³¹ Fıkıh âlimleri bu tür bir beyanı ve üzerine hüküm inşa edilme halini zaruretten kabul etmişler ve *zorunlu beyan* olarak kavramlaştırmışlardır.³²

Hiz. Peygamber (s.a.v), Tebük Gazvesi sırasında mazereti olmadığı hâlde orduya katılmayan sahabilere karşı memnuniyetsizliğini sükût ederek ifade etmiştir. Bu sahabilere biri de Kâ'b b. Mâlik'tir (ö. 50/670). Hiz. Peygamber, Tebük'e ulaşınca kadar Kâ'b hakkında herhangi bir soru sormamış, ancak Tebük'te iken sahabilere birinin, "*Kâ'b'ı, iki değerli bürdesi ve kibri Medine'de alıyodu*" şeklindeki sözü üzerine Muâz b. Cebel araya girerek, "*Biz Kâ'b'ı iyi biri olarak biliriz*" demiştir. Bunun üzerine Hiz. Peygamber, Mu'az'ın bu ifadesine karşılık vermeden sükût etmiştir.³³ Hiz. Peygamber'in (s.a.v) sükûtu, Muâz b. Cebel'in bu tavrına karşılık ona yönelik bir kırgınlık olarak yorumlanmıştır. Daha sonra Muâz'ın, Hiz. Peygamber'in yanına gittiğinde, onunla doğrudan muhatap olmak yerine, bakışlarıyla bu olaya dair kırgınlığını belli etmesi, Hiz. Peygamber'in düşüncesinin hangi yönde olduğuna dair bir karine olarak değerlendirilmiştir.³⁴

Sonuç olarak, yukarıda aktarılan hadisler, teşri' makamında bulunan Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) yalnızca sözlerinin değil, aynı zamanda davranış ve tutumlarının da İslâm hukukunun hüküm istinat kaynakları arasında yer aldığını ortaya koymaktadır. Nitekim Hiz. Peygamber'in sükûtu, hüküm çıkarımı sürecinde açık bir nas olarak kabul edilmiştir. Sükût, İslâm fıkıh geleneğinde hüküm inşa edilen hukukî bir unsur olmakla birlikte, Hiz. Peygamber'in eylemleri, söylemleri ve suskunlukları, fıkıhın olayları yorumlarken ve hüküm belirlerken temel başvuru kaynağı olmuştur. Bu nedenle, Hiz. Peygamber'in kendisine sorulan sorulara veya etrafında gerçekleşen olaylara karşı sükût etmesi takrîri sünnet olarak kabul görmekte³⁵ ve fıkıh açısından önemli bir anlam taşımakta ve hukukî değerlendirmelerde dikkate alınmaktadır.

1.4.2. İrade Beyanı Kabul Edilmesine Delâlet Eden Dolaylı Naslar

Kur'ân-ı Kerim'de her ne kadar açık bir ayet bulunmasa da dolaylı olarak sükûta delalet eden ayetler, hadislerde de sükûtu irade beyanı olarak kabul edilmesine dair dolaylı naslar bulunmaktadır. Bu bağlamdaki nasları sükûtu yeren ve öven naslar olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

1.4.2.1. Yerildiği Dolaylı Naslar

Bu deliller genellikle *emr-i bi'l ma'ruf ve nehyi anil münker* olarak kaideleşen ve insana iyiliği

³¹ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 771; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 388; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/144-149.

³² Ebu'l-Hasan Fâhrü'l-İslâm Ali Pezdevî, *Usûl* (Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.), 3/150; Neseî, Ebu'l-Berakât Abdullah, *Keşfü'l-esrâr*, (Beyrut: Dâru'l- kütübi'l-ilmîyye,1986), 2/134-136; el-Mevsîlî, *el-ihitiyar lita'lîli'l muhtâr*, 2/319.

³³ Buhârî, "Meğâzî" 80, 4418. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, "Tevbe", 53, 2769.

³⁴ Mahmut Kavaklıoğlu, "Sergilediği Beden Dili açısından Hiz. Peygamber", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004/2), 69.

³⁵ Karadâgî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 965-966.

emretme ve kötülükten alı koyma sorumluluğunu yükleyen delillerdir. Zira bu iyilik ve kötülük denkleminde kişinin kötülüğü görüp bunu fiili, kavli engellemesinin olmaması ya da razı olmadığını beyan eden bir karine olmaksızın sükût etmesi yapılan bu kötülüğe rızası olduğuna yorumlanmış ve kötülüğü işleyenlerle aynı dairede değerlendirilmiştir.³⁶ Bu gibi durumlara işaret eden ayetler doğrudan sükûta dair bir ibare içermemekte fakat gerçekleşen eylem sükûtun bir çeşidine delâlet etmektedir. Örneğin;

وَقَدْ نَزَّلَ عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ أَنْ إِذَا سَمِعْتُمْ آيَاتَ اللَّهِ يُكْفَرُ بِهَا وَيُسْتَهْزَأُ بِهَا فَلَا تَفْعَلُوا مَعَهُمْ حَتَّىٰ يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ إِنَّكُمْ إِذَا مِثْلَهُمْ
إِنَّ اللَّهَ جَامِعُ الْمُنَافِقِينَ وَالْكَافِرِينَ فِي جَهَنَّمَ جَمِيعًا

*“O size Kitapta şunu indirmiştir: Allah’ın âyetlerinin inkâr edildiğini yahut onların alaya alındığını işittiğiniz zaman, onlar başka bir söze geçmedikçe kendileriyle beraber oturmayın; aksi takdirde şüphesiz siz de onlar gibi olursunuz. Allah elbette münafıkların ve kâfirlerin tamamını cehennemde bir araya getirecektir.”*³⁷ Âlimler arasındaki genel görüş iyiliği emretmek, kötülük konusunda insanlara mâni olmak farzdır. Bu sebeptir ki kişi en azından eliyle veya diliyle kötülüğe mâni olamıyorsa kötülüğün yapıldığı ortamı terk ederek tepkisini izhar etmek ve kalben razı olmadığını tavırlarıyla ortaya koymakla yükümlüdür.³⁸ Bu kimselerin yanlına karşılık sessiz kalıp onlarla aynı ortamda bulunmaya devam etmek yasaklanmıştır. Bu ayet, inkârcının kendisini ve inkarını protesto etmenin vacipliğine delalet etmektedir. Dinen çirkin sayılan bir şeyi ortadan kaldırmak ve bunu yapanlar bu yaptıklarına son verip başka bir konuya geçsinler diye yanlarında oturmamak, kalkıp gitmek mümkün değilse, yapılanlardan rahatsızlık duyulduğunu ortaya koymak gerekir. Bu da bir çeşit protestodur. Böyle bir ortamda tepki göstermemek, sessiz kalmak haramdır demek mümkündür.³⁹

Ehl-i Kitabın Hz. Peygamber’in peygamberliğine dair ellerindeki Tevrat ve İncil’den şahitlikleri sebebiyle kendi çocuklarını tanıdıkları gibi onu tanıdıkları hatta isminin ne olduğuna kadar dahi bildikleri halde bu hakikati gizlemeleri de sükûtun yerilen bir türü olarak ifade edilmiştir. Bu hakikat Kur’an-ı Kerim’de *وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ* *“Meryem oğlu İsa da şöyle demişti: “Ey İsrâiloğulları! Bilin ki benden önceki Tevrat’ı doğrulamak ve benden sonra gelecek Ahmed isimli elçiyi müjdelemek üzere size Allah tarafından gönderilmiş elçiyim.” Ama o (Ahmed) kendilerine apaçık kanıtlarla gelince, “Bu (kanıtlar) besbelli bir büyü!” dediler*⁴⁰ şeklinde dile getirilmiştir. Diğer bir ayette de Ehl-i Kitab’ın *الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِّنْهُمْ* *“Kendilerine Kitap verdiklerimiz onu kendi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar.*

³⁶ Kahtân, *es-Sükûtü’l-müabbir ani’l-irâde*, 771.

³⁷ Nisa 4/140.

³⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*, 6/164.

³⁹ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu’l Kur’an*, çev. Mehmet Keskin (İstanbul: İ’tisam Yayınları, 2018), 5/176.

⁴⁰ Saf 61/6.

Yine de içlerinden bir grup bile bile gerçeği saklıyorlar⁴¹ hakikati saklamaları sükûtun yerilen bir türüdür. İslam geleneğinde kelamı kibar olarak öğretilere konu olan “haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır” sözü, zulme varan haksızlık karşısında kişinin susarak pasif kalması yerilmiş, inisiyatif alması ve aktif olması telkin edilmiştir.

Hadislerde eylemin ve söylemin birlikteliğine işaret eden, eliyle diliyle bir kötülüğü ortadan kaldırmayı gerektiren fakat bunlara gücü yetmeyen kimse için ise kalben uzaklaşmanın tavsiye edildiği “Sizden kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin, buna gücü yetmezse diliyle (değiştirsin), buna da gücü yetmezse kalbiyle (buğzetsin). Bu imanın en zayıf derecesidir”⁴² bu hadis aynı zamanda bir metodolojiyi öğretmektedir. Kişinin razı olması mümkün olmayan bir durum karşısında sıralı tepkinin ne olacağı bu hadisle sahabeye, sahabe nezdinde Müslümanlara öğretilmiştir. Dolayısıyla hoşnut olunmayan bir duruma en azından sükût ederek tepkinin gösterilmesi tavsiye edilmektedir.

1.4.2.2. Övüldüğü Dolaylı Naslar

Kur’an-ı Kerim’de susmanın övüldüğü وَادِّعُوا انصتوا emir kipiyle وَإِدِّعُوا انصتوا emir kipiyle “Kur’an okunduğu zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete nâil olasınız”⁴³ şeklinde ifade edilmiştir. Bu ayette saygı ve huşu göstergesi olarak sükût övülmüştür. İlk dönemlerde Hz. Peygamber, kendisine indirilen ayetleri okurken, sahabiler de ona sesli bir şekilde eşlik ederlerdi. Bu durum, Hz. Peygamber’in okumasını zorlaştırdı ve yanılmasına sebep oldu. Bunun üzerine, Kur’an okunurken sessiz kalıp huşu içinde dinlemelerini emreden ayet nazil olmuştur.⁴⁴

Hiz. Peygamber’in hadislerinde de susma yer yer övülmüştür. Bunlardan biri “Susan kurtulmuştur”⁴⁵ hadisidir. Hiz. Peygamber, Muaz b. Cebel’in kendisinden tavsiye isteği üzerine dilini tutup “dilini koru”⁴⁶ buyurmuştur. Susmanın övüldüğü diğere bir hadis de “Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse ya hayır konuşsun ya da sussun”⁴⁷ hadisidir. Hiz. Peygamber kişinin soru sorması ya da yükümlü olmadığı halde fazlaca soruları sebebiyle Müslümanları zor duruma sokan bir hükmün gelmesine neden olacak bir durumda susmayı konuşmaya tercih etmiştir. Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivayet edilen “Allah’ın Elçisi bize konuşma yaptı ve “Ey insanlar! Allah size haccı farz kılmıştır, haccediniz” buyurdu. Bir sahâbî, “Ey Allah’ın Elçisi! Her yıl mı?” diye sordu. Peygamberimiz, sükût etti cevap vermedi. Sahâbî sorusunu üç defa tekrarladı, bunun üzerine Hiz. Peygamber (s.a.s.), “Eğer ‘evet’ deseydim her yıl hac yapmak farz olurdu, buna

⁴¹ Bakara 2/147.

⁴² Buhârî, “İlim”, 28. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, “İmân”, 78; Ebû Dâvûd, “Melâhim”, 17.

⁴³ A’râf 7/204.

⁴⁴ Cessâs, *Ahkâmu’l Kur’an*, 338 vd.

⁴⁵ Tirmizi, “Kiyamet”, 660.

⁴⁶ Tirmizî, “İmân” 8.

⁴⁷ Buhari, “Edeb”, 31.

gücünüz yetmezdi"⁴⁸ cevabını verdi. Zikrettiğimiz naslar doğrultusunda bakıldığında sükûtun yeri ve zamanına göre, kişinin mükellefiyetlerini artıracak durumlar karşısında susması övülen bir durumdur.

Sonuç olarak, Şâri'in sükûtu da dâhil olmak üzere buraya kadar zikredilen ayet ve hadisler çerçevesinde, sükûtun İslam hukukunda zaman zaman teşvik edilen bir davranış olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle İslamî açıdan tasvip edilmeyen bir durumla karşılaşıldığında, onu elimizle ve dilimizle düzeltme imkânımızın olmadığı durumlarda en azından sükût edip ortamdan uzaklaşarak tepkimizi göstermemiz tavsiye edilmiştir. Ayrıca, her duruma karşılık vermek zorunda olmadığımız, hatta mükellefiyet gerektiren bir sonuç doğurmaması için susmanın önemli bir erdem olduğu vurgulanmaktadır.

2. Sükûtun Unsurları

Karineli ya da eylemsizlik temelli bir tutumun irade beyanı sayılabilmesi, sükûtun belirli üç kurucu unsurla birlikte gerçekleşmesine bağlıdır. Bu unsurlar mevcut değilse, sükût ne beyan niteliği taşır ne de fikhî açıdan hüküm ifade eder. Bu unsurlar; Sükût eden şahıs, şahsın sükût hali ve sükûtun gerçekleşme durumudur.⁴⁹

2.1. Sükût Eden Kişi

Bir iradenin ortaya çıkabilmesi için gerekli temel unsur bu iradeye sahip gerçek bir kişinin bulunmasıdır. Dolayısıyla sâkit bir olay ve olayın sonucunda ortaya çıkan durum karşısında sessiz kalan⁵⁰ diğerleri tarafından itibar edilen kendine has iradesini ortaya koyması beklenirken bunu tercih etmeyip susmak suretiyle iradesini bu yönde yansıtan kişidir.⁵¹ Sükût meselesinde bir unsur olarak irade beyanının kabul edilebilmesi için susan kişinin belli başlı şartları taşıması gerekir. Bu şartlar;

1. Ehliyet Sahibi Olması: Sükûta konu olan kişinin kendisinden beklenen kabul etme, izin verme, onay ya da reddetme veya hakkından vazgeçme gibi hukuka konu olacak eylemleri gerçekleştirebilmesi ve bu eylemlerin sonucundan mükellef olabilmesi için hukuki olarak tam bir eda ehliyetine sahip olması gerekir.⁵² Bu ehliyet, kişinin akıl sağlığı, reşitlik ve özgür iradeye dayalı olarak hareket edebilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Eğer bu koşullar sağlanmazsa, gerçekleştirdiği eylemler hukuki olarak geçersiz kabul edilir.

Örneğin, bulûğ çağına ermemiş bir çocuğun kendisine yapılan bir bağış karşısında sükût ederek bunu kabul etmesi, her yönüyle kendi menfaatine uygun olduğu için hukuken geçerli kabul

⁴⁸ Müslim, "Hac", 412; İbn Mâce, "Menâsik", 2.

⁴⁹ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 77-82.

⁵⁰ Ebû Abdurrahman Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, "s-k-t" md., (Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-Hilâl, 2004), 5/305.

⁵¹ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 877.

⁵² Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 878; Abdullah Çolak, *İslam Borçlar Hukuku* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2022), 23; Abdulkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011), 418-427.

edilmiştir. Ancak, bulûğ çağına ulaşmamış bir çocuğun veya akıl hastası (mecnun) bir bireyin, kendisine ait bir maldan başkasına yapılacak bir bağış karşısında sükût etmesi, hukukî açıdan geçersiz sayılmıştır. Zira bu durumda çocuğun veya mecnun kimsenin zarar görmesi söz konusu olabileceğinden, sükûtları ve bu sükûta dayanarak kurulacak hibe akdi, hukukî geçerlilik taşımamaktadır. Dolayısıyla, sükûtun hukukî sonuç doğurması, kişinin menfaati ve ehliyetiyle doğrudan ilişkilidir.⁵³

Henüz bâliğ olmamış mümeyyiz bir çocuk için çocuğu olduğunu iddia eden bir kimse "bu benim çocuğumdur" demek suretiyle bu çocuğun kendi çocuğu olduğunu iddia etse çocuk da bu iddia karşısında sükût etse ve iddia sahibi vefat etse bu durumda vefattan mümeyyiz çocuğun menfaatine ortaya çıkacak miras çocuk için geçerlidir. Bu, çocuk için ikrar anlamına gelir. Fakat bu nesep ikrarı çocuğun muhtemel ya da kesin zararına sebep olacak bir sonucu ortaya çıkarırsa o halde çocuk bu zarar ya da muhtemel zarar durumunu onaylama ehliyetine sahip olmadığından hukuken bu sükût geçersiz kabul edilir.⁵⁴

2. Sâkitin iradesini etkileyecek bir olumsuzluğun bulunmaması: Susan kişinin bir durum karşısındaki onay verdiği ya da reddettiğine dair karara etrafında olup bitenlere dair ipuçlarından yola çıkılarak ulaşılır. Eğer sâkitin onayı veya reddi, ikrah, hile, gaibiyet veya gaflet gibi iradeyi sakatlayan haller altında ortaya çıkmışsa, bu beyanın hukukî bir geçerliliği yoktur."⁵⁵

Bu durumu şu örneklerle açıklamak mümkündür: Bakire bir kız, babası tarafından kendisini evlendirme konusundaki görüşü sorulduğunda, eğer utancından veya edebinden dolayı değil de babasının ileride kendisine zulmetmesinden korktuğu için sükût ederse, bu durum kızın evlenmeye rıza gösterdiği anlamına gelmez. Dolayısıyla, bu tür bir sükût, sâkitin onayı olarak değerlendirilemez.⁵⁶ Aynı şekilde, şüf'a hakkına sahip olan bir kişi, bu hakkını kullanması durumunda kendisine zarar geleceği endişesiyle veya bir tehdit unsuru nedeniyle hakkını talep edemeyip sükût ederse, bu suskunluk onun hakkından vazgeçtiği anlamına gelmez ve hakkını düşürmez. Şüf'a hakkı, tehdit veya zarar verme durumu ortadan kalkıncaya kadar geçerliliğini korur. Dolayısıyla, sükûtun hukukî sonuç doğurması, kişinin özgür iradesi ve rızasıyla ilişkilidir; baskı veya korku altında gerçekleşen suskunluklar, hukukî geçerlilik taşımaz.⁵⁷

Sonuç olarak, bir kişinin sükût etmesi, her zaman onay veya rıza olarak değerlendirilmemelidir. Sükûtun hukukî sonuç doğurabilmesi için kişinin özgür iradesi ve baskı altında olmadan bu hali ortaya koymuş olması gerekir. Eğer kişi cebir, tehdit, aldatma

⁵³ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 879-880.

⁵⁴ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 261-880.

⁵⁵ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 881.

⁵⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 3/264; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 881.

⁵⁷ Senhûrî, *Masâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî* (Kahire: Dâru't-Turâsi'l-Arabî, 1997), 2/203; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 882.

veya korku gibi baskı nedeniyle sessiz kalıyorsa, bu suskunluk hukukî anlamda geçerli bir onay veya red anlamı taşımamalıdır. Dolayısıyla, hukukî işlemlerde kişinin gerçek iradesinin serbestçe ortaya konulması esastır.

3. Sâkitin sustuğu olay ya da durum hakkında bilgi/bilinç sahibi olması: Kişinin bir olay ya da teklif karşısında susmasının onay veya red olarak kabul edilebilmesi için o olay ya da teklif hakkında bir bilinmezliğin bulunmaması gerekir. Zira bir kimsenin velisi olduğu kıza kiminle ve nasıl biri ile olduğunu açıklamaksızın “*seni bir adamla evlendiriyorum*” demesi durumunda kızın evleneceği kişi hakkında hiçbir şey bilmiyor olması sebebiyle bu durum karşısındaki suskunluğu bir onay olarak kabul görmez. Çünkü bir durum karşısındaki hoşnutluk veya razı olmama o kişi, durum ya da olay hakkında bilgi olmaksızın mümkün değildir.⁵⁸ Diğer taraftan aynı durum mehir için de geçerli sayılmış mehrin miktarı ve vasfı hakkında bilgi sahibi olmaksızın yapılan bir sükût, tahakkuk eden bir hakkın mahiyetindeki bilinmezlik sebebiyle kabul ya da red olarak karşılık bulmamıştır. Hanefî âlimler, evlenilecek kişi ve alınacak mehir hakkında bilgi olmaksızın rızanın da mümkün olmayacağı kanaatindedirler.⁵⁹

Bu bağlamda bir kimseye ikrah altında ya da hile ile anlamını ve içeriğini bilmediği sözler söylenilerek borç ikrarına veya eşini boşama gibi eylemlere zorlansa, zorlanan kimse de sükût yoluyla borç ikrarında bulunsa ya da eşini boşasa yaptığı bu eylemler geçersiz olur.⁶⁰

2.2. Sükûtun Mahiyeti

Bir akdin geçerli sayılabilmesi için, akdin oluşumunu engelleyebilecek her türlü olumsuz durumdan uzak olması gerekir. Sükûtun nedenleri çeşitlilik gösterir ve tek bir sebebe bağlanamaz. Örneğin, bir kişi rıza göstermek ya da reddetmek amacıyla sessiz kalabileceği gibi, karşılaştığı durumu önemsiz bulduğu, kendisini doğrudan ilgilendirmedeğini düşündüğü, durumu tam olarak anlayamadığı ya da alay maksadıyla da susmayı tercih edebilir. Bu nedenle, sükûtun altında yatan gerçek sebebin bilinmesi büyük önem taşır. Sessiz kalmanın hukukî sonuç doğurabilmesi için, kişinin niyetinin ve susmasının ardındaki gerekçenin açıkça anlaşılması gerekmektedir.⁶¹ Sükûtun tanımında geçen “*ancak ihtiyaç halinde bir delil ile*” ifadesi önem arz etmektedir. Zira fakihler bir ihtiyaç halinin ortaya çıktığı durumlarda sükût üzerine hüküm bina etmişlerdir. Diğer taraftan *Mecelle*'de yer alan bu durum “*sâkite bir söz isnâd olunmaz; lâkin ma'rız-ı hâcette sükût beyandır*”⁶² esası gereğince her ne kadar sükût üzerine ihtiyaç halinde bir hüküm inşa edilse de ihtiyaç halinin ve bu hali ortaya çıkaran

⁵⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 3/362.

⁵⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 3/362.

⁶⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 5/114.

⁶¹ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 2/76.

⁶² Mecelle md. 67.

şartların(gerekçelerin) sağlıklı bir şekilde ortaya konulması icap eder.⁶³

İslam hukukunda akitler bağlamında sükût, genellikle açık bir irade beyanı olarak değerlendirilmemekle birlikte, belirli şartların varlığı halinde hukukî sonuç doğurabilecek bir unsur olarak kabul edilmiştir. Özellikle kişinin konuşmasının beklendiği bir durumda sükût etmesi, örtülü bir rıza veya irade beyanı şeklinde yorumlanabilir. Bu durum, “*Sükût ikrardan gelir*” şeklindeki geleneksel hukukî özdeyişle de örtüşmektedir. Ancak, sükûtun hukukî bir hükme dayanak teşkil edebilmesi için neyi ifade ettiği ve hangi bağlamda gerçekleştiğinin açıkça anlaşılması büyük önem taşır.

2.3. Sükûtun Mahalli

Tanımından da anlaşılacağı üzere sükût ihtiyaç halinde bir iradenin ortaya konulmasında ve belli şartları sağladığında ancak irade beyanı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte her susma hali hükme konu olma bakımından makbul bir susma olarak telakki edilmemiştir. Muamelat, aile hukuku, borçlar hukuku ve ceza hukuku birçok yönden sükûta konu olmuştur.

Hukukî açıdan iradeyi ortaya koymada bir yol olarak kabul edilen sükût, kişinin kendisiyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkili olmaya elverişli olduğu ve üzerinde hukukî bakımdan geçerli bir etki ve netice doğurduğu durum olarak ortaya konulmuştur. Bu bağlamda sükût, susan kişinin iradesi ile ilişkili olarak sonuç doğuran her akit ve tasarruf, olay veya teklif susanın bir hakkı ya da üstleneceği bir mükellefiyetle alakalı olduğunda, hukukun konusu olur.⁶⁴ Burada olayın hukuka konu olmasından kastedilen ise bir sonuç ortaya çıkmasına sebep olma bakımından insan hayatını ilgilendiren durumlardır ki bunlar; doğum, nesep, komşuluk, akitler, ölüm ve haksız mülkiyet gibi durumlardır.⁶⁵

3. Sükûtun Kısımları

Kaynağı bakımından sükût, Şari’in sükûtu ve mükellefin sükûtu olarak iki kısımda incelenmiştir. Kaynaklarda ise sükût, mücerred, nitelikli ve karinelerle çevrelenmiş sükût şeklinde üç başlıkta ele alınmıştır. Bu tasnife geçmeden önce, Şari’in sükûtunun ne anlama geldiği üzerinde durulacaktır.

3.1. Şari’in Sükûtu

İslam hukukunda Şari’in (hüküm koyucu) sükûtu, hüküm belirtmediği veya açıkça düzenlemediği alanlarda serbest bırakma (ibâha) anlayışını ifade eder. Bu durum, Kur’an ve sünnette belirtilen helal ve haramların dışında kalan alanlarda, insanlara bir esneklik ve rahatlama sağlamayı amaçlar. Kur’an-ı Kerim’deki ayet ve ilgili hadisler, Şari’in sükût ettiği

⁶³ Ebû Saîd Muhammed Hâdimî, *Levâmi’u’l-dekâik fî tercemeti mecâmi’i’l-hakâik* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 45; Ali Haydar, *Dürerü’l-Hukkâm*, 1/ 66; Mecelle md. 67.

⁶⁴ Kahtân, *es-Sükûtü’l-müabbir ani’l-irâde*, 100, 101, 885; Dırâz, *Ahkâmü’s-sükût*, 62, 78.

⁶⁵ Dırâz, *Ahkâmü’s-sükût*, 62.

konularda gereksiz sorgulama ve kurcalamadan kaçınılmasını öğütlerken, bu alanların Allah'ın affı ve rahmeti çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret eder. Örneğin;

غَفُورٌ حَلِيمٌ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ إِن تُبَدَ لَكُمْ تَسْؤُكُمْ وَإِن سَأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَ لَكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ
“Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur'an indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur. Allah çok bağışlayıcıdır, halîmdir”.⁶⁶ Bu âyetin nüzul sebebi hac ibadetinin farz olduğunu bildiren âyet indiğinde Hz. Peygamber sahabeye hitaben bir hutbe okumuş, “Allah size haccı farz kıldı” buyurarak hac ibadetinin farzîyetini Müslümanlara tebliğ etmiştir. Bunun üzerine bir sahâbî “Her yıl mı ey Allah'ın resulü?” diye sordu. Resûlullah soruyu duymazdan geldi. Sorunun üçüncü defa tekrar edilmesi üzerine Hz. Peygamber “Şayet evet deseydim (her yıl haccetmeniz) farz olurdu. Siz ise buna tahammül edemezsiniz. Benim değinmediğim konularda soru sormayın. Sizden önceki bazı toplumlar peygamberlerine çok soru sormaktan ve sonra da bunlar üzerinde ihtilâfa düşmekten dolayı helâk olmuşlardır. Şu hâlde size bir şeyi emrettiğimde onu olabildiğince yerine getirmeye çalışın, size yasakladıklarımın da kaçının” buyurmuştur. Bu bağlamda şu hadisi zikretmemiz yerinde olacaktır; وَحَرَّمَ اللهُ تَعَالَى فَرَضَ فَرَائِضَ فَلَا تُضَيِّعُوهَا، وَحَدَّ حُدُودًا فَلَا تَعْتَدُوهَا، وَحَرَّمَ أَنْ تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءَ فَلَا تُنْتَهِكُوهَا، وَسَكَتَ عَنَ أَشْيَاءَ رَحْمَةً لَّكُمْ غَيْرَ نَسِيَانٍ فَلَا تَبْحَثُوا عَنْهَا
“Allah Teâlâ bazı şeyleri farz kıldı, onları ihmal etmeyin. Bazı günahlara yaklaşılmaması için sınırlar koydu, o sınırları aşmayın. Bazı şeyleri haram kıldı, o haramları çiğnemeyin. Bazı şeyleri de unuttuğu için değil size olan merhameti sebebiyle dile getirmedi, onları da araştırıp kurcalamayın.”⁶⁷ Ayet ve hadisten de anlaşılacağı üzere Şari'in hüküm ortaya koymayıp mübah olarak bıraktığı bir alanda durumu zorlaştıracak, yeni yükümlülükler gerektirecek bir soruyu ısrarla sormak Hz. Peygamber tarafından uygun görülmediği gibi bu tür sorular karşısında Müslümanların yerine getirmede zorlanacağı bir sonuç ortaya çıkarma durumu muhtemel olduğundan olabildiğince sükût etmeyi tercih etmiştir. Bu sebeple Müslümanların da fazla ve gereksiz soru sormak suretiyle bir işi ya da durumu zorlaştırmaları hoş karşılanmamıştır.

Mezkûr ayette, bir konu hakkında soru sormanın caiz olmadığına dair delil yoktur. Bununla birlikte sorulması yasak olanlar; sadece Allah'ın bildiği ve başkalarına bildirmediği, insanların da bilmeye ihtiyaçlarının olmadığı, aksine nesep gibi açıklandığı takdirde kendilerine zarar verecek olan şeyler hakkında soru sormaktır. Çünkü hadiste “Çocuk yatak sahibine (nikâhlı kocaya) aittir”⁶⁸ buyrulmuştur. Allah, Abdullah b. Huzafe'nin, annesinin nikâhlı eşi Huzâfe ile olan birlikteliğinden dünyaya geldiğine Allah'ın hükmetmesine bakmayıp, kendisinin kimin oğlu olduğunu sormasını yasaklamıştır. Gerek olmadığı halde ahirette kendisinin nerede olduğunu soran kimseye, cehennemde denmek suretiyle ayıbını ortaya çıkarması da bu çerçevede değerlendirilmiştir. Aynı şekilde insanların peygamberlerden mucize istemeleri de yasaklanmıştır. Bu ayet ve hadisler özü itibarıyla gereksiz ve başkalarının bilmesine gerek

⁶⁶ Maide 5/101.

⁶⁷ Dârekutnî, es-Sünen, 4/184.

⁶⁸ Buharî, “Büyû”, 3.

olmayan sorular sormanın caiz olmadığına, bu gibi durumlar ve konularda sükûtun daha doğru olduğuna işaret etmektedir.⁶⁹

Bu bağlamda zikredebileceğimiz diğer bir hadis de *"Helâl, Allah'ın kitabında helâl kıldığı, haram Allah'ın Kitabında haram kıldığıdır. Hakkında sükût ettiği ise, bağısladığıdır"*⁷⁰ şeklindeki rivayettir. Bu hadiste de ifade edildiği üzere Şari'in insan için serbest bıraktığı mübah alan, sükûtun temel meselesini teşkil etmektedir.

İbn Abbas (r.a.)'tan gelen bir rivayet şöyledir: *"Cahiliye halkı, birçok şeyi (helal olduğunu söyleyip) yiyor, birçoğunu da pis olarak niteleyip yemiyordu. Allah, Resûlünü gönderdi, Kitabını indirdi, helalini helal, haramını da haram kıldı. Helal kıldığı helaldir, haram kıldığı da haramdır, sükût ettiği de affedilmiştir."*⁷¹ Bu ifadelerden ve yukarıda naklettiğimiz diğer hadislerden de anlaşılacağı üzere Allah'ın Kitapta helal kıldığı helaldir, haram kıldıkları da haramdır. Sükût ettikleri ise affedilenler kapsamında değerlendirilmiştir.⁷² Sükût edilen bu alana dair mükellefiyet gerektirecek bir araştırma ve çabanın içine girmek Hz. Peygamber tarafından hoş karşılanmamıştır.

Hz. Peygamber, Şari'in sükût ettiği ve mübah alan olarak bıraktığı konuların gereksiz yere kurcalanmamasını, merhametinin bir gereği olarak sahabeye tavsiye etmiştir.⁷³ Bu tavsiye, ilave yükümlülüklerden kaçınmak için sükût etmenin mükellefin dikkate alması gereken önemli bir tutum olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, sorulan bir soruya rızasının olmadığını sükût ederek ifade etmiş ve bu durum, sükûtun bir amaca yönelik irade beyanı olarak kabul edilebileceğini gösteren açık bir delil teşkil etmiştir. Bu bağlamda, zikredilen ayet ve hadisler, sükûtun yalnızca bir sessizlik değil, aynı zamanda hukukî ve ahlakî sonuçlar doğurabilecek bir irade açıklaması olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Mücerred (Salt) Manada Sükût

Mücerret (salt) sükût, *"konuşma yetisine sahip olup, konuşmasına mâni teşkil edecek bir durumu olmamakla birlikte sükût ettiği halin neye karşılık geldiğini bilen bir kimsenin herhangi bir karine olarak algılanmayacak şekilde söz ve fiil bakımından sessiz, tepkisiz kalmasıdır"*⁷⁴ Dolayısıyla böyle bir sükûta kişinin karşılaştığı bir olay karşısındaki eylemsizlik hali de denilebilir.

Karinelerden yoksun mutlak manada bir sükût, eylemsizlik⁷⁵ olarak algılanmış ve tek başına

⁶⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l Kurân*, 6/166.

⁷⁰ Tirmizî, "Libâs", 6; Benzer bir rivayet için ayrıca bkz. İbnü Mâce, "Et'ime", 60.

⁷¹ Ebu Davud, "Et'ime", 31.

⁷² Ebû Dâvûd, "Et'ime", 30. Benzer rivayetler için bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/128.

⁷³ Müslim, "Hac", 412; Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 2/347-348; Dârekutnî, *es-Sünen*, 4/184. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Hâkim, *el-Müstedrek*, 4/115.

⁷⁴ Sevvâr b. Abdullah el-Mervezî, *et-Ta'bîru ani'l-irâde* (Cezayir: en-Neşriyyetü'l Vataniyye, 1979), 264; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 56-57, 285, 287; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 47.

⁷⁵ Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 356.

hüküm ifade etme ve kişiyi bir olayla ilişkilendirme konusunda yeterli görülmemiştir. Bir olay karşısında sükût eden kimsenin bu sükûtunun rıza anlamına kabul edilebilmesi için ya halin delâletine ya da olayı çevreleyen dış karinelere veya örfün sükûta yüklediği anlama ihtiyaç duyulmuştur.⁷⁶ Sükûtun İmam Şâfi'nin (ö.204/819) "*Susan kişiye ne konuşan birinin bir sözü ne de bir işi yapan kişinin bir fiili isnâd olunur. Her kişiye sadece kendi sözü ve kendi yaptığı isnât edilir,*"⁷⁷ sözü ile başlayıp usul kitaplarında, fıkıh alanındaki çalışmalarda ve fıkıh kaidelerinin toplandığı kavaid eserlerinde zikredilmiştir.⁷⁸ Mecelle'de "*sakite bir söz isnad olunmaz, lâkin ma'rızî hacette sükût beyandır*"⁷⁹ kaidesiyle son şeklini almıştır. Mecelle'deki son haliyle kapsamı genişlemiş ve bir hukuk ilkesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye heyetinin de son halini kabul ettiği kaide ile ortaya çıkan durum şu şekilde özetlenebilir; kişinin sükûtundan rıza veya izin anlamının çıkarılabilmesi için bu karineler dış karineler olabileceği gibi kişinin kendisine ait fiilî, işaret ya da yazı içerikli olabilir. Bu aynı zamanda örfün içerisinde şekillenen bir karine de olabilir.⁸⁰ Sükûta dair kaidenin ilk kısmına dâhil olmayan meseleleri fakihler "*lakin ma'rızî hacette sükût beyandır*" diye tarif ettikleri ikinci kısmın içinde değerlendirmişler ve ihtiyaç halinde beyan olarak kabul ettikleri sükûtu çevreleyen delâlet-i lisan/hal ya da örf karineleri ile çevrelenmiş olmasını şart koşmuşlardır.⁸¹

Tanımlardan, teori ve pratikteki uygulama örneklerinden de anlaşılacağı üzere İslam fıkıh ekollerinin beyan olarak kabul ettiği sükût karineleriyle çevrelenmiş olan sükûttur. Dolayısıyla salt sessizlik ve bir amaca matuf olmayan eylemsizlik üzerine hüküm inşa edilebilecek bir sükût olarak değerlendirilmemiştir.

3.3. İhtiyaç Halinde Karinelerle Beyan Kabul Edilen Nitelikli Sükût

İslam fıkıh literatüründe iradeyi açıklamada ihtiyaç halinde beyan olarak kabul edilen sükût, geçerli olan hukukta karşılık geldiği mana nasla, örfle veya yapılan akde taraf olan kişiler arasında vuku bulan bir ittifak ile belirleniyorsa bu tür sükûta "*nitelikli sükût*", mana nas, örf veya ittifakla değil de karinelere ve sükût eden kimseden sadır olan halin delâletinden çıkarımla belirleniyorsa bu tür sükûta "*mülâbis/karinelere dayalı sükût*" denilmiştir.⁸²

İslam hukukçuları için, karşılaştıkları temel meselelerin çok sınırlı bir kaide içerisinde çözümünün mümkün olmaması göz önüne alındığında iki yol kaçınılmaz olmuştur. Ya meseleyi

⁷⁶ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 344.

⁷⁷ Muhammed b. İdris eş-Şâfi, *el-Ümm*, tahk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2001), 10/110.

⁷⁸ Cüveynî, *et-Telhîs fî usûli'l-fikh* (Beyrut: Abdullah Cevlim en-Nîbâlî/ Şebbîr Ahmed el-Ömerî, 1996), 3/98; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, (Kahire: Mektebetü Kahire), 4/296; 7/194; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/140.

⁷⁹ Mecelle md. 67.

⁸⁰ Şürunbâsî, *es-Sükût ve delâletüh* (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.)18; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 51.

⁸¹ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 51, 802; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 64-65

⁸² Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 58, 65.

geçistirecekler ve çözümsüzlüğe mahkûm edecekler ki bu problemlerin yığılarak bir sonraki nesle aktarılması demektir ya da ikinci bir yol ile kaidenin kapsamını genişletip meseleleri belli kriterler çerçevesinde çözüm yolunu arayacaklardır ki fakihler de ikinci yolu seçerek “*ma’rızî hacette sükût beyandır*” diyerek, konuşulması gereken yerde susmanın hükmünü belirli şartlar çerçevesinde beyan ve rızaya delâlet olarak görmüşleridir. İhtiyacı ortaya çıkaran etkenlere bakıldığına fakihlerin niyetinin kişinin muamelata dair konularda karşılaşılabileceği sıkıntı ve zorluğu gidermek, muhtemel olumsuzlukları, ortaya çıkabilecek zararları ve aldanmaları ortadan kaldırmak şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.⁸³ Fakat bu durumda her sükûtu üzerine hüküm inşa edilebilir olarak görmemişlerdir. Sükûtun onay olarak kabul edilebilmesi için, kişinin suskunluğunun konuşulması gereken bir durumda gerçekleşmesi gerekli görülmüş, eğer konuşma gerekmeyen bir durumda susulursa, bu durumda sükûta onay anlamı yüklenmemiştir. “*İhtiyaç durumu*” olarak gerekçelendirdikleri, üzerine hüküm inşa edecekleri sükût için hükme delâlet eden karineler aramışlardır. Bu karineleri de nas ile sabit olma, örfte uygulamasının bulunması, olayın neye karşılık geldiğini gösterir emarelerin bulunması, dil veya hal ile olaya dair yapılmış olan sükûtun niyetini ortaya koyacak bir göstergenin varlığıdır.⁸⁴

İnsan özü itibariyle engelleyici bir hal, mücbir bir sebep veya bedeni bir arıza olmadığı durumlarda meramını konuşarak ifade eden bir varlıktır. Dolayısıyla konuşması gereken yerde susması “*ihtiyaç halinde sükût beyandır*” tamamlayıcı kaidesi gereği kişiyi sorumluluk altına soktuğu ifade edilmiş, bu sebeple şahsın rızasına ve iznine yorumlanarak hükme bağlanmıştır. Mücbir bir sebep olmadan fitratı gereği sözlü olarak kendini ifade etmesi beklenen insanın susması, kendisini ve eylemini çevreleyen karinelerden hareketle lisan-ı halinin delâleti yoluyla beyan, izin ve rıza olarak kabul edilmiştir.⁸⁵

Karinelerle çevrelenmiş nitelikli sükûtun en belirgin özelliği kişinin sükûtundan ortaya çıkan niyetini nas, yazı, işaret ya da örfte yer alan bir nitelik vesilesiyle anlaşılmasına müsait olmasıdır. İlgi kurmak bakımından şu örnekleri verebiliriz:

Bir kadın kızına çeyiz almak için kocasının malından bir şeyler verirken kocası da bu duruma şahit olsa ve sükût etse hanımının kızına vermiş olduğu bu malı geri isteyemeyeceği gibi hanımından da verilen malı tazmin etmesini talep edemez. Yani kocanın malından hanımı tarafından kızının çeyiz alımında kullanılan para için susması mezkûr paranın harcanmasına rızası olduğuna yorumlanır.⁸⁶

Evlilik çağına gelmiş bir genç kızın kendisine nikâh öncesi evlenme isteğine dair sorulan bir

⁸³ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 51; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 64-65; Habergetiren, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", 134.

⁸⁴ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 51; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 64-65; Habergetiren, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", 134

⁸⁵ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/66.

⁸⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130; Mecelle md. 67; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/146.

soruya utanma duygusu sebebiyle sessiz kalması ve onaylamadığına dair bir karine de bulunmaması halinde bu bakire kızın evliliği onayladığına işaret olarak kabul edilir. Sükûtu rızası olarak değerlendirilir.⁸⁷

Vasîsi olmayan bir çocuğun başka bir kişiyle alışveriş yaptığını görüp de hâkimin susması, izin verdiği anlamına gelmez. Fakat ikinci fıkra gereğince konuşması gereken yerde sükût etmesi ikrar ve beyan kabul edilir. Bu çıkarım ikinci fıkradan mülhemdir. Burada iki kural ortaya çıkmakta ve şöyle beyan edilmektedir. Birinci kural “*susan kimseye bir söz isnad olunmaz*”; ikincisi ise “*ihitiyaç anında susmak beyandır*”. İki kural birbirinin muarızı gibi dursa da ikinci kural, birinci kuralı kayıtladığından, ihtiyaç olan yer dışında *susan kimseye bir söz isnad olunmaz*, denilebilir. Fakat ihtiyaç durumunda susmak ikrar ve beyan kabul edilir, demektir.⁸⁸

4. İrade Beyanı Olarak Kabul Edilen Sükûta Aranan Şartlar

Karinelerle çevrelenmiş bir sükût belli şartları haiz olması durumunda İslam hukukçuları tarafından makbul bir sükût olarak kabul edilmiştir. Bunlar kaynaklarda; mükellef olma, sükûtun konusunu bilme, irade beyanına kısıtlayıcı bir engelin bulunmaması, zarar veya aldanmaya yol açmama, tearuz olarak sıralanmıştır.⁸⁹ Bu şartları alt başlıklar halinde inceleyeceğiz.

4.1. Mükellef Olma

Kişinin mükellef olması, yaptığı bir ibadetin veya herhangi muamelenin hukuken geçerli olabilmesi için ehliyet sahibi olmasıdır. Mükellefiyetten kasıt ise kişinin kendisine teklif edilen bir fiili yerine getirme ile sorumlu tutulmasıdır. Bu da ancak mükellefin ne yapacağını tam olarak bilmesiyle mümkün olur.

Ehliyet, “*kişiyi dini ve hukuki anlamda muhatap kabul edilmeye uygun bir mahal haline getiren vasıf olarak tanımlanmıştır*”.⁹⁰ Ehliyet hukuki ve ticari anlamda muhatap kabul edilmenin ön şartı olarak görülmüştür. Bu kişinin haklardan faydalanmaya, bu hakları kendi iradesiyle kullanmaya diğer taraftan borçlanmaya elverişli olma halini ifade eder. Dolayısıyla anne rahminde cenin safhasından başlayarak hem akli hem de fiziki gelişimine uygun olarak her bir dönemde aşama aşama ehliyeti kazandığı ve rüşd ile de bu ehliyet aşamalarının tamamlandığı belirtilmiştir.⁹¹

Sükût eden kimsenin sükûtunun hukuken bir geçerlilik kazanabilmesi için aranan şartlardan

⁸⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/140; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebi Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fî kavâ'id ve fûrû'i fikhî's-Şâfi'iyye* (Beirut: Daru'l Kütübü'l 'İlmiyye, 1983), 142; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129.

⁸⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130; Mecelle md. 67; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/145.

⁸⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130, Habergötiren, "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler", 158; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 69.

⁹⁰ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 23.

⁹¹ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 23.

biri ehliyet yani mükellef olma halidir. Sükût eden kimsede irade beyanının ve hukuki tasarruflarının geçerli olabilmesi için mükellef, akıl sahibi, buluğ çağına ermiş ve rüşd şartlarını haiz olması gerekir.⁹² Nitekim bu şartları sağlamayan mümeyyiz bir çocuğun velisinin izni olmadan mülkiyetinde olan malları üzerindeki tasarrufları hatta sükûtu geçerli görülmemiştir.⁹³

Satım akdine konu olan şey ile ilgili şüf'a hakkı olan kişinin, örneğin bir akarın satışı ile ilgili bilgi sahibi olduktan sonra hemen şüf'adar olduğunu ifade etmemesi halinde şefi' olma hakkını düşürür. Fakat bu şart ehliyet vasıflarını sağlayan kişi için öngörülmüştür. Şefi' olabilmek için aranan şartlardan biri de meşfuun satıldığına ve şartlarına dair bilgi eksikliğinin olmamasıdır. Bu şartı sağlamayanlar için ise şartlar sağlanıncaya kadar şüf'adarlığı devam eder.⁹⁴

4.2. Sükûtun Konusunu Bilme

İslam fıkında hükme konu olma bakımından sâkit tarafından sükûtun konusu, bilinmesi gereken bir şart olarak öne sürülmüştür. Burada bilmekten kasıt fiilen bilinmesi değil bilme/öğrenme imkânına sahip olmasıdır. Diğer bir ifade ile İslâm'da kişinin sorumlu tutulması için yükümlülüğünün kendisine bildirilmiş olmasının gerekliliği tebliğ ilkesinden kaynaklanır.⁹⁵ Peygamber gönderilmedikçe kimseye azap edilmeyeceği,⁹⁶ müjdeleyici ve sakındırıcı olarak peygamberlerin gönderildiğini⁹⁷ bildiren âyetler ve hadisler, bu ilkenin dayanağını oluşturur.⁹⁸ Bu sebeple sâkitin susma eyleminin sonucundan sorumlu tutulmasının şartlarından birisi de kesin bir yolla sorumluluk konusu şeyi bilmesidir. Sükûtun konusu susma eyleminin kendisi üzerinde cereyan ettiği meseledir. Sükût eden kişi üzerinde etki meydana getiren ve iradesinin ortaya çıkmasına elverişli olan sözleşme ve fiillerin tamamının sükûtun konusunu meydana getirdiği ifade edilmiştir.⁹⁹ Bir kişinin bir davaya taraf olarak kabul edilebilmesi için ne ile suçlandığı ya da neyle suçladığı hakkında bilgisinin olması gereklidir. Aksi takdirde bilgisinin olmadığı bir konuda rızasından ya da herhangi sözün ona isnadından bahsedilmesi mümkün değildir.¹⁰⁰ Diğer taraftan kişinin bilgisi hatta ilgisinin olmadığı bir olayda iradesini sağlıklı bir şekilde ortaya koyması mümkün görülmemiştir.¹⁰¹

Usul yönünden bakıldığında muhatabı olduğu bir konu hakkında cehlin söz konusu olması

⁹² Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 61.

⁹³ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 53-57.

⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/93,168; Çeker, *Fıkah Dersler*, 204; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 247.

⁹⁵ Muhammed Ebû Zehra, *el-Cerime* (Kahire: Daru'l Fikri'l-Arabî, 1998), 210 vd.; Dönmez, İbrahim Kâfi, "Cehâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/220.

⁹⁶ İsrâ 17/15.

⁹⁷ Nisâ 4/165.

⁹⁸ Dönmez, "Cehâlet", 7/220.

⁹⁹ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 61-63.

¹⁰⁰ Önder, "İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları", 32.

¹⁰¹ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 801-802, 885; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 61-63;

kişinin ehliyet yönünden kısıtlılığına delâlet olarak görülmüştür.¹⁰² Avarız-ı ehliyye biri olarak görülen “*cehl*” usulcüler tarafından “*sarhoşluk, harcamada tedbirsizlik, hata, şaka ve ikrahla*” birlikte “*mükteseb arızaları*” içerisinde değerlendirilmiştir.¹⁰³

İslam hukuk geleneğinde akdin söz konusu olabilmesi için cehlin ortadan kalkması, alım satıma konu olan mal hakkında konuşmanın yapılmış olması gerekli görülmüştür. Pazarlık yapılmış olsa bile cehlin kalkmadığı durumların sonradan pazarlığa ilave edilmesi caiz görülmemiştir.¹⁰⁴ Satıcının sattığı bir üründe satış anında pazarlığa konu olmayan bir şeyi ikram olarak satış akdine dâhil etmesi bundan istisna tutulmuştur. Görüldüğü üzere bir kimsenin bilgi sahibi olmadığı bir konu hakkında pazarlığa ya da davaya taraf olması düşünülemez. Çünkü taraf olacağı durum için bilinmezliğin ortadan kalkmaması mükellefin yükümlülüklerinin yerine getirilmesi imkân dâhilinde kabul edilmemiştir. Öyle ki bilmediği konuda kişinin rızasının veya iznin gerçekleşmesi mümkün görülmemiştir.¹⁰⁵ Bir kimsenin rızasının gerçekleşmesi için taraf olduğu alım satım veya davada menfaat unsurunun gerçekleşmesi aranır. Fakat kişinin iç yüzünü bilmediği bir olay veya teklif hakkında menfaatini tespit etmesi, bu duruma rıza veya izni olduğunu beyan etmesi zordur. Bu sebeple kişinin neye sükût ettiğini bilmesi mükellef açısından hak ve yükümlülüklerin yerine getirilebilmesi açısından önemli bir şart olarak kabul edilmiştir.¹⁰⁶

Sükûtun irade beyanı olarak kabul edilebilmesi sâkitin merkezinde olduğu her bir hukuki veya ticari işlemde neye sustuğunu bilmesini gerekli kılar. Çünkü mükellefin etrafında cereyan eden doğum, ölüm, şüf'a gibi hak doğuran durumlarda aranan rıza, onay ancak cehlin ortadan kalkmasıyla mümkün görülmüştür.¹⁰⁷ Bu durumla ilgili kaynaklardan şu örnekler zikredilebilir;

Velisi tarafından evlendirilmek istenen bekâr bir kıza kendisini evlendirmek istediğini söylese fakat evlendireceği kişinin vasıflarına dair bir açıklama yapmasa bu durum karşısında kızın susması evliliğe rızası olarak yorumlanamaz. Çünkü İslam hukukçuları rızanın gerçekleşebilmesi için o konudaki bilgisizliğin ortadan kalkması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹⁰⁸

Şüf'a hakkına sahip bir kimsenin muvasebede bulunması da yine bu bağlamda değerlendirilmiştir. Muvasebe kişinin bir akarın satıldığının bilgisini aldığı anda hemen harekete geçerek ilgili akar ile alakalı olarak “*ben filan akarın şüf'adarıyım hakkımı isterim*” şeklinde talip

¹⁰² İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 303; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 26-27.

¹⁰³ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 27.

¹⁰⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 181.

¹⁰⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/245; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/316.

¹⁰⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/245.

¹⁰⁷ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 62.

¹⁰⁸ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/243.

olduğunu ifade etmesidir. Şefi'in talep etmede aceleci davranması istenilmiştir. Eğer mecliste bulunur veya mecliste olamasa dahi bilgisi olduğunda bir talepte bulunmazsa veya hakkında bilgi sahibi olduğu halde sükût ederse bu durumda şüf'a hakkı sâkit olur.¹⁰⁹ Şüf'a zayıf haklardan kabul edildiğinde ağırdan almaya ya da sessiz kalmak suretiyle geç kalınmaya tahammülü olmadığı ifade edilmiştir.¹¹⁰

4.3. İrade Beyanına Bir Engelin Bulunmaması

Sükûtun irade beyanı olarak kabul edilmesinin şartlarından biri de sâkitin iradesini ortaya koymasında en etkin yol olan konuşmasına mâni bir durumun olmamasıdır. Dolayısıyla sâkitin konuşma veya konuşmayı reddetme bakımından tam bir salahiyet sahibi olması gereklidir.¹¹¹ Sükût edilen konuya dair cehlin ortadan kalkmış olması, ehliyet sahibi olması kadar sükût eden kişinin iradesini ortaya koymasının önünde bir engelin bulunmaması da sükûta bağlanacak hükümlerin geçerliliği için şart olarak ortaya konulmuştur.¹¹² Sâkitin üzerinde iradesini ortaya koymasına engel olacak şekilde fiziki veya psikolojik baskı bulunmamalıdır. Bunlar; yaralama, öldürme, hürriyetinden yoksun bırakma, babanın çocuğu, kocanın eşi üzerinde ikrah olarak algılanabilecek bir baskı oluşturma veya amirin memuru ya da işçisi üzerinde işverenin mobbingi olarak anlaşılacak korkutma, utandırma gibi vicdani baskılardır.¹¹³ Bu bahsedilen baskı ve zorlama araçları iradenin ortaya çıkmasının ve rıza şartının oluşmasının önünde engel olarak görülmüş ve böyle bir durumdaki sükût üzerine hüküm geçersiz kabul edilmiştir.¹¹⁴ Kişinin kendisine ya da birinci dereceden yakınlarına karşı ölümle, bir uzvunu (organını) yok etmekle, şiddetli dövmeyle, yakın akrabasına zarar vermekle veya bütün malını telef etmekle korkutarak rızası dışında bir işi zorla yaptırma endişesinin bulunduğu bir durumdaki sükût, ikrar olarak değerlendirilmemiştir.¹¹⁵

Şüf'a hakkında sükûtun makbul ve iradeyi ortaya koyan, rızanın varlığına hükmedilen bir sükût olabilmesi için Mâlikî âlimler; sükût eden kişinin akıllı, buluğa ermiş, reşid biri olmasını, eğer sefih ise vâsîsinin, çocuk ise velisinin bulunmasını, meşfû'un satıldığından haberdar olup bu hakkı kullanmasına engel bir durumun bulunmamasını gerekli görmüşlerdir.¹¹⁶ Kişinin şüf'adar olduğunu söylemesinin önünde engelleyici ikrah-ı mülci gibi bir durum söz konusu ise bu durumdaki bir kimsenin sükût etmesi şüf'adar olduğunu ilan etmemesi şüf'a muhayyerliğini

¹⁰⁹ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 5/17; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 250.

¹¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/143.

¹¹¹ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 69.

¹¹² Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 70.

¹¹³ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 62.

¹¹⁴ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 62.

¹¹⁵ Ali Bardakoğlu, "İkrah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/30-37.

¹¹⁶ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2016), 3/485.

ortadan kaldırmaz.¹¹⁷ Bu durumda yapacağı sükût da kabul anlamına gelmez.

Şüf'a için hemen harekete geçmek anlamına gelen muvâsebeyi İslam hukukçuları gerekli görmüşlerdir.¹¹⁸ Fakat şefi' muvâsebe için harekete geçtiğinde iradesini ortaya koymasına engel teşkil edecek şekilde "şüf'a için konuşursan seni öldürürüz ve hapsederiz" denilerek bir baskıya maruz bırakılması veya iradesini ortaya koymasına mâni olacak şekilde konuşma hakkının elinden alınması durumunda bu tehdit ve baskı hali ortadan kalkıncaya kadar şüf'a hakkı baki kalır denilmiştir. Bununla birlikte şefi' eğer baskı hali ortadan kalktığı halde meşfu'a talip olduğunu ifade etmezse bu durumda şüf'a hakkı düşer.¹¹⁹

Bir başka örnek ise nüfûz ve güç sahibi fuzûlînin başkasına ait bir malı satarken, bu durumu gören mal sahibinin fuzûlîden korkup kendisine zarar vermesinden endişe ettiği için ilgili satış karşısında susması mal sahibinin bu satışa izin ve rızası olduğu anlamına gelmez.¹²⁰

4.4. Sükûtun Zarara veya Aldanmaya Yol Açmaması

İslam hukukunda zarar ve aldanmanın önlenmesi için akitlerin belirli şartlar altında icrası istenmiştir. Bir akdin sahih, geçerli, bağlayıcı olması ve hukukî bir netice doğurması için belli bazı esaslar belirlenmiştir.¹²¹ Mecelle'de bu esasları ifade eden bazı kaideler şu şekildedir;

- 1) "Zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yoktur."¹²²
- 2) "Zarar izale edilir."¹²³
- 3) "Zarar kendi misli ile izale edilmez."¹²⁴
- 4) "Kamu zararını önlemek için kişisel zarara katlanılır."¹²⁵
- 5) "Şiddetli zarar daha hafîfi ile izale edilir."¹²⁶
- 6) "Zarar imkân ölçüsünde giderilir."¹²⁷

Görüldüğü üzere İslam hukuk geleneğinde asıl olan zararı ortadan kaldırmak muhatabın zarar görmesinin önüne geçmektir. Bu sebeptendir ki bir kimsenin başkasının zarar göreceği şekilde

¹¹⁷ Yiğit Yaşar, "Cezaî Sorumluluk Bağlamında İkrâh ve Hukuki Sonuçları", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6/1 (2021), 116-141.

¹¹⁸ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 250.

¹¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 24/65-66- 143; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 250.

¹²⁰ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 882.

¹²¹ Mahmut Samar, *Akitlerde Şart Hürriyeti* (Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020), 10.

¹²² Mecelle md. 19.

¹²³ Mecelle md. 20.

¹²⁴ Mecelle md. 25.

¹²⁵ Mecelle md. 26.

¹²⁶ Mecelle md. 27.

¹²⁷ Mecelle md. 31.

bir olay karşısında sükût etmesi, kişinin bu duruma onayı ve rızasının olduğuna yorumlanmamıştır. Bununla muhataplarının zarar görmemesi amaçlanmıştır.¹²⁸ Bu duruma dair şu örnekler verilebilir:

Hanefî âlimler tarafından; kölesi alışveriş yapan bir efendinin onun alışverişine engel olmak yerine sükût etmesini köle ile alışveriş akdi yapan diğer insanların bu alışverişten zarar görmemesi için efendinin kölesine ticaret için izin verdiği ve bu duruma rızasının olduğu şeklinde kabul edilmiştir. Çünkü müşteriler, ortaya çıkacak zarar ve aldanmaya karşı yükümlülük efendide olduğundan efendinin sükûtunu köleden kaynaklı ortaya çıkması muhtemel zararı tazmine rızası olarak yorumlamışlar ve köle ile ticaret yapmada bir beis görmemişlerdir.¹²⁹ İmam Şâfiî ise Hanefî âlimlerden farklı düşünmekte ve kölenin yaptığı bu işlemde efendinin sükûtunu bir rıza ve izin olarak görmez. Çünkü İmam Şâfiî'ye göre izin kulağa söylenen bir sözdür. Köle kendisine verilen izni duymadığı durumda bile ticarete izinli sayılmazken efendinin ya da mal sahibinin sükûtü nasıl izin sayılsın görüşündedir.¹³⁰

Hanefî hukukçularına göre kölenin ticari muamelesine efendinin susmasının müşteriler tarafından rıza olarak yorumlanmasının gerekçesi, efendinin konuşması, açıklama yapması gereken yerde susmasıdır. Konuşulması gereken yerde sükût beyan olarak kabul edildiğinden efendinin sükûtunu kölenin ticari işlemlerine rıza ve onay olarak yorumlamışlardır. Bu durum kaynaklarda şu şekilde geçmektedir; Efendinin sükûtü açıklama yapılması gereken bir durumda olması sebebiyle delil kabul edilmiştir. Çünkü alışverişe taraf insanlar, efendinin sükût ettiğini bildiklerinden köle ile ticarî muâmelede bulunmada herhangi bir mahsur görmezler. Yaptıkları muâmeleler de kölenin zimmetinde borç ortaya çıkarabilir. Köleye efendisi tarafından izin verilmemişse bu borçların ödenmesi azad edildikten sonra mümkün olur. Diğer taraftan, kölenin azad edilmesi kesin değildir. Böyle bir olay insanların haklarının kaybolmasına sebep olacağından ticarete taraf olanlara zarar verir ve İslâm'da da zarar vermeye müsaade yoktur.¹³¹

Emanet akdinde sükûtun mala gelecek zararı tazminde sükût eden kişiyi sorumluluk altına soktuğuna hükmedilmiştir. Örneğin bir kimse çantasını arkadaşına verse ve arkadaşı da karşı çıkmaksızın bu çantayı alsın ve sükût etse bu durumda çantayı korumakla yükümlü olur. Çünkü aralarında emanet akdi gerçekleşmiş olur. Bu durumda çantayı emanet usulüne uygun muhafaza etmemesi halinde çantanın başına gelecek herhangi bir zararı tazmin etmekle yükümlü olur.¹³²

Han sahibinin gösterdiği yere atını bağlayan kimse ile han sahibi arasında sözlü bir akitleşme

¹²⁸ Önder, "İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları", 34.

¹²⁹ Pezdevî, *Usûl*, 3/151.

¹³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 25/12.

¹³¹ Ekmelüddin Muhammed Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977), 9/284.

¹³² Şürunbâsî, *es-Sükût ve delâletüh*, 154, 155, 258; Mecelle md. 773; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 284.

olmasa bile halin delâleti ile aralarında emanet akdi gerçekleşmiş kabul edilmiştir ki Hanefî âlimler, han sahibini atı korumakla yükümlü tutar. Bu durumda han sahibi kasıt veya ihmali sonucu atın başına gelebilecek bir zararı tazminden mükellef tutulmuştur.¹³³

4.5. Tearuz

Tearuz usul âlimleri tarafından “İki denk hüccetin çatışması ve iki zıt hükmün de birinin diğerine üstünlüğünün olmaması” olarak tanımlanmıştır.¹³⁴ Tearuzun gerçekleşebilmesi için usul âlimleri belli şartlar aramışlardır. Bu şartlar sekiz tane olup mahkûmun aleyh, mahkûmun bih birliği, zaman birliği, mekân birliği, izafet birliği, kuvvet birliği, fiil birliği, cüz birliği, kül birliği ve şart birliği olarak ifade edilmiştir.¹³⁵ Usul bakımından bu kayıtlamalar sükût için de geçerlidir. Bu şartlar çerçevesinde sükût ile ortaya konan irade beyanı kendisinden daha güçlü bir irade beyanı ile çelişmemelidir.

Sükût irade beyanında zayıf bir beyan türü olarak kabul edilmiştir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi “sâkite bir söz isnad olunmaz lakin ma’rız-ı hacette sükût beyandır” şeklinde ortaya konan kaide gereği öncelik sâkite bir söz isnad olunmamasıdır. Fakat konuşulması gereken yerde susan kişi için yapılan sükût iradenin beyanı olarak yorumlanmaktadır. Kişi konuşması gereken yerde bir olay veya teklif hakkındaki iradesini rızasına ya da reddine açıkça delâlet edecek şekilde işaret, yazı gibi sükûta göre daha güçlü bir irade beyanıyla göstermesi durumunda sükûta itibar edilmemektedir. Dolayısıyla bu sükût üzerine hüküm inşa edilmemektedir. Çünkü sükût, usul âlimleri tarafından bir eylemsizlik hali olarak kabul edilmekte, ihtiyaç halinde ve karinelerle güçlenmiş olmak kaydıyla belli şartlar dâhilinde beyan olarak kabul etme eğilimi göstermektedirler.¹³⁶

“Sarih söz karşısında delâlete itibar edilmez”¹³⁷ külli kaidesi gereğince bir irade beyan türü olan sükûtun dikkate alınabilmesi, üzerine hüküm inşa edilebilmesi için sarih ifadelerle çelişmemesi gerekli görüldüğünden sarih ifadelerle çelişen sükûta itibar edilmez.¹³⁸ Bu kaideyi şu şekilde değerlendirmek mümkündür; kişinin bir olay veya teklif karşısında razı olmadığını veya reddettiğini gösteren işaret/delâlet, kendisinden sadır olan rıza veya izni beyan etmede sarih bir ifadenin yerini tutamaz. Zira sarih ifade delâletten daha güçlü bir beyan türüdür.¹³⁹ Delâlet ise sarih ifadeye göre irade beyanı bakımından daha aşağıdır.¹⁴⁰ Diğer taraftan usul bakımından sarih ifadenin delâlete olan üstünlüğü bir yargıya varılıncaya kadardır. Yargıya

¹³³ Şürunbâsî, *es-Sükût ve delâletüh*, 154- 155, 258.

¹³⁴ Pezdevî, *Usûlü'l-pezdevî*, 3/797; Serahsî, *Usulü's-Serahsî*, 2/16.

¹³⁵ Şemsüddin Ebu Abdillah, *et-Takrir ve't-tahbîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 3/3-9.

¹³⁶ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 705-706, 801.

¹³⁷ Mecelle md. 13.

¹³⁸ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 159.

¹³⁹ Ali Ahmed Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fikhiyye* (Şam: Daru'l Kalemî, 1994), 417.

¹⁴⁰ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 159.

varıldıktan sonra sarıh ifadenin delâlete olan üstünlüğü ortadan kalkar.¹⁴¹ Sarıh ifadenin delâleti ile beyanın çelişmesinin söz konusu olmadığı yerde delâlet, sarıh ifade gibi amel eder. Bir kimse ayağa kalkıp “*kabul ediyorum*” dese, sarıh ifade bulunduğundan delâlete itibar edilmez sarıh ifade delâlete tercih edilir.¹⁴²

Bir kimse para dolu çantasını bir dükkâna bırakıp gitse dükkân sahibi de bu duruma şahit olduğu halde sükût etse bu durumda para dolu çantayı dükkân sahibine emanet etmiş olur. Dükkân sahibinin duruma şahitliği ve sessiz kalışı neticesinde konuşması gereken yerde susmasından dolayı sessizliği rızasına delâlet kabul edilir ve para dolu çantayı bırakan ile mekân sahibi arasında vedia¹⁴³ akdi halin delâletine binaen gerçekleşmiş kabul edilir. Fakat dükkân sahibi şahit olduğu bu durum karşısında kabul etmediğini beyan eden sarıh bir ifade ile iradesini ortaya koysa bu durumda vedia akdi gerçekleşmemiş olur. Çünkü sarıh ifade halin delâletine tercih edilir.¹⁴⁴

Diğer bir örneği hibe¹⁴⁵ konusunda zikredebiliriz. Bir kimse başka bir kimseye bir bağışta bulunur ve bu kendisine bağışta bulunulan kişi bağışı kabul ederse bağışçı buna izin vermediğini sarahaten ifade etmediği sürece delâleten bağış gerçekleşmiş olur. Çünkü bağışçının izni kabzla delâlet ettiğine hükmedilir. Fakat bağışçı sarahaten izin vermediğini ifade ederse bu durumda sarıh ifade delâlete üstün gelir ve hibe geçersiz olur.¹⁴⁶

Kısacası fiilin delâleti ile söz tearuz edecek olursa sözün iradeyi beyanı, fiilin delâletine göre daha güçlü olduğundan söze itibar edilir, fiilin delâletine itibar edilmez.¹⁴⁷ *Mecelle*'nin “*delâleten izin sarâhaten izin gibidir, fakat sarâhaten nehîy varsa delâlete itibar olunmaz*”¹⁴⁸ kaidesi de tearuz durumunda itibarın sarıh ifadeye olacağını göstermektedir.

5. Sükûtun Beyana Delâlet Etme Sebepleri

İslam hukuku açısından sükût daha önce ifade ettiğimiz gibi eylemsizlik hali olarak yorumlanmıştır. Sükûtun beyan olarak kabul edilmesi belli şartlara bağlanmıştır. *Mecelle*'de de külli bir kaide olarak geçtiği üzere fıkıh âlimleri tarafından sakite herhangi bir söz isnadından kaçınmak esas olarak görülmüş fakat konuşulması gereken yerde konuşmaktan imtina edildiği durumlarda ise ihtiyaç halinde sükût ise beyan olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla İslam hukukçuları sükûtun beyana delâleti için zaruret halinin bulunmasını, örfün ve hâlin delâletini

¹⁴¹ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 159.

¹⁴² Babertî, *el-İnâye Şerhu'l Hidaye*, 6/256.

¹⁴³ Detaylı bilgi için bkz. Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 285.

¹⁴⁴ Subhi Mehmesani, *Felsefetü't-teşri' fi'l-İslâm* (Beyrut: Mektebetü'l Keşşaf ve Matba'atüha, 1946), 286.

¹⁴⁵ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 274.

¹⁴⁶ Nedvî, *el-Kavâ'idü'l-fıkhiyye*, 417.

¹⁴⁷ Subkî, *el-Eşbah ve'n-nezair*, 2/51.

¹⁴⁸ *Mecelle md. 772.*

sükûtun irade beyanı olarak kabul edilmesi için bir gerekçe olarak belirlemişlerdir.

Sükûtun irade beyanı kabul edilmesinde *Mecelle*'nin ilgili kaidesi esastır.¹⁴⁹ Bu kaideden de anlaşılacağı üzere ilk kısım gereği sükût ile bir kimse yapmadığı bir eylemin, vermediği bir onayın, söylemediği bir sözün muhatabı yapılamaz denilmiştir.¹⁵⁰

Hanefî hukukçularından Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî (ö.1168/1755), fıkıh usulüne dair olan "*Mecâmiu'l-hakâik*" isimli eserinde fıkıh kâidelerine de yer vermiş ve bunlar arasında, "*ihitiyaç halinde sükût beyandır* بيان الحاجة في السكوت" kaidesini zikretmiştir. Asıl kâideden istisnâ etmek suretiyle sınırlı sayıdaki meseleleri farklı bir bakış açısıyla ele almış ve "*ihitiyaç halinde sükût beyandır*" kaidesinin altında bunları örnek meseleler olarak vermiştir. Asıl kaideye istisnai bir kaide olarak eklediği "*ihitiyaç halinde sükût beyandır*" cümlesiyle benzer türden olan bütün yeni meselelerin de bu kâide altında çözülmesinin yolunu açmıştır. Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye Kurulu da Hadimî'nin bu asıl kaideden istisna olarak koyduğu kaideyi benimseyerek birçok meseleyi bu bağlamda ele almıştır.¹⁵¹ Bazı durumlarda sözün uzamasının önüne geçmek için sükût beyan olarak kabul edilmiştir.¹⁵² Sükûtun bir irade beyanı olarak kabul görüp fıkha konu olabilmesi için üç sebep aranmıştır. Bunlar; zaruret, örf ve halin delâlet etmesi durumlarıdır.¹⁵³

5.1. Maslahatlar Çerçevesinde Sükûtun Beyana Delâleti

Sözlükte "*doğru, düzgün ve kusursuz olma; iyilik, uygunluk, yararlılık*" manalarına gelen *salâh* kelimesinden türetilen *maslahat*, "*bir şeyin maksada uygun özellikte olması, fesadın zıddı, iyi, uygun, elverişli, yararlı, iyi olana ulaştıran*" anlamlarına gelmektedir.¹⁵⁴ Maslahatlar fıkıh kaynaklarında fert ve toplum hayatındaki önem derecesi ve karşılanan ihtiyacın türü açısından zaruriyyât, hâciyyât ve tahsîniyyât kısımlarına ayırarak ele alınıp incelenmektedir.¹⁵⁵

5.1.1. Zarûriyyât

Zarûriyyât, kişinin ve toplumun dini ve dünya hayatını devam ettirebilmesi, sorumluluklarını sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmesi ve düzenin sağlanması için gerekli olan temel ihtiyaçları ifade eder.¹⁵⁶ Cüveynî (ö. 478/1085) gibi fakihler, zarureti, insanın dünya ve ahiret

¹⁴⁹ Mecelle md. 67.

¹⁵⁰ Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 1/144-149.

¹⁵¹ Ebû Saîd Muhammed el-Hâdimî, *Mecâmiu'l-hakâik* (İstanbul: 1308), 45; Şirvânî, Ahmed Hamdî, *Levâmi'u'd-Dekâik fî Tercemeti Mecâmi'l-Hakâik Mecâmi'u'l-Hakâik Tercümesi*, çev. Hüseyin Örs (İstanbul: Yazma Eserler, 2017), 304; Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 1/144-149.

¹⁵² Bâbertî, *et-Takrîr*, 5/109-110.

¹⁵³ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/3-4; Ekmelüddin Muhammed Bâbertî, *et Takrîr li usûli'l-Bezdevî*, thk. Abdüsselam Subhî Salih (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuuni'l-İslamiyye, 2005), 5/100-114; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/243; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, 119, 120, 121.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, "slh" md.; ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, "şlh" md.

¹⁵⁵ Cüveynî, *el-Burhan*, 2/85, 87.

¹⁵⁶ Gazzâlî, *Mustasfa min ilmi'l-usûl* (Bulak: el-Matbaatü'l Emîriyye, 1906), 1/287.

menfaatlerini korumak amacıyla genel kuralları ihlal etmeye zorlandığı, hayatını sürdürmesini sağlayacak kadar bir durum olarak tanımlamışlardır.

İslam hukukunda, din, can, nesil, akıl ve mal gibi temel değerlerin korunması esastır. Bu değerlerin tehlikeye girdiği durumlarda, kişinin suskunluğu hukuki bir hükme dayanak yapılmaz. Bu, İslam hukukunun koruma amacının bir tezahürüdür. Suskunluk, korunması gereken değerlerin muhafazası için bir yöntem olarak kabul edilir. Ancak, zararın önlenmesi veya fayda elde edilmesi durumunda, kişinin sözlü irade beyanında usul açısından bir sakınca görülmemiştir.¹⁵⁷

Hanefiler dışındaki fakihler, ikrah (zorlama) altında yapılan nikâh ve talâkı geçersiz sayarken, Hanefiler iradenin varlığını koruduğu gerekçesiyle bu durumları geçerli kabul etmişlerdir.¹⁵⁸ İkrah altında söylenen sözler hukuki sonuç doğurmaz. Bu nedenle, kişinin suskunluğu üzerine hüküm bina edilmez.¹⁵⁹ Ancak, sözlü beyanın mümkün olmadığı durumlarda, yazı, işaret veya susma gibi yollarla irade beyanı geçerli sayılmıştır. Usul âlimleri, sükûtu, karineye dayalı, rıza ve izne delalet eden bir durum olarak kabul etmiş ve "*ma'rız-ı hacette sükût beyandır*" kaidesiyle zaruret halinde sükûtu açık lafız gibi değerlendirmişlerdir.¹⁶⁰

Lafızlar, kişinin maksadını ortaya koyan deliller olarak kabul edilir. Ancak, işaret, yazı, îma veya örf gibi yollarla maksat anlaşılıyorsa, bu yöntemler de lafız yerine geçer. Hanbelîler başta olmak üzere cumhur ulema, bu tür delâletlerin hukuki sonuç doğuracağını kabul etmiştir.¹⁶¹

5.1.2. Hâciyyât

Hâciyyât, "*zarûret derecesinde olmamakla birlikte bireysel ve toplumsal hayatın düzenli bir şekilde yürümesini sağlayan, karşılanmaması durumunda meşakkat, sıkıntı ve huzursuzluğa yol açması kaçınılmaz olan maslahat ve faydalar*".¹⁶² İhtiyaç, kişinin belirli bir eylemle üstesinden gelebileceği meşakkat ve zorluk hali olarak görülmüştür. İhtiyaç, insanlar arasındaki etkileşimi ve dayanışmayı artıran bir unsur olarak değerlendirilmiştir.¹⁶³

Buna daha önce de zikrettiğimiz bakire kızın evlendirilmesini örnek olarak verebiliriz. Kızın evliliğe dair bilgi ve tecrübesinin olmayışından dolayı çekimsiz kalmasının yanında hayatı kaçırmaya ihtimaline binaen kendisine vasıfları belli birini evlilik için teklif etmesi kızın da buna sükût ederek onay vermesi bu bağlamda değerlendirilebilir.

¹⁵⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl*, 285-287.

¹⁵⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/176.

¹⁵⁹ Bardakoğlu, "İkrah", 22/30-37.

¹⁶⁰ Pezdevî, *Usûlü'l pezdevi*, 3/147.

¹⁶¹ İbnü'l-Kayyim, Şemsüddin Muhammed, *İ'lâmü'l-müvakkî'in an Rabbi'l-âlemîn*, thk. Abdurrahman el-Vekîl (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 1/279-280

¹⁶² Mustafa Baktır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1981), 182.

¹⁶³ Cüveynî, *el-Burhan*, 2/85, 87; Dırâz, *Ahkâmü's sükût*, 315-316.

5.1.3. Tahsiniyyât

Tahsiniyyât, güzelleştirme, daha iyi hale getirme, olgunlaştırma anlamlarına gelir. Zaruriyyât ve haciyattan olmayıp tezyin, kolaylaştırma, güzelleştirme, kötü olandan sakınmaktır.¹⁶⁴ Maslahat olarak tahsini olanların ihmal edilmesiyle toplum hayatında bir kargaşa hali olmama, meşakkat ya da darlık içine düşmeme söz konusu olsa da dikkat edilmesi durumunda fitrat ve haysiyetin gereğidir. Tahsiniyyât, hukukun da göz önünde bulundurduğu bir durumdur. Hukuki olarak mümeyyiz çocuğun ve kölenin ehliyetinin kısıtlanması yapacakları ticari işlemlerde çocukta velinin, köle de efendinin iznine ihtiyaç duyulması tahsiniyyât olarak değerlendirilmiştir. Efendinin kölenin tasarruflarına sükûtu ve velinin çocuğun işlemlerine olan sükûtu onay anlamına yorumlanmıştır.¹⁶⁵

5.2. Örf

İslam hukukunda irade beyanında esas olan sarîh ifadedir. Sarîh ifadenin mümkün olmadığı durumlarda yazı, işaret veya sükût gibi araçlar sarîh ifade yerine geçer. Fakat İslam hukuk usulü eserlerine bakıldığında hukukçuların örf ve âdete hüküm inşasında çokça müracaat ettikleri görülmektedir.¹⁶⁶ Yaygın bir kullanım olan hüküm inşa metodunda bazen herhangi bir sarîh ifade kullanmak yerine örf ve âdetin kapsamı içerisinde yer alan uygulamalarla yetinildiği de söz konusu olmaktadır.

Klasik kaynaklara bakıldığında örfün tanımı şu şekilde yapılmaktadır; “*aklın delâletiyle kişilerde yerleşen ve selim tabiatlarca benimsenip kabul edilen şey*”.¹⁶⁷ Hukukçuların hukuka konu bir olay veya olguyu değerlendirirken sıklıkla müracaat ettikleri bir husus olması yönüyle örf ve âdetin İslam hukukçuları zihninde neye karşılık geldiğini tespit etmek son derece önemli bir husustur.

Âdet, sahibinin bir şeyi tekrar tekrar yapmasıdır. Yani bir kimsenin yapmış olduğu bir şeyi tekrar tekrar yapması ve bunu bir alışkanlık haline getirmesi denilebilir. Bu tekrar tekrar yapılan ve alışkanlık haline gelen şey adet, örfe dönüşür.¹⁶⁸

İstilahî tanıma gelince; usul âlimleri birçok farklı tanımlamalar yapmakla birlikte biz burada birkaçını vermekle yetineceğiz.

a) Ülkenin tamamında veya bir beldede manalardan birinin baskınlığı.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Gazzâli, *el-Mustasfa*, 1/289.

¹⁶⁵ Abdulkerim ez-Zeydan, *el-Vecîz fî usûli'l-fıkh* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 324; Baktır, Mustafa, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, 183.

¹⁶⁶ Dırâz, *Ahkâmü's sükût*, 166.

¹⁶⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 79; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 142; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fıkhîyye*, 219-241; Karaman, Hayrettin, “*Âdet*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 1/370.

¹⁶⁸ Dırâz, *Ahkâmü's sükût*, 166.

¹⁶⁹ İbn Ferhun, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ebi'l-Kasım, *Tebîratül-hükkam fî usulil-akziye ve*

b) Zihinsel bir alaka olmaksızın sürekli tekrarlanan şey.¹⁷⁰

c) Selim fitratlara uygun olan tekrarlanan durumların ruhlara yerleşmesi.¹⁷¹

d) İnsanların makul bir hüküm üzerine yapmaya devam ettikleri ve tekrar tekrar kendisine döndükleri şeydir.¹⁷²

Yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere âdetin oluşması için alışkanlıkların meydana gelmesi gibi bir tekrarlanmanın bulunması gerekli görülmüştür. Tekrarın ve sürekliliğin olmadığı yerde âdetin oluşmasından da bahsedilmesi mümkün görülmemiştir. Bu tekrarlanan ister bir fiil ister bir söz olsun, bu fiil ve eylem ister bireysel ister bir topluluktan sadır olsun âdet halini alabilmesi için süreklilik ve olağan hale gelme şartı aranmıştır.¹⁷³

Örf ise bilinmezliğin zıddı olarak görülmüştür.¹⁷⁴ İyi olan yadırganmayan, bilinen tanınan, birbirini takip eden anlamlarına gelen bir kelimedir.¹⁷⁵ İstilahî anlamda ise örf, akli bakımdan ruhlara yerleşmiş olup selim tabiatın kabul ile karşıladığı şey diye tanımlanmıştır.¹⁷⁶ Örf ve âdet kavramlarının fıkıh literatüründe kapsamaları tam olarak ayırt edilebilmiş değildir. Örf ve âdetin fikhî sonuçları belirlemedeki rolleri tam olarak belirlenmiş olmadığından sıkça birbirlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir.¹⁷⁷

Bütün bunlardan sonra fıkıh âlimlerinin birçoğunun örf ve âdet kavramlarının müteradifi olduğunu ve birbirlerinin yerine kullanıldığını ifade etmişlerdir.¹⁷⁸ İnsanların birbirleriyle olan muamelelerinde izin ve rızalarını veya razı olmama hallerini ortaya koymada örf ve âdet başvurulan bir araç olmuştur. Bununla birlikte yapılan akdin niteliklerini ve hükme konu olma bakımından durumunu ifade etmede de yine İslam hukukçularının çokça müracaat ettikleri bir delil olmuştur.¹⁷⁹ Örf ve âdetin İslam hukuk literatüründe belli kalıplarla kaideleştiğini görmekteyiz. Bunlar;

1) "İnsanların satış olarak gördüğü her şey satıştır."¹⁸⁰

menahicil-ahkâm (Kahire: Mektebetü'l Külliyyeti'l Ezheriyye, 1986), 2/67.

¹⁷⁰ İbn Emiru Hâc, *et-Takrir ve't-tahbir*, 1/282.

¹⁷¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n nezâir*, 91.

¹⁷² Cürcânî, *Ta'rifât*, 188.

¹⁷³ Dırâz, *Ahkâmü's sükût*, 167.

¹⁷⁴ Dırâz, *Ahkâmü's sükût*, 167.

¹⁷⁵ Dönmez, İbrahim Kâfi, "Örf" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/87-93; Dırâz, *Ahkâmü's sükût*, 167.

¹⁷⁶ *Ahkâmü's sükût*, 167.

¹⁷⁷ Dönmez, "Örf", 34/87-93; Dırâz, *Ahkâmü's sükût*, 167.

¹⁷⁸ Ali Haydar, *Düreru'l-Hükkâm*, 40; Subhi Mehmesani, *Felsefetü't-Teşri' fi'l-İslâm*, 240; Muhammed Serrac, *Usulü'l-fikhü'l-İslamî*, 233.

¹⁷⁹ Şürunbâsî, *es-Sükût ve delâletüh*, 97-98.

¹⁸⁰ Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin b. Şeref, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Kahire: İderatü't Tabba'tü'l Müniriyye, 1928), 9/162.

- 2) “Örfle maruf olan şer’an meşrut olan gibidir.”¹⁸¹
- 3) “Satış esnasında zikredilmese bile satışa konu olan her şey örfen satışa dahildir.”¹⁸²
- 4) “Örfle ta’yîn nasla ta’yîn gibidir.”¹⁸³
- 5) “Tüccâr beyninde (aralarında) ma’rûf olan beyinlerine (aralarında) meşrût gibidir.”¹⁸⁴
- 6) “Örfteki şart lafızla koşulan şart gibidir.”¹⁸⁵
- 7) “Âdeten mümteni olan hakikaten mümteni gibidir.”¹⁸⁶

Yukarıda zikrettiğimiz kaidelerden de anlaşılacağı üzere örf ve âdet hüküm inşasında İslam hukukçularının çokça başvurdukları bir yöntem olmuştur. Bu durum kaynaklarda “yüzden fazla yerde örf, konuşma (nutk) yerine geçer” şeklinde ibareleşmiş ve bu durumla ilgili onlarca örnek verilmiştir.¹⁸⁷ Şari’in karşılıklı rıza gibi örf ve âdetleri dikkate aldığı durumlardan bazıları yemin ve boşanma konularıdır. İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) “örf ve maslahatın değişmesiyle hüküm de değişir” diyerek örf ve âdetin hüküm üzerindeki etkisini ve önemini göstermiştir.¹⁸⁸

Örfte sabit olan kabûle ve uygulamaya göre vekil olan kişi, daha iyi ve faydalı bir tasarrufta bulunmak için müvekkilin talebine muhâlefet edebilir denilerek müvekkilin maslahatı için örfeye göre hareket edebileceği belirtilmiştir.¹⁸⁹ “Âdetin delâleti sarîh lafzın delâleti gibidir” denilerek maslahatın gözetilmesi için örf ve âdetin delâletiyle hareket edilebileceği ifade edilmiştir.¹⁹⁰

Örfün delâletinin sarîh lafız yerine geçtiği yerleri şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁹¹

- 1) Özel bir mülkün etrafının tel veya benzeri koruyucu bir engelle çevrili olması o mülke sahibinden izin alınmaksızın girilmeyeceği anlamına gelir.

¹⁸¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 85; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 151; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 237; Mecelle md. 43.

¹⁸² Babertî, *Şerhu'l inaye*, 5/95.

¹⁸³ Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 1/51.

¹⁸⁴ Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 1/51; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 237; Mecelle md. 44.

¹⁸⁵ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-müvakkîîn*, 1/40.

¹⁸⁶ Ali Haydar, *Dürrü'l-Hukkâm*, 100.

¹⁸⁷ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-müvakkîîn*, 2/451-455; İbnü'l-Kayyim, *et-Turuku'l hukmiyye fi's-siyâseti's-ser'îyye* (Beyrut: Ahmed ez-Zü'bî, 1999), 44-48.

¹⁸⁸ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-müvakkîîn*, 1/51.

¹⁸⁹ Ahmed Fehmi Ebû Sünne, *el-Urfu ve'l-âde fi re'yi'l-fukahâ* (Kahire: Matbaatül Ezher, 1947), 69.

¹⁹⁰ Dırâz, *Ahkâmü's sükkât*, 175.

¹⁹¹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 80-81; İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmü'l-müvakkîîn*, 2/451-455; Ebû Sünne, *el-Urfu ve'l-âde*, 65-66; Muharrem Önder, *İslam Fıkıh Usulünde Sükkâtın Delâleti (Yasama Sükkâtı)* (İstanbul: Mana Yayınları, 2013), 41.

- 2) Bir kimsenin yük taşımak veya üzerinde yolculuk yapmak üzere bir binit kiralaması ve bu amaca uygun olarak kullanması durumunda bir tepkiyle karşılaşmaması örfe uygun kullandığı anlamına gelir.
- 3) Kendisine yiyecek ikram edilen bir misafire bu ikram örfen yemesi için izin verildiği anlamına gelir.
- 4) Başkasına ait özel bir mülkte yangın olduğunu gören kimsenin yangını söndürmek için özel mülke girmesine müsaade edilmesi örf gereğidir. Başkasına ait bir hayvanı ölmek üzere iken kesen kimsenin durumu da böyledir. Bu fiilinden dolayı herhangi bir tazmin gerekmez.
- 5) Bir bedel karşılığında kendisini çalışmak üzere adayın sükût etmesi şart koşma gibidir denilmiştir. *“Ma'rûf olan meşrût gibidir”* kaidesi gereği bir zanaatkârın yerleşik uygulaması şart koşmak olarak yorumlanmıştır. Örneğin bir kimse bir duvar ustasını inşaatta çalıştırmak üzere *“bir aylığına seni tuttum”* dese başka bir konuşma yapmasına gerek kalmaz. Kişinin yaptığı iş ve yapılacak iş belli olduğundan maruf olan meşrut olarak değerlendirilir.
- 6) Başkasına ait olduğu bilinen bir bahçedeki yere düşen meyveleri almak ya da meyveler hasat edildikten sonra kalanları toplamak, yine başkasına ait bir su kanalından, çeşmeden veya kuyudan su içmek, hayvanları sulamak gibi durumlarda örfen verilmiş izin, sözlü izin gibi kabul edilir.¹⁹²
- 7) Satıcı ile müşteri arasında bedelin nasıl ödeneceği önceden tespit edilmemiş bir alışverişte sükût edilmesi peşin veya taksitle ödeneceğine dair hüküm yaygın örfe göre belirlenir.¹⁹³ Bu durumda bir memlekette taksitle alışveriş yapılıyorsa ödemenin örfe göre taksitle yapılacağına yorumlanır. Eğer peşinse peşin olarak yorumlanır.

Yukarıda verilen örneklerden anlaşılacağı üzere birçok konuda yaygın olarak müracaat edilen örf ve âdet akit esnasında konuşulmayıp sükût edilmiş olsa bile örfün gereğiyle hareket edileceği anlaşılır.

5.3. Delâlet-i Hâl

Sözlükte *“açıklamak, ortaya çıkmak, şekil ve durum, ağırbaşlılık, vakâr, bir şeyi bilmek, irşâd etmek”* gibi anlamlara gelen hal, terim olarak *“bir şeyin bir hâl üzere olması ve onu bilmekle başka bir şeyi de bilmenin gerekmesi”* şeklinde tanımlanmıştır.¹⁹⁴

İrade beyanı doğrudan kişinin iç dünyasında var olanı lafız aracılığı ile sarıh bir ifade şeklinde ortaya koyması İslam fıkhı açısından olması gereken irade beyanı şeklindedir. Fakat iradenin sarıh lafzın yerini tutan yazı başta olmak üzere işaret veya mesaj yoluyla ortaya konmasını da başka

¹⁹² Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 164.

¹⁹³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 84-85; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 239.

¹⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “d-l-l” md., 2/1413-1414; Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 104; İbn Emîri'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 1/130.

bir karineye ihtiyaç duymaksızın kabul etmişlerdir.¹⁹⁵ İslam hukukçuları irade beyanını sarih ifade ya da sarih ifadenin yerini tutan işaret, yazı, mesajla sınırlandırmamış zaruri hallerde karinelere çıkarım yoluyla da bunun mümkün olabileceğini ifade etmişlerdir.¹⁹⁶ Sükût da bu çerçevede değerlendirilmiştir.¹⁹⁷ Nitekim *Mecelle*'de "*izin sarâhaten olduğu gibi delaleten dahî olur*"¹⁹⁸ kaidesi bunun bir göstergesidir.

Sükûtun irade beyanı olabilmesi için sâkiti çevreleyen karinelere -ki bu karinelere halin delâleti denilmiştir- ve olay karşısında kişinin iç dünyasında ortaya çıkan durumun dışa yansımaları olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte hüküm inşa etme makamında olan hâkimin bir olay hakkında hüküm verirken, delâlet-i hal, söz, karinelere¹⁹⁹ dair bütün detayları bilmesi ve bu detaylar üzerine hükmü inşa etmesi gerekir. Bu çerçevenin gözetilmemesi halinde hak sahiplerinin haklarının zayı olmasının kaçınılmaz olacağı aşikârdır. Bu bağlamda;

*"Hüküm verme makamında olan kişi (kadı) emâreler, hâlin delâletleri, bunların örnekleri, hâl ve söz karinelere -hükümlerin cüz'î ve küllî detaylarını bilmek gibi- konusunda derin vukûfiyete sahip (fakîhü'n-nefs) değilse hak sahiplerinin birçok hakkını zayı eder. Hükümünü, insanların batıl olduğunu bildiği bir şekilde verir ve onlar da onun dış görünüşüne bakarak şikâyette bulunmazlar. Kanun koyucu (Şâri') karinelere, emâreleri ve ahvâlin delâletini devredışı ve etkisiz bırakmamıştır. Hükümün kaynaklarını ve dayandığı esasları inceleyen kimse bunların dikkate alınıp üzerlerine hükümler binâ edildiğini görür"*²⁰⁰ denilmiştir.

Sükût zaruret halinde beyan kabul edilmiştir.²⁰¹ Usul âlimleri zarurete binaen beyan kabul ettikleri ve şarta bağladıkları bu beyan türünden maksatlarını insanların zarar görmelerinin önüne geçmek olarak ifade etmişlerdir. Diğer taraftan sükût delâlet-i hal kapsamında değerlendirilerek zarureten bir beyan türü olarak kabul edilmiştir.²⁰² Sükûtta delâlet-i hale şu muameleler örnek verilebilir;

1) Sükûtun, delile bağlı olarak, zararı önlemek için irade beyanı sayıldığı şüf'a hakkıdır. Şüf'a hakkına sahip bir kimsenin bir malın veya akarın satışının bilgisine sahip olduktan sonra sükût edip şefi' olduğunu bildirmemesi hakkın sükûtu için zarureten iradî bir beyân kabul edilmiştir. Konuşması gereken yerde konuşmaması, alıma taraf olan müşteriyi her zaman olmasa da aldatmak ve zarara sokmak olarak görülmüştür. Çünkü müşteri ya malı satın almak istemez ya da satın almışsa da şüf'a hakkına sahip olan kişi tarafından mal üzerindeki tasarruf hakkını

¹⁹⁵ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 147.

¹⁹⁶ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 164.

¹⁹⁷ Ali Bardakoğlu, "Delâlet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/119-122.

¹⁹⁸ *Mecelle* md. 971.

¹⁹⁹ İstihali olarak "*istenilene delâlet eden şey*" veya "*açık olmaksızın kastedilene delâlet eden şey*" anlamına gelir. Bkz. Cürçânî, *et-Ta'rîfât*, 223.

²⁰⁰ İbnü'l-Kayyim, *et-Turuku'l-hukmiyye*, 30-38; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 351.

²⁰¹ *Mecelle* md. 67.

²⁰² Pezdevî, *Usûl*, 3/151; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 350.

kullanma ihtiyacı ortaya çıktığında yaptığı akdin bozulması söz konusu olur. Bu durumda müşterinin zararı kaçınılmazdır. Eğer sükût şefi'in şüf'a hakkından vazgeçtiğine dair bir beyan olarak kabul edilmezse bu durumda müşterinin satın aldığı mal üzerinde mülkiyeti gerçekleştirdi mi gerçekleşmedi mi problemi ortaya çıkar.²⁰³ Burada aslolan satıcının, müşterinin ve şüf'a hakkı sahibinin zarar vermesinin ve zarar görmesinin önüne geçmektir. Şüf'a hakkına sahip olan kişinin satışı detaylarıyla öğrendiğinde, hemen harekete geçmesi gerekli görülmüş, harekete geçmemesi ve sükût etmesi durumunda ise delâlet-i hal kapsamında şüf'a hakkından vazgeçtiğine hükmedilmiştir. Bundan maksat müşterinin zarar etmesinin önüne geçmektir. Şefi'in satışa olan sükûtu rıza olarak kabul edilmiş ve şüf'a hakkı düşürülmüştür.²⁰⁴ Şüf'a hakkının tanınmasındaki en temel düşünce ortağı kötü komşudan korumaktır.

2) Nesebin sübütudur. Eşinin doğum yapmasından sonra kocasının susması ve eşini tebrik etmesi veya tebrikleri kabul etmesi doğan çocuğun nesebini kabul olarak yorumlanır ve bundan sonra soyu reddetmesi kabul edilmez.²⁰⁵

3) Hanefî âlimlere göre satıştan önce satışa konu malın kusurlu olduğuna dair bir bildirim yapılsa ve satıcı da buna sükût etse bu durumda ihbarda bulunan kişi adil bir kimse olup fasık değilse Ebû Hanife'ye göre bu durumda sükût delâlet-i hal ile kabul anlamına gelir. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre bildirim yapanlar fasık da olsalar satıcının ayıba dair bilgi sahibi olduktan sonra susması satış sonrası ortaya çıkacak duruma rızası olarak kabul edilir ve müşterinin ayıp muhayyerliği hakkı sâkit olur.²⁰⁶

4) Kullandığı bir iş yeri veya oturduğu bir evde kira sözleşmesinin süresi bittikten sonra kiracının aynı yerde konuşmaksızın kalmaya devam etmesi halinde kiracının sözleşmeyi yenilemek istediğinin bir göstergesi kabul edilmiştir.²⁰⁷

5) Hocanın kendisine okunan bir kitabı işittikten sonra muhtevâsı hakkında itiraz etmeyip sükût etmesi konuşma düzeyinde kitaptaki rivayetleri onayladığı anlamında kabul edilmiştir.²⁰⁸ Gazzâlî'ye göre, bir haberin şeyhe okunması karşısında şeyhin sükût etmesi, onun bu haberin sahih olduğunu onayladığı anlamına gelir; bu durum, bazı zahir ehline aykırı olarak, haberin rivayet edilmesini caiz kılar, çünkü eğer haber sahih olmasaydı, şeyhin sükûtu ve takriri adaletini zedeleyen bir fık olarak değerlendirilirdi ve bu durum, şeyhin sözünün yalan olma ihtimalini de mümkün kılarak çelişkili bir sonuç doğururdu.²⁰⁹

6) Hanefîlere göre kinayeli lafızlarla yapılan boşanmalarda; bu lafzın boşanma amaçlı

²⁰³ İbnü'l-Kayyim, *et-Turuku'l-hukmiyye*, 30, 38; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 352.

²⁰⁴ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 353.

²⁰⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 354.

²⁰⁶ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 354.

²⁰⁷ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 152.

²⁰⁸ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'nezair*, 158; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 131.

²⁰⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, 1/165.

kullanıldığı ya kullanılan bu lafzın kullanan kişinin açıkça niyetini ortaya koymasıyla ya da (boşanma konusunun konuşulduğu ortamda veya öfke hali gibi) halin delaletine bakılır.²¹⁰ Burada kinayeli lafızla boşanmanın meydana geldiğini iddia edebilmek için halin delaleti önemlidir.

Tanımlamalardan ve örneklerden de anlaşılacağı üzere sükût ile delâlet-i hal arasında önemli bir ilişki vardır. İslam hukukunda iradenin ortaya konmasında bir araç olarak kullanılan bu her iki irade beyan şeklinde de rıza, sarîh lafızla veya onun yerini tutabilen yazı, işaretle doğrudan değil, karine ve tavırla dolaylı olarak açıklanmaktadır. İhtiyaç halinde kişinin rızasına delâlet eden karineler de sarîh ifade mesâbesinde kabul edilmektedir.²¹¹ Sükûtun rızaya delâleti noktasında bir hüküm ifade etmesi için susan kişiyi ve susma konusunu çevreleyen birtakım karinelerin olması ve şartların oluşması gerekli görülmektedir.²¹²

6. Teklîfî Hükümler Açısından Sükût Çeşitleri

Teklîfî hüküm, Şâri'in mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi ya da yapıp yapmama konusunda onu serbest bırakması sonucu ortaya çıkan şer'î vasıftır.²¹³ Bu hükümler, vacip, haram, mendup, mekruh ve mubah gibi kategorilere ayrılır. Kur'ân-ı Kerim'de "hüküm" kavramı tekil olarak geçerken, hadislerde hem tekil hem de çoğul olarak kullanılmıştır. Hüküm, Allah, peygamber ve insanlar için kullanılan bir terim olup, otoriteyi, dar anlamda ise hâkimin bir konu hakkındaki kararı, iki fikir veya nesne arasında kurulan ilişki ya da üzerine hüküm inşa edilen kaideyi ifade eder.²¹⁴

Bu başlık altında ele alınan hükümler, özellikle teklîfî hükümler (vacip, haram, mendup, mekruh ve mubah) ile sınırlandırılmıştır. Sükûtun hükme etkisi incelenirken, genel olarak sükûtun mübahlık ifade ettiği kabul edilmiştir.²¹⁵ İslam hukukunda, hakkında açık bir emir veya yasak bulunmayan konularda "eşyada aslolan ibahadır" kaidesi geçerlidir.²¹⁶ Bu nedenle, bir şeyin mübah olduğunu gösteren ayrı bir delile ihtiyaç yoktur.

Sükûtun hükme etkisi, geçerli bir sükûtun üzerine inşa edileceği kaideler ve bu hükmün çeşitleriyle ilişkilidir. Sükût, bir hükmün oluşumunda karînelerle desteklendiğinde rıza veya muvafakat anlamı taşıyabilir. Ancak, sükûtun tek başına kesin bir hüküm ifade etmediği, zannî

²¹⁰ Abdullah Çolak, *İslâm Aile Hukuku* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 217.

²¹¹ Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed, *el-Mensûr fî'l-kavâid*, thk. Teyisr Ahmed Mahmûd (Kuveyt: Haşimi Yayınevi, 1982), 2/206; Mecelle md. 772.

²¹² Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 162-163. Şürunbâsî, *es-Sükût ve delâletüh*, 154.

²¹³ Zekiyyüddin Şa'ban, "İslam Hukuk İlminin Esasları", çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2015), 229-230.

²¹⁴ Ahmet Özel, "Ahkâm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/550-551; İbn Manzûr Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, *Lisânü'l-'Arab*, 1/17 (Bulak: Dâru Sâdır, 1299-1308).

²¹⁵ Muharrem Önder, "İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları" *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, (2018), 10.

²¹⁶ Ö. Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1988), 1/298.

bir delil olarak değerlendirildiği de unutulmamalıdır.

6.1. Vacip Olan Sükût

Sükût ve konuşma iki zıt kavramdır. Birinin olduğu yerde diğerinin olmamasını gerekli kılar. Bu sebeple sükûtun vücub ifade ettiği yerde konuşmak haram kabul edilmiştir.²¹⁷ Şer'i delillerle konuşmanın vacip olduğu yerde, Şari'nin susmayı zorunlu kabul ettiği yerde susmak vaciptir. Dolayısıyla susma ya da konuşmada bireyin temel prensibi kanun koyucunun susma veya konuşmayı yasaklayıp yasaklamadığına bakmak olmalıdır.

İslam hukukçuları şer'i delillerden yola çıkarak sükût etmenin vacip olduğu birçok durumu, alanı tespit etmişlerdir. Bu durumlara bakıldığında karşımıza inanç, ahlak, ibadet ve muamelat alanları çıkmaktadır. Burada sükûtun vacip olduğu alanları örneklendirerek anlatmaya çalışacağız.

6.1.1. İtikadi Konularda Sükût

Allah'ın mutlak surette yasakladığı söz ve eylemlerden biri şirk koşturmadır. Kur'ân-ı Kerim'de "إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ", Allah, kendisine şirk koşulmasını kesinlikle başıslamaz"²¹⁸ ifadesiyle şirkin affedilmesi mümkün olmayan günahlardan olduğu belirtilmiştir. "فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ", "Artık putlara tapma pisliğinden kaçının, yalan sözden kaçının"²¹⁹, "كَيِّمَاتٍ لِّلَّذِينَ أَشْرَكُوا إِنِّي سَمِعْتُ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا كُنْتُمْ تَرْعَمُونَ Kıyâmet günü onları bir araya toplayacağız, sonra da Allah'a ortak koşanlara: "Hani nerede o, Allah'a ortak saydıklarınız? diye soracağız"²²⁰ bu ve benzer birçok ayetten anlaşılacağı üzere Allah mutlak surette şirki yasaklamıştır. Ayetlerde şirke birlikte yer alan yalan konuşma ise en az şirk kadar büyük ve tehlikeli bir günah olduğu ifade edilmiştir. Hadislerde de Hz. Peygamber, şirkin büyük günahlardan olduğunu ifade etmiştir. Nitekim Abdurrahman b. Ebû Bekre'nin (ö.79/698) babasından naklettiği bir hadiste konu hakkında Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır;

*"Büyük günahların en ağırını size haber vereyim mi?" diye üç defa sordu. Biz de: Evet, yâ Resûlallah, dedik. Hz. Peygamber de "Allah'a şirk koşturmak, ana babaya itaatsizlik etmek" buyurduktan sonra, yaslandığı yerden doğrulup oturdu ve "İyi dinleyin, bir de yalan söylemek ve yalancı şahitlik yapmak" buyurdu. Bu sözü durmadan tekrarlardı. Daha fazla üzülmelerini istemediğimiz için keşke sussa, diye arzu ettik."*²²¹

Şirk, Kur'ân-ı Kerim'de ve hadislerde insanların en fazla sakındırıldığı konulardan biridir. Dolayısıyla hem ayetlerden hem de hadislerden anlaşılacağı üzere bir kimsenin konuştuğunda

²¹⁷ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 238.

²¹⁸ Nisâ 4/48.

²¹⁹ Hac 22/30.

²²⁰ En'âm 6/22.

²²¹ Buhârî, "Şehâdât" 10. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Buhârî, "Edeb" 6, "İsti'zân" 35, "İstitâbe" 1; Müslim, "İmân" 143. Tirmizî, "Şehâdât" 3, "Birr" 4.

muhatabını şirke sürüklemesi muhtemel bir konuda susması İslam âlimleri tarafından vacip olan sükût kapsamında değerlendirilmiştir.²²²

Sonuç olarak; Kur'ân-ı Kerim ve hadisler, şirkin Allah'ın affetmeyeceği mutlak bir yasak olduğunu vurgularken, aynı zamanda yalan söz ve yalancı şahitliğin de şirke birlikte zikredilmesi dikkat çekicidir. Bu durum, sükûtun (susma/eylemsizlik) pasif bir tavır olmaktan öte, aktif bir sorumluluk alanına işaret ettiğini gösterir.²²³ Zira Hz. Peygamber'in, şirk ve yalanı aynı cümlede "büyük günahlar" olarak sayması, yalanın da bir tür şirke bağlantılı ahlaki çöküşü temsil ettiğine dair derin bir mesaj içerir.

Sükût, eğer hakikati gizleme veya şirke karşı kayıtsız kalma anlamı taşıyorsa, bu durum pasifliğin günahla ilişkisini ortaya koyar. Nitekim ayetlerde putperestliğin "pislik" (رُجْس) olarak nitelenmesi ve yalanın (زُور) bu bağlamda anılması, şirkin yalnızca açık bir tapınma eylemi değil, aynı zamanda zihniyet ve söylemle de bağlantılı olduğunu gösterir. Hadisteki "yalancı şahitlik" vurgusu ise, sessiz kalmanın bile -eğer hakikati örtüyorsa- şirk kültürüne ortaklık anlamı taşıyabileceğine işaret eder.²²⁴

6.1.2. Anne Baba Hakkında Sükût

Kur'an-ı Kerim'de Allah, anne babaya iyilikte bulunmakla Allah'a şirk koşma hususunda kişiye aynı derecede sorumluluk yükler. *“واعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا. Allah'a kulluk edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Anne babaya akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara iyi davranın. Allah kendini beğenen ve böbürlenip duran kimseyi asla sevmez”*²²⁵ Kendisine iyi davranılacak kimselerin başında anne-baba gelmektedir. Bu ayette olduğu gibi birçok âyette Allah'a şirk koşmayı yasaklamanın hemen arkasından anne-babaya iyi davranma emredilmiştir.

Diğer bir ayette yine yalnızca Allah'a itaat etme, şirk koşmamak ile aynı ayet içinde bu defa anne babaya itaat ve iyilikte bulunmak emredilmektedir. *“وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَنْتَلِعَنَّ مِنْكَ الْكَبِيرَ أَخْذُهُمَا أَوْ يُلَاقُهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا”* *Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa onlara öf bile deme! Onları azarlama! İkisine de gönül alıcı güzel sözler söyle”*²²⁶ ayetinde anne babaya karşı sorumluluk adeta dünyevi ve uhrevi bir ödev olarak bu şekilde ifade edilmektedir. Hz. Peygamber de en önemli amelleri *“vaktinde kılınan namaz, anne babaya*

²²² Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 239.

²²³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme (Riyad: Dâru Taybe, 1999), 2/342; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/160-161.

²²⁴ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî, (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 17/144.

²²⁵ Nisâ 4/36.

²²⁶ İsrâ 17/23.

iyilik ve itaat, Allah yolunda cihad”²²⁷ olarak sıralamak suretiyle anne baba hakkında bir kimsenin hangi hassasiyette olması gerektiğini ifade etmektedir.²²⁸

Konumuz bağlamında Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde Allah’a şirk koşma, anne-babaya ihsan ve itaat konularında Allah’ın razı olmayacağı söz ve fiillerin yasaklanması bu konu hakkında sessiz kalma sorumluluğunu ifade eder. Kişinin anne babasına karşı öfkesinin verdiği kontrolsüzlük sebebiyle onları incitecek bir söz söylemek yerine susması, öfkesine hâkim olma erdemliliğini göstermesi yine bu bağlamda değerlendirilir. Allah kendisine itaatsizliği yasakladığı gibi anne-babaya itaatsizlik ve saygısızlığı da yasaklar. Dolayısıyla bu konularda kişinin kontrollü hareket etmek suretiyle yaptığı sükût, vacip sükût olarak değerlendirilmiştir.²²⁹ Bu bağlamda değerlendirildiğinde kişinin anne babasına cevap vermesi durumunda onların üzülmeye söz konusu ise sessiz kalması daha isabetli olduğu söylenebilir. Diğer taraftan anne-babanın şirkinin söz konusu olmadığı eylem ve isteklerinde onlara sabır ve tahammülle davranılması ayet ve hadislerde de tavsiye edilmiştir.²³⁰

6.1.3. Yalan Söz, Yalan Şahitlik ve Zanda Sükût

Yalan yere şahitlik etmek, yalan söylemek gibi büyük günah barındıran eylem ve söylemleri yapmak da yasaklanan dolayısıyla sükûtun vacip olduğu hususlardandır.²³¹ وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا “Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.”²³² “Asılsız şeylere şahitlik etmezler” ifadesi, çoğunlukla “yalancı şahitlik yapmazlar” şeklinde açıklanmıştır. Yalancı şahitlik, İslâm’ın büyük günahlardan biri saydığı ve kesinlikle yasakladığı haramlardan biridir. Nitekim Hz. Peygamber yanındakilere, “Büyük günahların da en büyüğü olan günahların ne olduğunu size söyleyeyim mi?” diye sormuş; “Buyurun yâ Resûlellah” demeleri üzerine bunları, “Allah’a ortak koşmak, ana babaya âsi olmak ve yalancı şahitlik yapmak”²³³ şeklinde sıralamış; özellikle sonuncusunu birkaç defa tekrar ederek bu hususta yanındakileri uyarmıştır.²³⁴ Ayetin “asılsız şeylere şahitlik etmezler” kısmı; “O iyi kullar, asılsız şeylerin konuşulduğu bir yerde, yalancıların ve günahkârların meclislerinde durmazlar, bu tür kötülüklerin, tertiplerin içinde yer almazlar” şeklinde açıklanmıştır.²³⁵ Müslüman bir kimseye böyle bir günahın işlendiği bir yerde sessiz

²²⁷ Buhârî, “Edeb”, 1; Müslim, “İmân”, 137.

²²⁸ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 2/477.

²²⁹ Dırâz, *Ahkâmü’s-sükût*, 239.

²³⁰ Lokman 31/14-15; İsrâ 17/ 24-25.

²³¹ Buhârî, “Şehâdât”, 10; “Edeb”, 6. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, “İman”, 143, 144; Tirmizî, “Birr”, 4; Avvâme, Muhammed, *Edebü’l-ihtilâf* (Halep: Dâru’l-Yakîn, 2021), 45-47; Ali b. Sultan el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu Mişkâti’l-mesâbih*, thk. Cemâl Aytânî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1443/2022), 8/230-232.

²³² Furkan 77/72.

²³³ Buhârî, “Şehâdât”, 10. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, “İman”, 143.

²³⁴ Komisyon, *Kur’an Yolu*, 4/140.

²³⁵ Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer, ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakaiki’t-tenzil ve uyuni’l-ekavil fi vücuhit-te’vil* (Beyrut: Matbaatu Mustafa Babi el-Halebi, 1947), 3/105.

kalıp, aynı ortamda bulunmaya devam etmesi yasaklanmıştır. Müslüman yalan konuşulan, yalancı şahitlik yapılan ve asılsız şeylerin konuşulduğu bir yerde bu eylemlerde bulunanlara karşı yapabileceği şey düzeltmeye güç yetirebiliyorsa düzeltmesidir. Düzeltmeye gücü yetmediği bir durumda sözlü uyarma imkânı da yoksa sükût edip oradan uzaklaşmasıdır. Yapılan yanlışa ve işlenen günaha ortak olmamak amacıyla bir irade ortaya koyma şekli olarak bu tür bir sükût, vacip sükût olarak nitelenmiştir.²³⁶

6.1.4. Muamelat Alanında Sükûtun Vacip Olduğu Durumlar

Muamelat bir fıkıh terimi olarak en geniş anlamda ibadetler ve ceza hukuku dışında kalan hukuki konulardır. Muamelat konularında sükût kapsam bakımından son derece geniş olacak şekilde *Mecelle*'de "*Sâkite bir söz isnâd olunmaz*"²³⁷ denilerek ortaya konulmuştur. Bu kaide gereğince bir kimseye yapmadığı, söylemediği, söyleme ya da yapma niyetinde olmadığı, kastı ile iradesi arasında uyumsuzluğun olduğu bir konuda sorumluluk yüklenemez. İmam Şafî'ye nispet edilen bu kaide uyarınca dul bir kadını nikâh altına almak için kendisinden müsaadesi istenildiğinde sükût etmesi, izin verdiği anlamına gelmez. Ya da bir kimsenin yabancı birisinin kendisine ait bir malı satarken gördüğünde sessiz kalması, kendisinin vekili olduğu ve satmasına rızasının olduğu anlamı çıkarılamaz. Aynı şekilde malının itlaf edildiğini gördüğünde susması da bu itlafa izin olarak değerlendirilmez.²³⁸

Susan kimsenin sükûtunun üzerine bir hüküm inşası *Mecelle* 67. madde uyarınca mümkün olmamakla birlikte kaidenin ikinci kısmına eklenen "*ihhtiyaç halinde sükût beyandır*" şeklinde genişletilen haliyle karinelerden yola çıkarak ihtiyaç sebebiyle sükût üzerine hüküm inşası mümkün hale gelmiştir. Örneğin; mudârebe²³⁹ sözleşmesinde taraflar sadece mudâribin hissesini beyan edip sermayedarın hissesi hakkında bir şey söylemeseler de şirket akdi sahih (olarak kurulmuş) olur. Sermayedarın hissesini beyan edip mudâribin hissesinde sussalar hüküm aynı şekildedir, birinin beyanı aynı zamanda diğerinin hissesinin beyanı olur. Müzâre'a²⁴⁰ akdinin hükmü de bu şekildedir.

Bir malın değerini artırmak için o mal üzerine yalan söylemenin ve yemin etmenin haram ve bu konuda susmanın vacip olduğunda ihtilaf yoktur. İslam hukukunda alım-satım akdi kurulurken sözlü aldatma şeklindeki yapılan işleme neceş denilmiştir. Malın satımı esnasında

²³⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/327; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 10/365.

²³⁷ *Mecelle* md. 67.

²³⁸ Önder, "İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükût", 134; İbn Nuceym Zeynüddîn b. İbrahim, *el-Eşbah ve'n-nezâir* (Dımeşk: Darü'l-fikr, 1403/1983), 178; Vehbe Zuhaylî, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye* (Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 2006), 1/161.

²³⁹ Emek-sermaye ortaklığı. Bir taraftan sermaye, diğer taraftan da emek olmak üzere akdedilen bir ortaklıktır. Kâr aralarında belirlenecek orana göre paylaşılır. Sermaye sahibine "rabbu'l-mal", sermayeyi çalıştırana da "mudârib" denir. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 624.

²⁴⁰ Arazi bir taraftan, emek de diğer taraftan olmak üzere yapılan ziraat ortaklığı. Çıkacak ürün aralarında belirlenen oran dâhilinde paylaşılır. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimler Sözlüğü*, 441.

alıcıları galeyana getirip aldatmaya(neceş)²⁴¹ tevessül etmek fikhen yasaklanmıştır. Bir kimsenin hukuka konu olacak, alım-satımda alıcıların iradesini etkileyecek şekilde neceş yaptığı sabit olursa bu hile haram kabul edilmiştir. Hanefîlere göre tahrimen mekruh olan neceş, satım maksadından çok hile, piyasayı konsolide etme ve malın fiyatını haksız yere yükseltme fikri taşıdığı için cumhura göre haramdır. Dıraz'a göre eğer bir alım satım akdinde neceş olduğu sabitse bu durumda susmak vaciptir.²⁴² Burada satıcının ya da alma niyeti olmayan kişinin fiyatı yükseltmek için alıcıları kızıştırdığı fark edildiğinde müşterinin susması ve galeyana gelmemek ve diğer alıcıları galeyana getirmemek için susması vacip olarak görülmüştür.²⁴³

6.1.5. Sükûtun Vacip Olduğu Diğer Konular

Henüz gerçekleşmemiş olaylar hakkında sorulduğunda verilecek cevaptan ötürü insanların zor durumda kalacağı tarzda gereksiz ve faydasız sorular sormak yasaklandığından bu gibi durumlarda sükût etmek vacip kabul edilmiştir. *“Ey iman edenler! Açıklandığı takdirde sizi sıkıntıya sokacak hususlarda soru sormayın. Kur'an indirilirken böyle sorular sorarsanız size açıklanır. Allah onlardan sizi muaf tutmuştur”*²⁴⁴ Hz. Peygamber'in hadislerinde ise bu konudaki sükût şöyle ifade edilmektedir; *“إِنَّ أَكْبَرُ الْمَسْئَلَةِ أَنْ يُسْأَلَ عَنْ شَيْءٍ لَمْ يُحْرَمْ، فَحُرِّمَ مِنْ أَجْلِ مَسْأَلَتِهِ”* Müslümanlar arasında en büyük suç, haram olmayan bir şeyi soran ve sorusu nedeniyle haram olan kimsedir.²⁴⁵ İlim hazine ise soru sormak onun anahtarıdır. Ancak sorulan soru neticesinde mübah olan bir şey haram olacaksa bu durumda sükût etmek gerekir. Görüldüğü üzere sorulduğunda hem bireysel manada kendisini hem de toplumu zora sokacak, onlara külfet getirici bir hükme sebep olacaksa soru sormak yerine susmak vacip kabul edilmiştir.²⁴⁶ *“Herhangi bir konuyu size emredip yasaklamadığım sürece, siz de beni kendi halime bırakınız. Sizden önceki ümmetleri çok sual sormaları ve peygamberlerine karşı münakaşaya dalmaları helâk etti. Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle sakınınız, bir şeyi emrettiğim de onu, gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz.”*²⁴⁷ Burada Hz. Peygamber'in gereksiz ve külfet getirici soru sormayı yasakladığı görülmektedir.

İkinci, üçüncü şahıslardan gizlenmesi gereken kendisine ya da başka birine ait sırları ifşa etmenin şer'i kaynaklarda yasaklanması sebebiyle, sükût vacip kabul edilmiştir. Bu hususta *“Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Tecessüs etmeyin*

²⁴¹ Bir satıcının ürüne rağbet olmadığı halde rağbet çok algısı oluşturmak için ürünün fiyatını almak niyetinde olmayan birisi ile anlaşarak yükseltmesi.; Blz., Mustafa Ahmed ez-Zerkâ', *el-Fıkhü'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedid: el-Medhalu'l-fıkhıyyü'l-âmm* (Dımaşk: Matbaatü İnşâ', 1965), 1/377.

²⁴² Dıraz, *Ahkâmü's-sükût*, 244-247.

²⁴³ Dıraz, *Ahkâmü's-sükût*, 244-247.

²⁴⁴ Maide 101/5.

²⁴⁵ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi*, 1/110 vd.; Zühaylî, *el-Vâsit*, 1/648; Komisyon, *Diyanet İslam İlmihali*, 1/242, 243, 253; Buhârî, *Sahîh*, "Kitâbü'l-İ'tisâm", 6859; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 13/ 279-281.

²⁴⁶ Dıraz, *Ahkâmü's-sükût*, 241-242.

²⁴⁷ Buhârî, "İ'tisâm", 2; Müslim, "Hac", 412, "Fezâil", 130-131; Tirmizî, "İlim", 17; Nesâî, "Hac", 1.

(birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın). Kiminiz de kiminizin gıybetini yapıp arkasından çektiirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah 'tan korkun. Şüphesiz Allah, tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir” ayet ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen şu hadis “Ey diliyle iman edip, kalbine iman girmemiş olan kimseler! Müslümanların gıybetini yapmayın ve onların gizli hâllerini araştırmayın. Çünkü her kim onların gizli hâllerini araştırırsa Allah da onun gizli hâlini araştırır. Allah kimin gizli hâlini araştırırsa onu evinde (gizlice yaptıklarını ortaya çıkararak) bile rezil eder”²⁴⁸ bu hususun tespitinde delil teşkil eder. Hanefi âlim Cessâs'a göre de Allah bu ayette, görünürde yaşantısı mazbut olan ve kusurları örtülü kalıp görünmeyen bir Müslüman hakkında kötü zanda bulunmayı yasaklamıştır. Yine bu ayet, zanna dayanarak bir Müslümana iftira eden kimsenin yalanlanmasının vacip olduğuna delalet etmektedir. Bu sebeple iftiracının yalanlanması gerektiğine ve iyi zanda bulunmak emredildiğine göre bu yasak, zannın doğruluğuna hükmedilmemesini ve açıklanmamasını gerektirmektedir. Günah işlemeye ısrarla devam etmedikleri takdirde Allah, günahkârların kusurlarının araştırılmamasını, aksine örtülmesini emretmiştir. Dolayısıyla Hanefi âlimlere göre sükût bu durumda vaciptir.²⁴⁹

6.2. Mendûb Olan Sükût

Sözlük anlamı itibariyle “kendisine çağrılan şey, elçi, delege” demek olan mendûp, fıkıh terimi olarak “Şari'in mükelleften yapılmasını bağlayıcılığı olmaksızın istediği fiillerdir”.²⁵⁰ Diğer bir ifadeyle, “Şâri'in yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği, yapanın mükâfatlandırıldığı, terk edenin ise ceza görmediği işlerdir”.²⁵¹ Sükûtun mendup olması, fıkıh kaynaklarında sâkitin niyeti de dikkate alınarak, susmanın övüldüğü ve sevap kazandırdığı, ancak terk edilmesi durumunda kınanma olmadığı bir çerçevede ele alınmıştır.

Bu duruma örnek olarak, Hz. Peygamber'in uzun süre susmayı tercih ettiği, konuştuğunda ise Allah'tan sakındığını ifade ettiği ve muhatabının ihtiyacını karşılayacak kadar, gereksiz açıklamalardan uzak, kısa ve öz konuştuğu belirtilmiştir. Ayrıca, kendisini ilgilendirmeyen konularda konuşmaktan kaçındığı, ilgilendiren konularda ise efradını cami, ağyarını mâni (kapsayıcı ve öz) bir üslup kullandığı ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'in, “Bir kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi, iyi bir Müslüman olduğunun alametlerindendir” مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَخْبِيهِ “Bir kişinin kendisini ilgilendirmeyen şeyleri terk etmesi iyi bir Müslüman olduğunun alametlerindendir”²⁵² hadisi, bu davranışın önemini vurgulamaktadır. Sükûtun mendup olması, Hz. Peygamber'in örneğinde, gerektiği yerde, gerektiği kadar ve meramı

²⁴⁸ Müslim, "Talâk", 13-14. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, "Edeb", 32; Tirmizî, "Birr", 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/69, 324, 342, 352.

²⁴⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l Kur'ân*, 8/365.

²⁵⁰ Zekiyyüddin Şa'ban, “İslam Hukuk İlminin Esasları”, 244; Ferhat Koca, "Mendup", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/128-130; Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, "Mendub" Mad. (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 424.

²⁵¹ Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Hukuku Metodolojisi*, çev. Abdulkadir Şener (Ankara: Fecr Yayınevi, 1986), 40.

²⁵² İbni Mâce, *es-Sünen*, 3976.

ifade edecek şekilde olmasıyla ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede, sükûtun mendup sayılması, hem niyet hem de uygulama açısından önemli bir erdem olarak kabul edilmiştir.²⁵³

Suskun kalmanın temeldeki işlevi Hz. Peygamber'in hadislerine net bir şekilde yansımıştır. Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği bir hadiste "*Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa ya hayır söylesin ya da suskun kalsın/sussun*"²⁵⁴ buyrulmuştur. Hadiste geçen susmanın sevap olana taalluk ettiği, harama düşürecek söylemlerden sahabenin dolayısıyla Müslümanların menedildiği anlaşılmaktadır.²⁵⁵ Kişinin suskun kalmasının veya konuşmasının kendisini ulaştıracağı sonucun bir hayra delâlet etmesi gerekir. Bu ifadelerden sükût etmenin hayır olarak kabul edildiği yerde menduben susmanın daha uygun olacağını çıkarabiliriz.

Susmanın faziletlerine dair hadislere bakıldığında Hz. Peygamber'in nazarında diline sahip çıkmak kurtuluş, gereklilik, amellerin en hayırlısı, beden için ibadetlerin en kolayı, kusur ve ayıplar için bir örtü, kusur ve ayıptan selamette olma yolu gibi iyi olana delâleti sebebiyle Şari'in nazarında sükût mübah ve mendub bir ameldir. Bununla birlikte fiilde ve kavilde malayaniyi terk etmeyi emreden İslami anlayış yeri geldiğinde susmanın en az konuşmak kadar hatta kimi yerlerde konuşmaktan daha faziletli bir amel olduğunu bize öğretmektedir.

256

6.3. Mubah Olan Sükût

Şari'in mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı ve yapılması ile yapılmaması arasında hüküm bakımından bir farkın bulunmadığı fiile *mübah* denilmektedir.²⁵⁷

Sükût, bireyin fitrî ihtiyaçlarından biri olup, insanın konuşması kadar yerine göre susması da bir ihtiyaçtır. Dolayısıyla normal şartlarda bir kimsenin konuşması kadar susması da doğal bir davranıştır.²⁵⁸ Bu anlamda sükût hali her an ortaya çıkabilecek bir ihtiyaç olması sebebiyle âlimler, yeri ve zamanı geldiğinde şartlara göre kişinin menfaatini koruma ya da zarara engel olma adına yapacağı sükûtta dinen bir problem görmemişlerdir. Dolayısıyla ihtiyaçların ortaya çıkardığı bu tür bir sükût mübah kabul edilmiştir.²⁵⁹ Diğer taraftan hakkında emredici ya da yasaklayıcı bir hüküm bulunmayan konularda İslâm'ın ortaya koymuş olduğu "*eşyada aslolan*

²⁵³ Şemsüddin Muhammed İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-meâd fi hedyi hayri'l-ibâd* (Beyrut: İslami Araştırmalar Vakfı, 1997), 1/46, Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 192.

²⁵⁴ Buhârî, "Edeb", 31; "Rikâk", 23. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, "İmân", 74; Ebû Dâvûd, "Edeb", 123.

²⁵⁵ Komisyon, *Hadislerle İslam* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 1/513.

²⁵⁶ Tirmizî, *Sünen*, 2501-2407; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12636; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 6/126; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 191-193.

²⁵⁷ Zekiyyüddin Şa'ban, "*İslam Hukuk İlminin Esasları*", 253-254.

²⁵⁸ Seyfüddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. İbrahim el-Acûz (Beyrut: Daru's-Sami'î, 2003), 1/331 vd.; Muhammed Sellâm el-Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha inde'l-usûliyyîn ve'l-fukahâ* (Beyrût: Dâru'n-Nehda el-Arabiyye, 1984), 78.

²⁵⁹ Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 1/148; el-Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha inde'l-usûliyyîn ve'l-fukahâ*, 78.

ibahadır"²⁶⁰ kaidesi gereği sükût da mübah kapsamında değerlendirilmiştir. Şari'in bir konu hakkında hüküm ortaya koymaması yani sükût etmesi mübahlık doğuran bir durumdur.²⁶¹

Dırâz, sükûtun caiz olduğunu gösteren iki temel durumdan bahsetmiştir:

1) Mübahlık İlkesi: Şer'an, hayvanlar, bitkiler, cansız nesnelere ve hayatta gerçekleşen sözleşmeler ile işlemler, yasaklayan veya engelleyen bir delil olmadığı sürece mükellefin tüketmesi, kullanması ve uygulaması için caiz kabul edilir. İslam hukukunda, bir şeyin haram veya yasak olduğunu gösteren açık bir delil bulunmadığı sürece, o şeyin mübah (caiz) olduğu kabul edilir. Bu ilke, hem maddi varlıkların tüketimi ve kullanımı, hem de ticari ve hukuki işlemler açısından geçerlidir. Bu durum, "*esyada aslolan ibâhadır*" ilkesiyle özetlenebilir.

2) Sükûtun İnsani İhtiyaç Olması: Susmak, insan hayatının olağan akışı içinde doğal bir ihtiyaçtır. Hukuka konu olsun ya da olmasın, suskunluk, insanın günlük yaşamında karşılaştığı durumlarda başvurduğu bir davranış biçimidir. Bu hem kişisel hem de toplumsal ilişkilerde dengenin sağlanması açısından önemli bir unsurdur.²⁶²

Bir mesele hakkında hüküm ortaya koyması gereken fakih ilgili meselenin hükmü için önce nakli delillere bakar, nakli delillerde bulamaz ise kıyas metodunu kullanır, kıyas edebileceği bir durum da yoksa maslahat doğrultusunda araştırmasını sürdürür. Eğer bu metotlardan herhangi biriyle hüküm elde edemezse bu durumda "*esya da aslolan mübahlıktır*" ilkesi doğrultusunda hükmünü ortaya koyar. Yukarıda zikri geçen insani durumların mübah oluşunun hüküm altına alındığı istishab, birçok hükmün tespitinde kullanılan şer'i genel geçer bir kuraldır. Bu delil gerçekleşen birçok olayda da hüküm ortaya konulurken referans kabul edilmektedir.²⁶³

Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan şu olay da susmanın yerine göre kişinin meramını anlatmada bir metot olduğunu göstermektedir:

Zekeriyâ ise şöyle dedi: قَالَ رَبِّ اِنِّي يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَاْمْرَاتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ "Rabbim! Bana ihtiyarlık gelip çattığı, üstelik karım da kısır olduğu halde benim nasıl oğlum olabilir?" Buyurdu ki: "İşte böyle; Allah dilediğini yapar."

Rabbim, dedi: قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي آيَةً قَالَ اِنَّكَ اَلَّا تَكَلِّمُ النَّاسَ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْرًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيْرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاِبْحَارِ "Rabbim, dedi, bana bir alâmet göster." Şöyle buyurdu: "Senin için alâmet insanlara üç gün ancak işaretle konuşmandır. Rabbini çok an, sabah akşam tesbih et." Zekeriyâ, "Rabbim! Öyle ise bana bir işaret ver dedi. Allah, "Sana işaret, tam üç gün insanlarla konuşamamandır"²⁶⁴ buyurdu. Bu ayet de göz önüne alındığında, kendisine bir çocuk değil manevi anlamda halef olacak birini isteyen Hz.

²⁶⁰ Ö. Nasuhi Bilmen, *Istilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 1/298.

²⁶¹ Zekiyyüddin Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 218.

²⁶² Zekiyyüddin Şa'ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 218.

²⁶³ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 187.

²⁶⁴ Âli İmran 3/41-42.

Zekeriyya'ya, manevi halef yerine evlat müjdesi verilmiştir. Hz. Zekeriyyâ'nın bir alamet beklemesi üzerine sapasağlam olduğu halde ve konuşma melekesini kaybetmeksizin üç gün üç gece insanlarla konuşmayacağı bildirilmiş ve konuşamamıştır.²⁶⁵

Müfessirler Hz. Zekeriyya'nın kendisine verilen zorunlu sükût halini farklı yorumlamışlardır. Bunlardan Taberî'ye (ö. 310/923) göre bu Zekeriyya'nın kendisine gelen nidanın kaynağına dair emin olma düşüncesinin bir sonucudur ve bir cezalandırma söz konusudur, Katâde (ö. 117/735) ve Süddî (ö.127/745) de Hz. Zekeriyya'nın bu hali hakkında Taberî ile aynı görüşü paylaşmaktadır.²⁶⁶ Maturidi (ö. 333/944) ise bu üç müfessirin görüşünden farklı olarak Hz. Zekeriyya'nın talebinin makul olduğu dolayısıyla cezalandırmanın söz konusu olmadığı görüşündedir. O, Hz. Zekeriyya'nın bu durumunu meleklerin kendisine geldiğinde şaşkınlığını gizleyemeyen Hz. İbrahim'in durumuna kıyas etmektedir.²⁶⁷ Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767), Zemahşerî (ö. 538/1144), Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), Beyzâvî (ö. 685/1286), Neseî (ö. 710/1310), İbn Kesîr (ö. 774/1373), Süyûtî (ö. 911/1505) gibi müfessirler Hz. Zekeriyyâ'nın konuşma yetisinin elinden iradesi dışında alındığı hususunda ittifak etmişler fakat konuşma yetisinin bir ceza olarak mı alındığı hususu ise aralarında tartışmalıdır.²⁶⁸

Hz. Meryem'in "*Şüphesiz ben Rahman'a susmayı adadım. Bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım*"²⁶⁹ şeklindeki sükût adağını ifade eden ayet, Hz. Meryem'in yaşadığı dönemlerde konuşmayı susmanın ibadet olduğuna delalet etmektedir. Cessâs'a göre eğer ibadet olmasaydı, Hz. Meryem susmayı adamazdı. Adadıktan sonra da konuşmayı terk edip susmazdı. Mamer (ö. 209/824 [?]), bu ayet hakkında Katade'nin (ö. 117/735) şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bazı kıraatlerde (صَوْمًا) kelimesi yerine (صَمْتًا) okunmaktadır. Bu da ayette susmanın kastedildiğine delalet etmektedir.²⁷⁰

Sonuç olarak Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen sükût orucunun Hz. Zekeriyyâ ve Hz. Meryem yönünden iki farklı boyutu söz konusudur. Hz. Zekeriyyâ'nın sükûtu, kendisine gelen nida ile verilen müjde karşısında yaşadığı hayret ve bu beyanın hakikatini teyit etme yönündeki temayülü üzerine, Allah'tan bir delil talep etmesi neticesinde gerçekleşmiştir; bu doğrultuda konuşma yetisi tamamen yerinde olmasına rağmen, üç gün üç gece boyunca konuşamamıştır. Burada Hz. Zekeriyya'nın kendi irâdesiyle bir sükût orucundan bahsetmek isabetli olmayacaktır. Çünkü susmayı kendisi istememiştir. Hz. Meryem'in sükûtunda ise insanlara izah etmesi mümkün olmayan bir durum sebebiyle kendisine Cebrail'in yaptığı tavsiye üzerine üç

²⁶⁵ Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, 3/590

²⁶⁶ Taberî, *Câmiü'l-beyân* 5/384.

²⁶⁷ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, nşr. Mecdi Baslûm (Beyrut: Dâru'l Kütübî'l-İlmiyye 2005), 2/366.

²⁶⁸ Abdullah Turhan, "Kur'an'da Sükût Orucu ve Konuşma Ahlâkı", *Diyanet İlmî Dergi* (Temmuz-Ağustos-Eylül 2023), 3/59, 883.

²⁶⁹ Meryem, 19/26.

²⁷⁰ Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 7/323.

günlük sükût orucu adanmış olması söz konusudur.²⁷¹ Dolayısıyla Hz. Meryem'in sükûtu irâdî bir durumdur. Ayetlerde geçen bu iki sükût hadisesi olağanüstü şartlarda vuku bulmuş ve bunların sonucu olarak da sükût orucu Hz. Zekeriyya'da zorunlu olarak, Hz. Meryem'de ise iradî olarak vuku bulmuştur. Anlaşılacağı üzere her iki durumda da sükût tavsiye edilen bir ibadet şekli olarak öngörülmemiştir. Bununla birlikte ayetlerde anlatılan olaylardan hareketle zorunlu hallerde sükûtun gerekli olduğu anlaşılabilir.

İbn Abbas'tan (r.a) gelen diğere bir rivayetten de susmanın caiz olduğu anlaşılmalıdır. Bu rivayet; "Peygamber (s.a.v) sahabe ile sohbet ederken ayakta duran bir adam gördü, onu sordu ve 'Ebû İsrail, ayakta durmaya, oturmamaya, gölgelenmemeye, konuşmamaya ve oruç tutmaya yemin etti' dediler. Peygamberimiz (s.a.v) "ona söyleyin konuşsun, gölgelensin, otursun ve orucunu tamamlasın" buyurdu. İslam hukuku âlimleri zikrettiğimiz hadis ve benzerlerinden yola çıkarak sükûtun asıl itibarıyla mubah ve câiz olduğu kanaatine varmışlardır. Mubah olan yani kişinin hayati olarak ihtiyacı olan şeylerde sükût etmesi bir ibadet olarak görülemeyeceği gibi insanın kendisine mubah olan bir şeyi haram kılması da isabetli bulunmamıştır. Nitekim Hz. Peygamber, susmayı ve diğere temel ihtiyaçlarını yerine getirmemeyi adayan kimseye konuşmasını, oturmasını, gölgelenmesini ve orucunu da tamamlamasını emretmiştir.²⁷²

Rivayetlerden anlaşılacağı üzere insanın fitri ihtiyaçları doğrultusunda yapageldiği hal ve hareketler yapılmamasına dair bir delil olmadığı müddetçe mübah olarak görülmüş ve bu durumlardan dolayı kişi kınanmamıştır. Kaldı ki kişi kendisine yaratılış olarak verilen ve mübah olan bir hakkı kendi kendine haram kılması ulema tarafından da uygun görülmemiştir. Rivayette geçen Ebû İsrail için Hz. Peygamber'in "Bırakın konuşsun, bırakın otursun, bırakın gölgelensin ve bırakın orucunu tamamlasın" demesi de bu fitri ihtiyaca olan hoşgörüsünden ileri gelmektedir.²⁷³

Hanefî mezhebine göre itikâfta bulunan kişi, gece veya gündüz mescidin dışına çıkamaz. Ancak büyük ve küçük abdesti bozmak, Cuma namazına gitmek için çıkabilir. Fakat hasta ziyareti ve cenazeye katılmak için mescidden çıkamaz. Mescitte alışveriş yapmasında, konuşmasında, günah olmayan bazı işlerle meşgul olmasında, evlenme akdi yapmasında sakınca yoktur. İtikâfta susma mecburiyeti bulunmadığından mûtekifin sükûtu mübah bir eylemdir. Fakat bunu ibadet niyetiyle yapması ise mekruhtur.²⁷⁴ Şâfiîler de bu görüştedir.²⁷⁵ Mâlikî mezhebine göre ise mûtekif, musibete uğrayan birine teselli vermek üzere yerini terk edip gidemez. Mescitte az ötesinde kıyılan bir nikâh akdine gidip şahitlik edemez. Ancak mescitte oturduğu yere gelinip nikâh kıyılacak olursa o nikâha şahitlik yapmasında sakınca yoktur. Nikâhı kıyılan

²⁷¹ Turhan, "Kur'an'da Sükût Orucu ve Konuşma Ahlâkı", 894.

²⁷² Buhârî, "Eymân", 31. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Ebû Dâvûd, "Eymân", 19; İbn. Mâlik, *Muvattâ*, "Nüzûr", 6.

²⁷³ Ebû İshak İbrahim eş-Şâtübî, *el-İ'tisâm* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2011), 1/326-327; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 187-188.

²⁷⁴ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, 2/115.

²⁷⁵ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 6/328.

damadı kalkıp tebrik edemez. İlim meclisine katılıp orada vakit geçiremez. İlim meclisinde ilmi yazı yazamaz. İmam Mâlik bunu mekruh görmüştür. (Büyük çapta olmayan) basit alışverişler yapmasında da bir sakınca görmemiştir.²⁷⁶ Dolayısıyla Mâlikî mezhebine göre de sükût mübah bir eylemdir.

Diğer mübah işlerdeki konuşmalar gibi mübah bir iş olduğundan dolayı itikâftaki kişinin bunu yapması caizdir. Hz. Peygamber'in gündüz boyunca akşama kadar susmayı yasakladığı rivayet edilmiştir. Susmak mahzurlu olduğuna göre itikâftaki kişinin mübah olan şeyleri mutlaka konuşması ve susmaya aykırı diğer şeyleri yapması emredilmiş olmaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki itikâf sırasında hayırdan başka söz söylenmemelidir. Günahı gerektirmeyen sözlerde bir sakınca görülmemiştir. Fakat mûtekif için boş konuşmayı, hayırlı şeyler konuşmak âdâbdandır. Müslüman'ın dilini gıybet, boş söz gibi şeylerden korumak niyetiyle susması mekruh olmadığı gibi aynı zamanda makbûl amel kabul edilebilir.

6.4. Haram Olan Sükût

Sükût, fıkıh terminolojisinde asıl olarak mübah olup yerine ve uygulama biçimine göre mekruh ya da terki halinde haram olabilir. Temel olarak sükût mübah olsa da konuşmanın ve net bir şekilde tavrın ortaya konulmasının gerekli olduğu ve bu gerekliliğin şer'i bir nas ile açık olarak beyan edildiği durumda sessiz kalma iradesini ortaya koymamak sakıncalı, şer'i ilkelere aykırı görülmüştür.²⁷⁷ Dolayısıyla bir hakkın ispatı o kişinin şahitlik etmek suretiyle iradesini ortaya koymasına bağlı olduğu durumlarda şahitlik etmek yerine sükût ederek sorumluluktan kaçması haram kabul edilmiştir.²⁷⁸

Sükût, esasen mübah ve mendub olmakla birlikte, bazı durumlarda haram olabileceği de bir gerçektir. Bu bağlamda verilecek örnekler, konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

6.4.1. İyiliği Emretme ve Kötülükten Nehyetme Hususunda Yapılan Sükût

Burada iyi ve kötü denklemdeki emretmeden ve nehyetmeden kastın doğru anlaşılabilmesi için ma'rufun ve münkerin neye karşılık geldiğini bilmek önem arz etmektedir. Birçok tanımla birlikte ma'ruf denildiğinde akla ilk gelen "*hem şer'an hem de akıl tarafından iyi olduğu bilinen her fiilin adıdır*" ve "*örfi olsun ya da olmasın, şer'i bir delil ile doğru bir eylem olduğu bilinen şeydir*"²⁷⁹ Birçok tanıma konu olmuş bir kelime olarak ma'ruf temelde "*İslam hukukunun metinlerine ve genel ilkelerine göre akıl için kabul edilebilir ve ruh için güven verici olan her iyi söz, eylem veya özellik*" olarak tanımlanabilir. Buna sıla-i rahim başta olmak üzere Allah'tan hakkıyla sakınmak, harama karşı gözleri kapamak gibi şer'an iyi ve güzel olarak nitelenen her

²⁷⁶ Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'an*, 2/144,145.

²⁷⁷ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 203-237.

²⁷⁸ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 203-237.

²⁷⁹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l Ma'rife, 1959), 10/448; eş-Şürunbâsî, *es-Sükût ve delâletühü*, 151.

şey ma'rufun anlam sınırlarına dâhil edilebilir.²⁸⁰

Ma'rufun karşısında bir terim olarak münker ise “*ister mükellef isterse mükellef olmayan biri tarafından işlensin, İslam hukuku tarafından yasaklanan herhangi bir suçtur.*”²⁸¹ Diğer bir ifade ile Şârî’in razı olmayacağı her türlü söz ve fiil münkerin kapsamına dâhildir.

Ma'ruf ve münker terimi “*emri bil ma'ruf ve nehyi anil münker*” söz dizini içinde kazandığı anlam itibariyle Kitap, sünnet, kıyas ve icmâ ile vacip olduğu sabittir. Dolayısıyla, emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker yükümlülüğü çerçevesinde susmak; özellikle de yasa koyma veya hüküm istinbat etme konumunda bulunan âlimlerin, herhangi bir meşru mazeret bulunmaksızın Allah'ın rızasına aykırı ve münker bir fiil karşısında sessiz kalmaları, dinî ve ahlâkî açıdan câiz görülmemiştir.²⁸²

Kur'ân-ı Kerim'de birçok ayette iyiliği emretme, kötülüğü de nehyetme açık bir şekilde emredilmiş “*وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ*” “*İçinizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir*”²⁸³ denilmek suretiyle toplum içinde bu vazifeyi yerine getiren kimselerin mutlak surette bulunması gerektiği belirtilmiştir. Ayetle sabit olan bir durumda kötülüğe ve fenalığa karşı sükûtun caiz olmayacağı da aşikârdır. Ayetlerde olduğu gibi, hadislerde de iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma sorumluluğunun mutlak bir şekilde yerine getirilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bu bağlamda, bu ilahi sorumluluğu yerine getirmeyip susmak, hem bireysel hem de toplumsal sorumluluk açısından ele alınmış ve bu tür bir tutumun sorumluluğu hadislerde açıkça belirtilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber;

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَأَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ، وَلَأَنْهَوَنَّ عَنِ الْمُنْكَرِ، أَوْ لَيُوشِكَنَّ اللَّهُ أَنْ يَبْعَثَ عَلَيْكُمْ عِقَابًا مِنْهُ، ثُمَّ تَدْعُوهُ فَلَا: عَنِ النَّبِيِّ قَالَ يُسْتَجَابُ لَكُمْ “*Nefsim elinde olana yemin ederim ki, ya iyiliği emreder ve kötülükten nehyedersiniz ya da Allah yakında üzerinize bir azap gönderir de sonra O'na dua edersiniz de icabet edilmez*” buyurarak ayetlerde açıkça emredilen bu sorumluluğu sükût yoluyla geçiştirmenin duanın icabet bulmaması hatta azap sebebi olarak telakki etmiştir.²⁸⁴

6.4.2. Aldatmaya ve Yanıltmaya Yönelik Sükût

İslam hukuk ilkelerine göre yasaklanan susmalardan biri de aldatmaya dönük olarak bir mal veya sözleşmedeki kusuru, hileyi gizlemek maksadıyla yapılan susmadır. Hile, maksatlı yapılan gizlemedir. Başka bir ifade ile hile; hukuk normlarına göre, kendisinde yanlış bir kanaat uyandırmak suretiyle bir kimseyi istenen yönde bir irade beyanında bulundurmamak için mevcut olan hatalı düşüncenin sürekliliğini sağlamak suretiyle yanıltmayı ifade eder. Tağyir veya tedlis

²⁸⁰ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 204.

²⁸¹ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 204.

²⁸² Alauddin Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2012), 230

²⁸³ Âli İmran 3/104.

²⁸⁴ Tirmizî, “Fiten” 9.

olarak da isimlendirilen bu aldatmaca hukuki bir işlem ya da bir akit yapmak isteyen bireyin iradesine yöneliktir.²⁸⁵

Sözleşmeye taraf olan kişinin ister kendisi isterse kendisine sözleşmede yardımcı olanlar tarafından yapılmak suretiyle, fiilî, sözlü, gizleyerek ya da susarak sözleşmeye taraf olan alıcıyı kandırmak için malı satın almasını sağlamaya çalışan simsarların, karşı tarafın sözleşme şartlarını yerine getirdiğini düşündürmek, böylece sözleşmeyi kabul ettirmeyi ve malı ayıbıyla almaya zorlamayı amaçlamaktadır. Bu tür bir sözleşmede yapılan sükût haram sükût olarak kabul edilmiştir.²⁸⁶ Alıcı ve satıcının maldaki veya semen ya da ücretteki bir ayıbı gizlemesi, sözleşme anında ve mekânında ayıba dair her iki tarafında açıklaması gereken kusur hakkında sükût ya da gizleme yoluyla bunu yapmaması sükûtun yasaklandığı diğer bir yerdir. Karşılıklı güven ve dürüstlük gerektiren alım satım akdinde tabiatı gereği kusurun açıklanması elzemdir. Çünkü satıcı eğer maldaki ayıbı söylese alıcı ya malı almaktan vazgeçecek ya da daha makul bir fiyata anlaşma yoluna tercih edebilecekken, satıcının sükût edip ayıbı gizlemesiyle alım satımda hileli bir yol tercih edilmiş olmaktadır. Bu alım satım İslam hukukçuları tarafından hileli olarak tanımlanmaktadır. Malın kusurunu sükût etmek suretiyle söylemeyip, alıcıyı aldatmaya yönelik yapılan alım satım caiz görülmemiştir.²⁸⁷ Hz. Peygamber'in *من غشنا فليس منا* "Bizi aldatan bizden değildir" hadisi bu hususta karşıdaki kişiyi aldatan için önemli bir tehdidi göstermektedir. Çünkü Hz. Peygamber "bizi" derken kendisini ve ümmetini aldatan kimse için "bizim hidayet yolumuzu izleyerek hidayet bulmuş, bizim ilmimize, amelimize ve güzel yolumuza uymuş kimselerden değildir"²⁸⁸ demek istemiştir.

Sükût yoluyla aldatma diğer adıyla tedlis sadece alım satıma dair hukukun işletilmesinin ötesinde birçok alanda sözlü veya fiili olarak yapılabilir. Bizim konumuzla ilişkili olarak ilgimizi çeken husus tedlisin yani aldatmanın sükûtla ya da gizlemek suretiyle yapılmasıdır.

Evliliği ve aile hayatını ilgilendiren konularda tedlis, yasaklanan diğer bir konudur. Çünkü evlilik müessesesi kurulurken eşlerden birinin diğerinin bilmesini istemediği bir konuyu gizlemesi ya da bunu vasînin, velinin yapması da mümkündür. Evlilik sözleşmesinde gizleme ve susma yoluyla hilenin kapsamı geniştir. Bu sebeple aldatma sadece kusur ya da tedlis ile sınırlı kalmaz, aynı zamanda evlilikte eşlerin sağlık durumu, soy, meslek veya din gibi açıklanması zorunlu olan hususları da gizleme, susma yoluyla hile yapılabilir. Nitekim "Hz. Ömer bir görev için gönderdiği bir adamın çocuğu olmayan bir kadınla evlendiği haberini alır ve kadına evlendiği kişiye kısır olduğunu söyleyip söylemediğini sorduğunda söylemediği cevabını

²⁸⁵ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 231; Saffet Köse, "Hile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 18/28-29.

²⁸⁶ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 231.

²⁸⁷ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 232.

²⁸⁸ İmam Muhyiddin Nevevi, *Müslim Şerhi el-Minhac ve Sahih-i Müslim*, çev. M. Beşir Eryarsay (İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2012), 1/287.

*alır. Bunun üzerine ona bunu söyle ve seçme hakkı tanı” der.*²⁸⁹

Evlilik akitlerinde akdin sahih olmasına mâni bir kusuru akdin taraflarının ya da şahitlerin sessiz kalarak gizlemesi, kusuru yapanın bilinçli olarak yaptığının sabit olması halinde bu açık bir tedlistir. Örneğin; kadının iddet bekleme süresi dâhilinde olması ve iki şahidin de bunu bilmesi ve akid esnasında bu durumu kocadan, vekilden ya da ilgili kurumdan gizleyerek akdin gerçekleşmesine göz yummaları bu minvalde bir aldatmadır.²⁹⁰

Kusurlu olarak meydana gelecek bir evlilikten tarafları korumanın önemine binaen Hz. Peygamber’in, Muâviye veya Ebû Cehm bu ikisinden biri ile evlenme hususunda kendisiyle konuşmaya gelen Fatıma binti Kays’ı şöyle uyarmıştır: *“Muâviye malı olmayan düşkün birisidir. Ebû Cehm ise, omuzundan sopasını indirmeyen bir kişidir”*²⁹¹ Evlilik müessesinde yapılacak körlük, dilsizlik, sağırlık ve kadının ya da erkeğin kusurlu olması gibi hususlara dair tedlis en büyük kötülüklerden biri, bu konuda sessiz kalmak ise İslam âlimleri tarafından hoş görülmemiş ve aldatmacalardan biri olarak kabul edilerek dine aykırı bulunmuştur.²⁹²

Tedlise konu olan ve yasaklanan bir diğer aldatma, yanıltma türü de kadının boşandığı eşinden olup karnındaki bebeği sükût etmek suretiyle gizlemesidir.²⁹³ Kur’ân-ı Kerim’de bu konuyla ilgili; *“Eğer onlar Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah’ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz”*²⁹⁴ buyrulmaktadır. Cessâs (ö. 370/981) bu ayetle ilgili olarak aktardığı rivayetlerde bir kadının karnındaki bebek hakkında kendisine bir soru sorulduğunda gerçeği gizlememesi gerektiğini ifade etmektedir. Cessâs, kadının sadece kendisinin bilebileceği durumlardaki bilgisi emanet çerçevesinde değerlendirmiş başka bir karine aramaksızın beyanını geçerli kabul etmiştir. Hayız halini de kadının bilgisi ve haber vermesi ile anlaşılacağı hususundaki itiraz ve iddialara ise hüküm çerçevesinde cevap vermek suretiyle hükmün kadının karnında oluşan bir şey olmadığını, bu hususta kıyas ve icmâya itibar edileceğini savunmuştur. Kıyas ve icmâda ise üzerinde ittifak edilen asgari ve azami süreyi esas aldıklarını ifade etmiştir.²⁹⁵

6.5. Mekruh Olan Sükût

Terim olarak mekruh *“terk edenin övüleceği ve niyetine göre sevap kazanabileceği, fâilinin ise hoş karşılanmayacağı”*²⁹⁶, kusurdan uzaklaştırma isteği diğer bir ifade ile mendubun

²⁸⁹ İmam Mâlik, *el-Muvatta’*, "Nikâh" 28; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 232.

²⁹⁰ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 233.

²⁹¹ Ebû Dâvûd, "Talâk", 39. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Nesâî, "Nikâh", 22; Mâlik, *Muvattâ*, "Talâk", 67.

²⁹² Emîr es-San ‘ânî, *Sübülü's-selâm şerhi buluğu'l meram* (Kahire: Daru'l Hadis, 1997), 2/199.

²⁹³ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 233-234.

²⁹⁴ Bakara 2/228.

²⁹⁵ Cessâs, *Ahkâmü'l Kur’an*, 2/531.

²⁹⁶ Muharrem Önder, "İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları", 7-42.

olumsuzlama anlamında mukabilidir".²⁹⁷ Sükûtun mekruh ve menduba karşılık gelen yönlerine bakıldığında herhangi bir şeyde olduğu gibi kişiye yapılması şer'an caiz olan bir hususun terkinin hoş karşılanmamasından hareketle şer'an caiz olan sükûtun terki mekruhtur. Hz. Peygamber de eşi Hafsa'nın (ö.45/665) odasına girdiğinde "Yâ Resûlallah! Megafır mi yediniz?" sorusuna muhatap olan Hz. Peygamber, bal şerbeti içtiğini ifade etmiştir. Hz. Hafsa'nın arının balı megafır ağacından yaptığını ifade etmesi üzerine Hz. Peygamber kendisine bal şerbeti içmeyi yasakladığını söylemiştir.²⁹⁸ Bunun üzerine "Ey Peygamber! Niçin hanımlarının hoşnutluğunu arayıp da Allah'ın helâl kıldığı şeyi kendine yasaklıyorsun? Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir"²⁹⁹ ayetiyle uyarılır. Bundan da anlaşılacağı üzere kişinin kendisine bir nimet, lütuf olarak verilen ve hakkında yasak olduğuna dair bir hüküm bulunmayan bir şeyi yasaklaması şer'an caiz görülmemiştir. Hakkında yasaklayıcı durumlar olanı hariç kişinin kendisine ya da başkasına sükûtu yasaklaması mekruh olan sükût çeşidi olarak değerlendirilebilir. Diğer taraftan kişinin kendisini sözlü olarak ifade etmesi gerekirken susması ve bu susmanın kişiyi zarara uğratacak bir sonucu getirmeye muhtemel olması durumlarında susmak mekruh kabul edilebilir.

7. Hukuki Sonuçları Bakımından Sükût

Sükût, hukukun çeşitli alanlarında önemli bir rol oynamakta ve farklı hukukî sonuçlara yol açabilmektedir. Borçlar hukuku, aile hukuku, ceza hukuku ve idare hukuku gibi alanlarda sükûtun nasıl yorumlanacağı ve ne tür hukukî etkiler doğuracağı, bağlama ve karînelere göre değişkenlik gösterebilmektedir.³⁰⁰

Daha önceki başlıklarda, sükûtun mükellefin eylemleri bağlamında ortaya çıkardığı hükümler ele alınmıştı. Bu başlık altında ise sükûtun, hukukî bir beyan olarak nasıl değerlendirileceği, hangi durumlarda hukukî bir irade açıklaması sayılabileceği ve hangi şartlar altında hukukî sonuç doğurabileceği incelenecektir. Sükûtun hukukî bir beyan olarak kabul edilmesi, genellikle belirli bir bağlamda ve karîneler eşliğinde gerçekleşir. Özellikle, kişinin konuşmasının beklendiği durumlarda sükût etmesi, örtülü bir rıza veya kabul olarak yorumlanabilir. Ancak bu yorum, sükûtun altında yatan niyetin ve gerekçenin net bir şekilde anlaşılmasına bağlıdır.³⁰¹ Modern hukukta da sükût, İslam hukukunda olduğu gibi genel olarak rızaya delalet etmez. Ancak taraflar arasında önceden oluşan bir ilişki veya örf ve adetler, sükûtun rızaya delalet ettiği durumları belirleyebilir.³⁰²

Bu çerçevede, sükûtun hukukî bir sonuç doğurabilmesi için, onun ne anlama geldiği ve hangi

²⁹⁷ Ali Haseballah, *Usûlü't-teşrî'l-İslâmî* (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1976), 389; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 196-197.

²⁹⁸ Buhârî, *Kitâbu'l-Şurb*, 4327; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 1934.

²⁹⁹ Tahrir 66/1.

³⁰⁰ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 965-966.

³⁰¹ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 992.

³⁰² Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 974.

duruma yönelik olduğunun açıkça tespit edilmesi gerekmektedir. Bu durum, özellikle hukukî işlemlerde tarafların iradelerinin serbestçe ortaya konulması ilkesiyle yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, sükûtun hukukî geçerlilik kazanabilmesi, onun mahiyetinin ve arka planının net bir şekilde belirlenmesine bağlıdır.

7.1. Mücerred (Salt) Sükûtun Hükümü ve Meşruiyeti

Sükûtun kavramsal çerçevesi, genellikle "*iradeyi, yalnızca ihtiyaç halinde bir delil ile ifade eden salt eylemsizlik halidir*" şeklinde çizilmektedir. İrade beyanı olarak kabul edilmeye uygun olmayan ve herhangi bir hukukî sonuç doğurmayan eylemsizlik hali, "salt sükût" veya "mücerret sükût" olarak tanımlanabilir. Bu kavramsallaştırma, sükûtun hukukî niteliğinin daha net bir şekilde anlaşılmasına ve uygulanmasına katkıda bulunmaktadır.³⁰³

Mücerred(salt) sükût, kişinin konuşmasına mâni bir durum olmayıp ve iradesini ortaya koyabilecek şartlara sahip olduğu halde ortaya çıkacak muhtemel sonucu bilerek, iradesini ortaya koyacak herhangi bir eylemde bulunmamasıdır. Diğer bir ifade ile bir olay ya da teklif karşısındaki eylemsizlik halidir.³⁰⁴

Karinelerle desteklenmeyen bir sükût hukuki açıdan bir sonuç doğurmayacağı için "*sakite bir söz isnad olunmaz*" şeklinde kaidelenmiştir.³⁰⁵ Bu kaide çerçevesinde bakıldığında sadece susan birisi için eğer susma maksadını ortaya koyacak herhangi bir emare yoksa zan ile tahminler üzerinden herhangi bir niyet okumasına gidilmemiş ve bu niyet okuma üzerine hukukî işlem inşa edilememiştir.³⁰⁶ Usule dair günümüze ulaşan yazılı ilk eser sahibi İmam Şâfiî (ö.204/819) sükûtun mükellefin konuşmasını zorunlu kılan herhangi bir şart olmaksızın karinelerle çevrili olmaması halinde başkasına ait ne bir konuşmanın ne de bir fiilin isnat edilemeyeceğini ifade etmiştir. Sakite söz ya da fiilin isnadı hakkında İmam Şâfiî "*ne de bir fiili yapan kimsenin fiili isnat edilebilir. Herkes kendi kavl ve fiilinden mesuldür*" demiştir.³⁰⁷

Tanımından da anlaşılacağı üzere soyut sükût, sonucu itibariyle geçerli bir hukuki netice ortaya çıkarmaktan yoksundur. Böylesi bir sükûtla karine yoksunluğu da göz önüne alındığında bir hüküm inşası da söz konusu olamaz. Hukuki sonucun ortaya çıkmaması ise iki şekilde delillendirilmiştir;

Birinci delil; daha çok nas merkezli olup ayet ve hadislerin merkeze alındığı, zarurât-ı hamse olarak isimlendirilen beş temel esası korumaya müstenid olan esaslardır. Bu esaslar, özelde bireyin genelde ise aile ve toplumun hem din hem de dünya menfaatlerinin inşa ve ihya

³⁰³ Celalüddin es-Suyûtî, *el-Eşbâhü ve'n-nazâir*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 2015), 216; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 1/144; Madde md. 67.

³⁰⁴ Sevvâr, *et-Ta'biru ani'l-irâde*, 264, Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 285, 287, Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 47

³⁰⁵ Mecelle md. 67; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 250.

³⁰⁶ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 250; Önder, Muharrem, *İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükümü ve Beyân Kabul Edilme Şartları*, 14.

³⁰⁷ Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, tahk. Rifat Fevzî Abdülmuttalib (Mısır: Dâru'l-Vefâ, 2001) 1/178.

edilmesinde vazgeçilemez olan menfaatleridir. Bu menfaatlerin gasp edilmesi veya zarara uğratılması hâlinde insan hayatı; fitne, can kaybı ve ihmallerin odağında olacaktır. Dolayısıyla din, nefis, nesil, mal ve aklın korumasından oluşan zarûrât-ı hamse'nin ihmal edilmemesi gerektiği Kur'an-ı Kerim'de vurgulanmıştır.³⁰⁸ Zarûrât-ı hamseyi korumayı esas alan ayetler ve hadisler soyut anlamda sükûtun makbul bir sükût olmayacağına delil olarak gösterilmiştir. وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُوماً فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَاناً فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مَنْصُوراً *"Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur"*³⁰⁹ diğer bir ayet يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيماً وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması dışında, mallarınızı bâtil (haksız ve haram yollar) ile aranızda yemeyin"*³¹⁰ *"Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır"*³¹¹, *"Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu kimsedir. Mümin de insanların canları ve malları konusunda kendisine karşı emniyet hissettikleri kişidir."*³¹² Mezkûr ayetler ve hadisten anlaşılacağı üzere Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber kişinin can ve mallarının korunmasını esas almış ve bu korumaya esas hakkı, haklı bir gerekçe olsa bile Mâiz olayında olduğu gibi kişinin elinden alınmaması için son derece titiz davranmıştır. Öyle ki Mâiz'e zina suçunu ikrar etmesi için işaret eden Hezzal b. Yezid'e Hz. Peygamber *"Onu elbisenle örtmüş olsaydın senin için daha hayırlı olurdu"* buyurarak suçu aşikâr etmesini ve teşvik etmesini hoş karşılamamıştır.³¹³ "Dolayısıyla karinelere yoksun bir sükût korunmaya esas olan canın ve malın güvenliğini ortadan kaldıracak bir durumu ortaya çıkarabilir, bunun sonucunda da kişiyi fitneye ve zarara sürükleyebilir. Bu sebeple dinin korunmasını temel kabul ettiği bu beş esastan mahrum edilme söz konusu olan durumlardaki karinesiz sükût delil kabul edilmemiştir.³¹⁴ Bu deliller doğrultusunda baktığımızda insanın canı, malı, nesli ve aklı kutsaldır. Korunması emredilmiştir. Kutsal olan ve korunması mutlak manada esas olan insana ait bu unsurlardan kişi sebepsiz ve haksız yere mahrum bırakılamaz.

Rıza bireyin iç dünyasında gerçekleşir. Beyan ise kişinin iç dünyasında gerçekleşen bu durumun konuşma veya konuşma yerine geçebilecek hal ya da işaret gibi karinelere dışa vurumudur. Yukarıda zikrettiğimiz ayet ve hadisler de bu durumu ifade etmektedir. Karine

³⁰⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî eş-Şâtîbî el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât fî Usûli's-Şer'i'a* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1423/2002), 2/17-20.

³⁰⁹ İsrâ 17/33.

³¹⁰ Nisâ 4/29.

³¹¹ Nisa 4/93.

³¹² Tirmizî, "İman", 12.

³¹³ Ebu Dâvud, "Hudud", 6; Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 6/165.

³¹⁴ Yakup Çalışkan – Adnan Algül, Zarûrât-ı Hamse Bağlamında Teysîrin Dinî Hükümlere Etkisi", *İHYA, Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 10/1 (Ocak 2024), 85-108.

olmaksızın bir kimsenin sadece sessiz kalışıyla kişiyi temel haklarından mahrum bırakmak İslam hukukçuları tarafından uygun görülmemiştir.³¹⁵ Örneğin gasp karşısında kişinin sükût etmesi bu duruma kişinin rızası olduğu anlamına gelmez.

Söz ile ifade, rızanın gerçekleşmesi ve hukukun sağlıklı işlemesi için temel esastır. Bu sebeple delâleti sahih olmayan bir hal üzerine hukuk inşa edilmez. Bunun en bariz örneğini nikâh akdinde görmemiz mümkündür. Bununla ilgili olarak “*dul bir bayan ile bir delikanlıya nikâh akdinin başında görüşleri sorulsa ve o ikisi sessiz kalsalar bu onların nikâhta rızaları olduğu anlamına gelmez. Bilakis bu ikisi rızalarının olduğunu açık bir ifade ile ya da işareten belirtmek durumundadırlar.*”³¹⁶ Soyut sükûtun kişinin kalbi bir eylemi olan rızayı tek başına anlaşılır kılması mümkün görülmemiştir. Bu sebeple Hanefî âlimler sükûtun karineler çerçevesinde rıza anlamına geldiğini ifade ederken, herhangi bir hükme delâlet edecek söz ya da fiil ortaya koymayan kimsenin sükûtu üzerine zan ile hüküm inşa etmeyi caiz görmemişlerdir.³¹⁷ Çünkü soyut sükût alım satım, yaşamın çevrelendiği genel tasarruflar, sözleşmeler gibi durumlarda bireyin rızasını ortaya koymakta yetersiz görülmüştür.³¹⁸

İkinci delil; alışverişin söz konusu olduğu bir yerde olması gereken en önemli hukuki yeterlilik, rızayı engelleyen bir durum olmadıkça akde konu olan rızanın açıkça ortaya konulmasıdır. Bu sebeple açık rıza alım satımın en temel unsurudur. Soyut sükût ise açık rızaya delâletten yoksun kabul edilmiştir. Çünkü karinelerle çevrili olmayan soyut sükût rızayı ortaya koymaktan öte duygusal saiklerin dışı vurumu olarak cereyan etmiş olabilir. Bu duygusal saikler alay etme, şaşkınlık, özensizlik, yadırgama, ayıplama hatta reddetme şeklinde anlamlandırmaya açık olabilir.³¹⁹ Dolayısıyla bu duygusal saiklerin çevrelediği sükûtu herhangi birine delâletini ortaya koyabilmek için bir karine gerekli görülmüştür. Karine olmaksızın zan ve ihtimaller üzerinden delâleti kati olmayan soyut sükût üzerine hüküm inşa etmek caiz görülmemiştir.³²⁰ Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût* adlı eserinde yer alan “*Kitâbü İhtilâfi Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*” başlıklı bölümde, Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ile İbn Ebî Leylâ (ö. 148/765) arasındaki görüş ayrılıkları incelenirken, füzûlünün tasarrufu meselesi özelinde önemli bir hukukî prensip ortaya konulmaktadır. Buna göre: Bir kimsenin malını, mal sahibinin aynı mecliste hazır bulunmasına rağmen yetkisiz (fuzûlî) bir şahsın satması ve mal sahibinin bu tasarrufa sükût etmesi, tek başına açık rıza olarak kabul edilemez. Zira İslâm hukukunda sükût, ancak açık bir beyan veya rızaya delâlet eden kuvvetli karîneler bulunduğu hukukî

³¹⁵ Mevsilî, *el-ihiyar*, trc. Celal Yeniçeri (İstanbul: İstanbul, Şamil Yayınevi, 2012), 143.

³¹⁶ Ekmelüddin Muhammed el-Bâbertî, *el-Inâye şerhu'l-Hidâye* (Beirut: Dâru'l-fikr, 1977), 3/282-283.

³¹⁷ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 289.

³¹⁸ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd, *el-Beyânü ve't-tahsil ve's-şerhu ve't-tevcih ve't-ta'îl li'l-mesâili'l müstehraca*, thk. Muhammed Hacı ve diğerleri (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 4/440; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr fi fikhî'l-İmam eş-Şâfiî*, nşr. Ali Muhammed Muavvaz/Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 16/111.

³¹⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/140; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 790; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 63-64, 290.

³²⁰ Sevvâr, *et-Ta'birü ani'l-İrâde fi'l-Fikhî'l-İslâmî*, 265; Şürunbâsî, *es-Sükût ve delâletühü*, 17.

sonuç doğurabilir.³²¹

İbn Ebû Leyla'ya göre ise fuzulinin yaptığı satışta mal sahibinin aynı mecliste olup bu satışta sessiz kalması ikrar anlamı taşır ve akit geçerlidir. Çünkü aynı mecliste ve mal sahibinin şahitliğinde gerçekleşen bu satışa mal sahibinin susması rızası olduğu anlamına gelir.³²² Ancak sükût halinin doğrudan ya da dolaylı olarak rızaya delâlet eden bir durum karşısında rıza veya onay olarak yorumlanmaması halinde alıcının zarar görmesi muhtemeldir. Serahsî, Ebû Hanife'nin görüşlerini şu varsayımdan hareketle savunmaya çalışır; Mecliste kendine ait bir malın üçüncü bir kişiye satışına şahit olan bir kimsenin susmasının delâleti olasılıklarla çevrilidir. Çünkü mal sahibi olan kişinin susması "*bu kimse benim bilgim dışında hangi hak ile malım üzerinde tasarrufta bulunuyor*" diye hayret ettiği için susmuş. Dolayısıyla olasılık, bir hak ihlaline, aldatmaya ve zarara sebep olacağından kişinin sükûtu rızasına delil olarak görülmemiştir.³²³

Serahsî, İbn Ebû Leyla'nın bakire bir kız ve velisinin evlilik akdi kurulurken velinin kızı nikâh teklifi ve bakire kızın da susması üzerinden getirdiği delilini kabul etmediğini nakletmiştir. Serahsî'ye göre bu kıyas doğru değildir. Çünkü bakirenin susması utanma duygusundandır ve bu duygu onun susmasına sebep olacağından nikâhı kabul ettiğinin aksine, bir şey söylemediği veya hal ile işaret etmediği³²⁴ müddetçe sükûtu rıza olarak kabul edilmiştir. Fakat İbn Ebû Leyla'nın bakire kızın durumunu kıyas ettiği fuzulinin yapmış olduğu satışta mal sahibi, bakire kız gibi değerlendirilemez. Serahsî'nin bu tahlilinde belirttiği üzere, mal sahibinin sükûtu, kendisini utandıracak sosyal bir baskı unsuru taşımadığından, bu durum rızaya delâlet eden bir karîne olarak değerlendirilemez. Zira fuzûlî'nin akdi ile bakirenin evlilik teklifi karşısındaki sükûtu arasında kurulan kıyâs-ı maa'l-fârik, her iki durumda da salt sükûtun rıza göstergesi sayılamayacağı prensibini teyit etmektedir.

Serahsî, *Mebûsût* isimli eserinde bakire kızın susmasının her ne kadar rızaya delâletini ittifakla kabul etse de bazı durumlarda tam tersi bir anlayışın da mümkün olacağını ifade etmiştir. Şöyle ki; "*Evlilik konusunda görüşü sorulan bâkire kız*" işittiği bu soru karşısında sükûtuna eşlik eden bir gülümseme ile karşılık verirse, bu gülümseyişi onayına delâlet eder. Bu herkesin malumu olduğu şekilde susmasına kahkahanın eşlik ettiği istihzai bir gülme ise bu onun rızâsı olduğu anlamına gelmez. Alaycı bir şekilde gülmenin nasıl olduğu da insanlar arasında bilinen bir durumdur. Velisi olmayan yabancı bir kişi görüşünü sorduğunda sükût etmişse sükûta binaen bu kişinin onu evlendirmeye hakkı olmaz. Çünkü onun susması, yabancı olan kişinin soran kişinin kendisini ilgilendirmeyen bir konuda görüşünü sormasını önemsememesinden kaynaklanmış ve âdeta "*Sana ne! bu konu seni ilgilendirmez*" demek istemiş olması ihtimali

³²¹ Serahsî, *el-Mebûsût*, 30/140.

³²² Serahsî, *el-Mebûsût*, 30/140.

³²³ Serahsî, *el-Mebûsût*, 30/140.

³²⁴ Serahsî, *el-Mebûsût*, 30/140.

şeklinde yorumlanmıştır.³²⁵

Sonuç olarak, soyut sükût, İslam hukukunda bireylerin haklarının korunması ve sosyal adaletin sağlanması açısından kritik bir öneme sahiptir. İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve hadisler, bu hakkın nasıl şekilleneceğine dair önemli bilgiler sunmaktadır. İslam hukukunda irade beyanının özel bir şekli olarak kabul edilmiş olup, belirli şartlar ve karînelerle desteklendiği takdirde hukukî sonuçlar doğurabilir; ancak soyut sükût, yani herhangi bir karîne olmaksızın sessiz kalma, herhangi bir amaca matuf olmayan eylemsizlik hali, tek başına rızaya delalet etmez ve hukukî bir sonuç doğurmaz. İslam hukukçuları, sükûtun hukukî geçerliliğini belirlerken, bağlamı, niyeti ve karîneleri dikkate alarak hem bireysel iradenin serbestçe ortaya konulmasını hem de toplumsal adaletin korunmasını sağlayan dengeli bir yaklaşım benimsemişlerdir.

7.1.1. Rıza Olarak Kabul Edildiği Haller

Bir eşyanın veya malın karşılıklı alım satımında ya da değiştirilmesinde aranan en temel unsur karşılıklı sarîh rıza ve bu rızanın bir karîne ile ortaya konulmasıdır. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ* "Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında, mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir."³²⁶ Ayette akdin meşru olması için karşılıklı rızaya dayanma esası ortaya konulmuştur. Ancak sükût halinin doğrudan veya dolaylı olarak rızaya delâlet eden bir durum karşısında rıza veya izin olarak yorumlanmaması akde taraf olan satıcı veya müşterinin zararına sebep olabilir. Karinelerle çevrelenmiş bir sükût mezhepler tarafından rızaya delalet eden bir beyan türü olarak kabul edilmiştir. Şâfiî âlimlerinden Burhanüddin es-Süvbînî (ö.858/1454) sükût konusunu bildiği halde nikâh akdine susan kişinin bu eylemini rızaya delaleti bakımından iki başlıkta incelemiştir.³²⁷

1. Kesin Olarak Söz Yerine Geçen Sükût: Babası veya dedesi tarafından evlilik konusunda görüşü sorulan bakire bir kızın sükût etmesi, kesin olarak rıza ve kabul olarak kabul edilir. Bu durum, özellikle bakirenin utangaçlığı ve toplumsal örfler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.³²⁸

2. Çoğunlukla Söz Yerine Geçen Sükût: Baba ve dede dışındaki diğer erkek yakınları (asabe) veya bir hâkim tarafından evlilik konusunda görüşü sorulan bakire bir kızın sükût etmesi, genellikle rıza olarak yorumlanır. Ancak bu durum, birinci duruma göre daha zayıf bir delil

³²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/2 vd.

³²⁶ Nisâ 4/29.

³²⁷ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 969-970.

³²⁸ Burhanüddin İbrahim b. Ömer es-Süvbînî, *Mes'ele'tü's-sâkit*, thk. Ammâr Ahmed es-Sayâsane (Beyrut: Dâru'lminhâc, 2009), 52-53.

olarak kabul edilir.³²⁹

Sükûtun diğer mezhepler tarafından da rıza olarak kabul edildiği durumları şu şekilde ifade edebiliriz;

1. Evlilik çağına gelmiş bir genç kızın kendisine velisi(babasının) “filan seninle evlenmek istiyor ne dersin?” sorusuna bakire kızın susması ve onaylamadığına dair bir karine de bulunmaması halinde bakire kızın evliliği onayladığına işaret olarak kabul edilir ve sükûtu onay anlamında değerlendirilir.³³⁰ Hanefî, Mâlikî ve Hanbelilere göre bakirenin nikâh akdi sırasında sessiz kalması, rıza olarak kabul edilir. Özellikle velinin izniyle yapılan nikâhta, bakirenin sessizliği onay anlamına gelir. Şâfiî mezhebine göre bakirenin sessiz kalması, kesin bir rıza olarak değerlendirilir. Ancak bu durum, velinin izni ve bağlamla sınırlıdır.³³¹

2. İcâre akdinde irade beyanı, vasıfları haiz bir malı kiraya vermeyi ve bu kiraya verilen malın kabulünü ortaya koyan mü'cir ve müste'cirin beyanlarıdır. Bu tür bir akit için her ne kadar beyan esas olsa da sözlü bir beyanın bulunmadığı durumlarda teâtî yoluyla da icare akti sahih olabilir. Bunun en güzel örneği bir yolculuk esnasında yolcunun bilet parasını vermesi ve görevlinin de bu kastı belli olan parayı alması karşılığında otobüsün koltuğunu kiralaması bir kiralama akdidir. Yerine göre icârede sükût rıza anlamına kabul edilebilir. Şöyle ki; Dükkanını bir yıllığına aylığı 15.000 TL'den bir kimse kiraya verse bir yılın sonunda “dükkânın kirası 20.000 TL oldu kabul edersen işletmeye devam et” der ve dükkânda kiracı olarak bulunan kişi de sükût ederse mal sahibinin belirttiği fiyata dükkânı tekrar kiralamış kabul edilir.³³² Bir kimsenin kiraladığı çobanın, sürü sahibine “senin bana verdiğin 17.000 TL'ye ben razı değilim dese ve ücretini 50.000 olarak istediğini mal sahibine beyan etse, mal sahibi de çobanın bu talebi karşısında sükût etse bu durumda çobanın talebini kabul etmiş sayılır. Çünkü mal sahibinin konuşulacak yerde susması “*ma'rızı hacette sükût beyandır*” prensibi çerçevesinde değerlendirilerek kendisinden çobana 50.000 TL maaş vermesi istenir.

3. Sulh üzerine sükût, davalının davacının iddiaları karşısında ne aleyhte ne de lehte herhangi bir şey söylemeyip sükût etmesidir. Davalının bu durumda yapmış olduğu sükût sulha rızası olarak kabul edilmiştir.³³³ Tezimizin ilerleyen bölümünde sulh üzerine sükûtu müstakil başlık altında inceleyeceğimizden dolayı burada detaya girmeyeceğiz.

4. Sükûtun rıza anlamı taşıdığı bir diğer husus ise emanet konusudur. Bir kimse başka birine bir mal bıraksa ve o malın bıraktığı kişiye emanet olduğunu söylese, kendisine emanet

³²⁹ Süvbînî, *Mes'ebetü's-sâkit*, 52-53.

³³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/140; es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Kahire: Daru'l Kütübü'l 'Ilmiyye, 1983), 142; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129.

³³¹ Karadâğî, *Mukaddime fî'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 967-971.

³³² Mecelle md. 67; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 255, 273; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/146; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³³³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 7/466; Mecelle md. 1535; Hasan Ellek, “İslam Hukukunda Malla İlgili Sulh Anlaşması”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 196-202.

birakılan da sükût etse bu emaneti kabul etmeye rızasının olduğuna hükmedilir.³³⁴ Bu durumda ihmal, kasıt ya da kusuru ile emanete gelebilecek her türlü zarardan mesul tutulur.

5. Sükûtun rıza olarak kabul edildiği diğer bir husus ise bey' akdidir. Müşteri satışa konu olan bir malı alırken, mal sahibi müşterinin malı aldığını gördüğü halde ilgili malı almasına mâni olmasa müşterinin o malı almasına rıza göstermiş kabul edilir.³³⁵

6. Borcun ıskatında sükût; Alacaklının borcu olan kişiye bu borcu hibe ettiğini söylemesi durumunda borçlunun da sükût etmesi borcun düşmesine hibenin de sahih olmasına olanak sağlar. Fakat borçlu eğer hibe eden kimseye bunu kabul edemeyeceğini beyan ederse hibe gerçekleşmez borç bakidir. Çünkü yapılan eyleme bir karine ile karşılık verilmiştir.³³⁶

7. Velinin mümeyyiz çocuğa izni; Velinin mümeyyiz olan çocuğuna genel olarak şunları şunları yapabilirsin diye önceden izin vermeksizin çocuğu alışveriş yaparken gördüğü halde engellememesi ve çocuğun yaptığı alışveriş karşısında sükût etmesi alışverişe ve sonuçlarına rızası olduğu anlamına gelir.³³⁷

8. Sükûtun rıza olarak hükme konu edildiği diğer bir konu ise şüf'a hakkıdır. Kişinin Şüf'a hakkını kullanabilmesi için bazı şartlar vardır. Bunlardan biri de akarın intikalini duyar duymaz şüf'a hakkına sahip olan kimsenin bu hakkını kullanmak istediğine dair talebini şahitlerle, ilgili kişiye ve kuruma ibraz etmesi gerekir.³³⁸ Bir kimse satışa muttali olup, satışa konu olan malın vasıfları ve kendisinin mal üzerinde vuku bulacak haklarına dair bilgisi olduğu halde sükût ederse bu durumda sükûtu kendi haklarından vazgeçtiğine yorumlanır ve şüf'a hakkı düşer.³³⁹

9. Vekalette sükût; Bilinen bir malın, alım satımında bir kimse başka birini vekil tayin etse vekil muayyen malı kendisi için satın alamaz alsa bile alıma konu olan mal, vekili olduğu kişiye ait olur. Fakat vekil, malı kendisi için satın alacağını söylese ve müvekkil bu durumda sükût etse, konuşması gereken yerde sükût etmesinden dolayı sükûtu rıza olarak addolunur ve satın alınan mal müvekkilin değil vekilin olur.³⁴⁰

10. Şahitlikte sükût; Bir kimse başkasına ait olan bir koyunu kesmek için yatırmış ve koyun sahibi kesme işlemi henüz başlamadan bu olaya şahit olduğu halde sükût etse koyunun kesilmesine rıza gösterdiğine yorumlanır. Bir kimse ekmek yapmak için hamur mayalamış ve başka bir kişi de mayalanan hamurla ekmek yapmaya başlasa hamurun sahibi bu durumu

³³⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/147; Mecelle md. 67.

³³⁵ Mecelle md. 67; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/145; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³³⁶ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/147; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³³⁷ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/147; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 131.

³³⁸ Orhan Çeker, *Fıkıh Dersleri 1* (Konya: Tekin Kitabevi, 1991), 205; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 248; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³³⁹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/147; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³⁴⁰ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/147; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 131.

gördüğü halde sükût etse bu durum ekmeğin yapılmasına rızası olduğuna yorumlanır. Hamurun bedelini hamur sahibine vermeye gerek kalmaz. Hamur da hibe hükmündedir.

11. Başkasının lehine yapılan ikrara sükût; Mukarrun lehin sükûtu kabul anlamına gelir. Yani bir kimse başka bir kimse hakkında ikrarda bulunsa ve kendisine ikrarda bulunulan kimse de bu ikrar karşısında sükût etse mukarrın ikrarını kabul ve tasdik etmiş olur.³⁴¹ Bu bağlamda; A şahsı bir arsayı ya da bir haneyi bu benim mülkümdür diyerek B'ye satsa, B'de arsa üzerinde bina yapmak veya ağaç dikmek suretiyle tasarrufta bulunsa, bu tasarrufu esnasında daha önce arsayı ekip biçen ya da haneyi kullanan C, A'yı görse ve itirazına mani bir engel olmaksızın sükût etse bu durumda arsanın veya hanenin kendisine ait olmadığını ikrar etmiş kabul edilir.

Mecelle'de "İkrar, mukarrun lehin kabulüne tevakkuf etmez. Fakat onun reddi ile merdud olup hükmü kalmaz. Ve mukarrun leh mukarrun bihin yalnız bir miktarını reddeylese ancak ol miktarda ikrarın hükmü kalmayıp, reddetmediği miktarda ikrarı sahih olur." denilmiştir. Çünkü İkrar, mukarrun lehin tasdik ve kabulüne tevakkuf etmez. Dolayısıyla bir kimse "*flan kimseye bin kuruş borcum var*" diye ikrarda bulunması üzerine o kimse mukarrın tasdik etmez yani "*tasdik ettim*" demez veya "*hayır*" ve "*evet*" demeyip sükût eyler ise bin kuruşu mukarrdan talep edebilir. Bir kişi, bir malı veya mülkü "mülkümdür" diyerek başka birine satıp teslim ettikten sonra, bu satışa şahit olan üçüncü bir kişi, satışı görüp de herhangi bir özür beyan etmeksizin sessiz kalır ve daha sonra "bu mal benimdi" veya "bu malda benim de hissem vardı" diyerek dava açarsa, durum şu şekilde değerlendirilir:

Eğer sessiz kalan kişi, satışı gerçekleştirenin akrabalarından biri veya eşi ise, davası mutlak surette reddedilir. Ancak sessiz kalan kişi yabancı biri ise, satış meclisinde bulunması nedeniyle davası doğrudan reddedilmez. Fakat başka bir müşterinin satışa konu olan mülk üzerinde bina yapmak, yıkmak veya ağaç dikmek gibi tasarruflarda bulunduğu şahit olduğu halde sessiz kalıp, daha sonra "bu mal benimdi" veya "onda hissem vardı" diyerek dava açarsa, bu davası dinlenmez.³⁴²

12. Kendisine görev teklif edilen bir kimsenin bu teklif karşısındaki sükûtu; Kendisine hâkimlik ya da vekillik teklif edilen kimsenin teklif esnasında yapmış olduğu sükût hâkimlik veya vekillığe rızası olduğu kabul edilir. Fakat bu teklif esnasında reddettiğine dair bir karine olursa bu durumda teklife rızası olmadığına hükmedilir.³⁴³

13. Sadakada sükût; Sadaka olarak verilen bir malda sadakayı alanın sükûtu kabul olarak yorumlanır.³⁴⁴

14. Örfen bir iş karşısında yapılan sükût; Sükûtun rıza olarak kabul edildiği durumlarda örfün

³⁴¹ Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 1/148; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³⁴² Mecelle md. 1659; Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 1/149. İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³⁴³ Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 1/149; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³⁴⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

de etken bir durum olduğu görülmektedir. Zira zanaatkârdan hizmet alan bir kimsenin zanaat sahibi ile işveren arasında bir anlaşma olmasa bile örfün gerektirdiği ücretin ödenmesi gerekir. Kendisini işine adayan bir zanaatkârın susması şart koşma olarak değerlendirilmiştir. Zanaatkârın çalışma mahallinde örfen yapılan işin ücreti neyse karşı tarafa ecr-i misli ödenmesi gerektiğine hükmedilmiştir.³⁴⁵

7.1.2. Rıza Olarak Kabul Edilmediği Haller

İslam fihhında sükût konusunda odağı belirleyen “*sakite bir söz isnad olunmaz lakin ma’arız-ı hacette mütekellimin sükûtu beyandır*” temel kaidedir.³⁴⁶ Kişinin konuşması gereken yerde bedensel ya da başka bir engel olmamasına rağmen iradesi dışında susması ise hüküm bakımından makbul bir sükût olarak kabul edilmemiştir. Diğer taraftan sükût hakkında fakihler arasında tam bir mutabakat olmaması sebebiyle bazı durumlardaki sükût hükme delâleti bakımından rıza olarak yorumlanmış, bazı durumlarda ise ihtilaf etmişlerdir. Şâfiî fakihlerden Süvbînî sükûtun rızaya delâlet etmediği durumları iki başlıkta incelemiştir:³⁴⁷

1. Kesin olarak Söz Yerine Geçmeyen Sükût: Dul bir kadının evlilik konusunda görüşü sorulduğunda sükût etmesi, rıza veya kabul olarak değerlendirilmez. Bu durum, dul kadının sükûtunun utangaçlıktan ziyade başka sebeplere dayanabileceği ihtimali nedeniyle daha dikkatli bir şekilde ele alınır. Hanefilere göre de dul bir kadının sükûtu rıza olarak kabul edilmez.³⁴⁸

2. Çoğunlukla Söz Yerine Geçmeyen Sükût: Emsalinin mihrinden daha az bir miktarla evlendirilmesi konusunda görüşü sorulan bakire bir kızın sükût etmesi, rıza veya kabul sayılmaz. Bu durum, sükûtun altında yatan niyetin belirsizliği ve adaletin korunması gerekliliği nedeniyle daha temkinli bir yaklaşımı gerektirir. Hanefilere göre de bakirenin sükûtu gabn-i fâhiş durumunda geçersizdir.³⁴⁹

Sükût, eğer rıza dışında başka ihtimalleri de barındırıyorsa, bu durumda eylemsizlik hali olarak kabul edilir ve rızaya delalet etmez. Bu nedenle, sükûtun hukukî bir beyan olarak değerlendirilebilmesi için, yalnızca rızayı ifade ettiğine dair karînelerin bulunması gerekmektedir. Aksi takdirde, sükûtun altında yatan niyetin belirsizliği nedeniyle, hukukî bir sonuç doğurmaz. Şöyle ki;

1. Hukuken herhangi bir yetkisi olmamasına karşın başkası adına işlem yapan bir kişinin yani fuzulinin (yetkisiz kişi) eylemi. Örneğin başka bir kimseye ait bir malı, mal sahibinin yapılan satışı ve bu satışa dair konuşmaları duyup, eyleme şahit olduğu bir ortamda mal sahibi bu

³⁴⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 99.

³⁴⁶ Mecelle md. 67; İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 130.

³⁴⁷ Süvbînî, *Mes'ebetü's-sâkit*, 52-53.

³⁴⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 2/255.

³⁴⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/78; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 3/19.

satışa engel olmak yerine sükûtu etse, mal sahibinin bu sükûtu malının satımına râzı olduğu veya o kimseye bu konuda izin verdiği ya da o kişiyi vekil tayin ettiği anlamına gelmez.³⁵⁰ Çünkü Hanefî fakihler, hukukî işlemlerde tarafların iradelerinin açık ve net bir şekilde ortaya konulması gerektiğini özellikle vurgulamışlardır.³⁵¹ Bu bağlamda, sükûtun rızaya delalet sayılabilmesi için karfınelerin varlığı şart koşulmuştur. Örneğin, mal sahibinin satış bedelini kabzetmesi veya akdin uygulanmasına fiilen izin vermesi gibi davranışlar, bu karfıneler arasında sayılmaktadır. Ayrıca, gabn-i fâhiş riskinin önlenmesi de sükûtun tek başına rızaya delalet etmemesinin önemli nedenlerinden biridir. Mal sahibinin sükûtu, satış şartlarından tam olarak haberdar olmadığı bir durumda gerçekleşmiş olabileceğinden, bu tür belirsizliklerin hukukî sonuç doğurmasına izin verilmesi adalet ilkesini zedeleyebileceği ifade edilmiştir.³⁵²

2. Hâkim, velisi veya vasîsi olmayan çocuk, matuh ya da bu ikisinin kölesi konumundaki hukuki bakımdan kısıtlı olarak değerlendirilen kimselerin alım satımlarını görür ve bu durumda sükût ederse daha sonra bu olay kendisine dava olarak intikal ettiğinde onların bu ticaretlerine izin verdiği şeklinde davayı sonuçlandıramaz.³⁵³

3. Borcuna karşılık bir malını rehin veren bir kimsenin, rahinin elindeki malı mürtehinin izni olmaksızın satmaya teşebbüs etse mürtehin de bu satışa şahit olsa ve sükût etse bu durumda bu satışa izin verdiği anlamına gelmediği gibi rehin akdi de bozulmuş olmaz.³⁵⁴

4. Başkasının, kendine ait bir malı itlaf ettiğini gören bir kimse itlaf edeni engellemek yerine sükût etse bu itlafa rızası olduğu anlamına gelmez.³⁵⁵ İtlaf edene sükût etmesi, itlaf edenin bir kötülüğünün dokunacağından çekinmesi veya malın itlaf edene ait olduğunu düşünmesi gibi nedenlerle sükût etmesi ihtimali olduğundan bu sükût, rızası veya izni olduğuna delâlet etmez.

5. Mal sahibi hizmetçisinin kendisine ait bir malı sattığını görse ve buna sükût etse bu satışa izni, rızası olduğu anlamına gelmez.³⁵⁶ Hukuki olarak, bir işleme rıza göstermek için açık bir onay ya da karine gereklidir. Sessizlik, çoğu zaman pasif bir durum olarak yorumlandığından hizmetçinin yaptığı işleme mal sahibinin rızası yoksa sükûtunun hüccet değeri yoktur.

6. Köle sahibinin, kölesinin evliliğini gördüğü halde müdahale etmeyip sükût etmesi, bu evliliği mutlak anlamda onayladığı anlamına gelmez.³⁵⁷ İslam hukukunda kölelerin evliliği belirli kurallara tabidir ve köle sahibinin rızası, evlilik masrafları veya kölenin özgürlüğü gibi

³⁵⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 9/287; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 6/206; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/66.

³⁵¹ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 3/19.

³⁵² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 2/256

³⁵³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/144.

³⁵⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/112.

³⁵⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129; Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 216; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 2/66.

³⁵⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129.

³⁵⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129.

konuların kendisini ilgilendirmesi sebebiyle gerekli görülmüştür. Bu nedenle, efendinin bu husustaki sükûtu, doğrudan rıza olarak yorumlanamaz.

7. İktidarsız bir erkekle evlenen bir kadının boşanma talebini öğrendiği halde sükût eden kocasının sükûtu bu duruma rızası olduğu anlamına gelmez. Kadının hâkime başvurma hakkı saklı kalmakla birlikte kocasının durumuna sükûtu rızası olduğu anlamına yorumlanamaz.³⁵⁸ Kadının evliliğinin ilk günlerinde dava açmayı bir süre ertelemekle hakkı düşmeyeceği gibi mahkeme tarafından kocasına verilen sürenin bitmesinden sonra da mahkemeye gitmeyi geciktirmekle de hakkı düşmez. Çünkü kadının davayı ertelemesi o kusura razı olduğundan dolayı değil kocasına mühlet tanımak için olabilir. Kadının aileyi ilgilendiren durumlarda her zaman konuyu yargıya taşınması da mümkün olmayabilir. Kocaya verilen süre eğer yaşadığı birlikte olamama durumunun iktidarsızlıktan değil de başka sebeplerden ise evliliğinin bitecek ve kişiliğine leke sürülecek olması endişesinden kaynaklı olabilir. Dolayısıyla verilen bu mühlet gizlediği maksadından vazgeçirmeye matuftur.³⁵⁹

8. Hanefî âlimlere göre iâre akdi sükût ile gerçekleşmez. Kendisinden bir malın ödünç olarak istenildiği bir kişinin bu istek karşısında sükût etmesi onun, ödünç isteyen bu talebini kabul ettiğini gösterir açık bir karine olmadıkça bu isteğe onay verdiği ve rıza gösterdiği anlamına gelmez. Bu durum *Mecelle* de şu şekilde kaideleşmiştir “*Ödünç veren kişinin sükûtu kabul anlamına gelmez. Bir kimse başkasından bir şeyi ödünç olarak istediğinde o şeyin sahibi sükût etse, sonra da ödünç isteyen kişi o şeyi alsa gâsıp (gasp eden kişi) hükmünde olur*”.³⁶⁰ Ali Haydar Efendi'nin (ö.1853/1935) *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* şerhinde ariyet verenin sükûtunu rıza olarak görmemiştir. Sükût, ihtiyaç hali dışında icap kabul ve teâtîden biri kabul edilmediği gibi sâkîte “*söz isnat olunamayacağı*” *Mecelle*'nin genel hükümlerinden biridir. Bu hükmün devamında “*Ma'rız-ı hacette sükût ikrardan sayılır*” denilmiştir. Âriyet verenin sükûtu ihtiyaç halinde vaki olamayacağından kabul ve rıza olarak yorumlanamaz. Âriyet alanın sükûtu ise yapılan işlem aleyhte bir işlem olmadığından kabul sayılır.³⁶¹

7.2. Beyan Mahiyetinde Karinelerle Çevrelenmiş Nitelikli Sükût

Karine, şer'î hükümlerin ortaya çıkarılmasında önemli bir yardımcı unsur olarak kabul edilir ve usûlcüler tarafından çoğunlukla delil manasında kullanılmakla birlikte klasik usul kitaplarında karinenin tarifine rastlanmamaktadır. Bununla birlikte *Mecelle* başta olmak üzere son dönem İslam hukuk literatüründe karineye terim olarak yer verildiği görülmektedir. *Mecelle*'de “*yakin derecesine ulaşan emare*”³⁶² diye tarif ederken, İbn Abidin(ö. 1252/1836) ise

³⁵⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nazâir*, 129; Hamevî, Muhammed, *Gamzü 'uyûni'l-besâ'ir 'alâ mehâsini'l-eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Beyrut: Dar'ul Tıba'a el-Emire), 1873), 439-447.

³⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/103.

³⁶⁰ *Mecelle* md. 805; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/144.

³⁶¹ *Mecelle* md. 67; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/144.

³⁶² *Mecelle* md. 1741.

“duruma katiyet kazandıran şey”³⁶³ olarak tarif eder. “Yargulamada iki farklı olay arasında aklı çıkarsama yoluyla bağlantı veya sebebiyet ilişkisi kurularak elde edilen ve bilinmeyen bir durumun ispatına yarayan delil” şeklindeki tanım ise sükûtta karinenin kapsamını ortaya koyma bakımından daha isabetli gözükmektedir.³⁶⁴ Muhakeme hukuku pratiğinde sükûtün değerlendirilmesi, özellikle davacı-davalı konumlanması bağlamında önem arz etmektedir. Mecelle'de belirtildiği üzere, “Beyyine müddeâ için, yemin müddeâ aleyh içindir”³⁶⁵ ilkesi, sükût halinde farklı bir uygulama gerektirir. Bir tarafın sükûtu, karşı tarafın iddiasını destekleyen beyyine yerine geçemez. Ancak İbn Kayyim'in vurguladığı gibi, “Sükûtun mahkeme huzurunda özel bir bağlamda gerçekleşmesi halinde bu durum takdirî bir delil olarak değerlendirilebilir.”³⁶⁶ Sükût halinin beyyine olma bakımından ikrara kıyas edilmesi mümkün değildir, zira ikrarda açık bir irade beyanı mevcuttur.³⁶⁷ Sonuç olarak, İslâm muhakeme hukukunda sükût ne beyyine ne de ikrar kapsamında bağımsız bir ispat vasıtası olarak kabul edilmemektedir.³⁶⁸

İslam hukukunda kişinin, ehliyet sahibi olsun ya da olmasın (ehliyet sahibi ise kendisinin değilse velisinin ya da vâfisinin), zarara uğramasının muhtemel olduğu durumlara engel olmak için rızasının olmasını esas almış, rızanın gerçekleşmesi için de konuşmayı veya konuşmaya karşılık gelebilecek bir eylemi ya da bir karinenin bulunması şart koşulmuştur.³⁶⁹ Prensip olarak Hanefî âlimlerin kaideleştirdiği “sakite bir söz isnad olunmaz” anlayışı bazı durumların bu kaidenin dışında kalması gerektiğine dair olgular sebebiyle istisnai durumlar ortaya çıkmış ve bu sebeple bu kaideye Mecelle’de ikinci bir bölüm eklenmiştir. “İhtiyaç halinde sükût beyandır” denilmek suretiyle ilk kısmın içine dâhil olmayan sükût şekli ikinci kısmın kapsamına dahil edilmek suretiyle birinci kaidenin kapsamı dışında kalan sükût biçimi kaidenin kapsamına dahil edilmiştir. Bu kaide bir bütün olarak şu şekilde Mecelle 67. maddede ortaya koymuştur “لَا يُنْسَبُ إِلَى سَاكِتٍ قَوْلٌ. السُّكُوتُ فِي مَعْرِضِ الْحَاجَةِ بَيِّنٌ”, “Sâkite bir söz isnâd olunmaz; lâkin ma’rız-ı hâcette sükût beyandır”³⁷⁰

Küllî kaidenin “İhtiyaç halinde sükût beyandır” şeklindeki kısmı, konuşulmasına ve sözlü açıklamada bulunulmasına ihtiyaç duyulan durumlarda kişinin sükûtu, olaya taraf olan kişinin rızasını beyan etme vasıtalarından birisi olarak kabul edilmiş ve bireyin sükûtuna eşlik eden karine rıza olarak yorumlanmıştır.³⁷¹

³⁶³ İbn Abidîn, Muhâmmmed Emin, *Haşiyetü Reddi'l-Muhtâr ala'd-Durri'l-Muhtâr* (Beirut: Dâru'l Fıkr, 2000, Beirut), 5, 354.

³⁶⁴ Davut Yaylalı, “Karîne”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/492-493.

³⁶⁵ Mecelle Md. 1682.

³⁶⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-Muvakkî'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*, thk. Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2002), 2/87.

³⁶⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 12/56.

³⁶⁸ Ali Bardakoğlu, “Beyyine”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/96-100.

³⁶⁹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/144; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 338; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 362.

³⁷⁰ Mecelle md. 67; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/144.

³⁷¹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/144; Ahmed Zerkâ, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 338; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 362.

İslam fıkıh geleneğinde sükûtun rızaya delâleti farklı kabuller çerçevesinde değerlendirilmiş bu sebeple de mezhebî kriterlerin belirlediği yaklaşımlar farklı sonuçları beraberinde getirmiştir. Hanefî fıkıh âlimleri başta olmak üzere âlimlerin bir kısmı tarafından “*sâkite bir söz isnâd olunmaz*” kaidesinden istisna edilip “*ma’rız-ı hacette sükût beyandır*” kaidesi kapsamında değerlendirilen meselelerin kapsamını geniş tutarken bir kısmı da bu kapsamı dar tutmayı uygun görmüştür.³⁷² Karînelere çevrelenmiş olan ihtiyaç halindeki sükûtun beyan olduğu görüşü Hanefî, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhepleri tarafından kabul edilmiştir.³⁷³

İbn Ebû Leylâ ile Ebû Hanîfe arasında, aynı mecliste bir yabancı tarafından malı satılan kişinin sessiz kalmasının hukukî sonuçlarına ilişkin bir ihtilaf bulunmaktadır. İbn Ebû Leylâ, mal sahibinin aynı mecliste bulunup sessiz kalmasını rızaya delalet eden bir durum olarak yorumlarken, Hanefî âlimi Serahsî, bu sessizliğin rıza olarak kabul edilemeyeceğini savunmaktadır. Serahsî, bu görüşünü, mal sahibinin sessizliğinin tepkisizlik, önemsememe, şaşkınlık veya alay gibi farklı sebeplerden kaynaklanabileceğini belirterek temellendirir. Ayrıca, mülkiyet hakkının kesin olduğu ve bu hakkın mal sahibinin rızası olmadan ortadan kalkmayacağı ilkesini vurgular. Bu yaklaşım, sükûtun hukukî bir beyan olarak kabul edilmesi için karînelerin ve niyetin açıkça anlaşılması gerektiğini ortaya koymaktadır.³⁷⁴ Dolayısıyla kişinin sükûtunu çevreleyen karînelere niyeti ortaya koymada son derece önemli olarak görülmüştür.

Bakire bir kıza nikâh konusundaki görüşü sorulduğunda sükût etmesi durumunda, bu sükûtun rızaya mı yoksa reddetmeye mi delâlet ettiği, çevresel karînelere belirlenir. Hz. Peygamber, bu durumun karînelere anlaşılacağını ifade etmiştir. Hanefî ve Şâfiî âlimleri, evlilik teklifini kıza iletme konusunda baba ve dedeyi aynı şekilde değerlendirmiş; Hanefîler ise onları “veliyy-i akreb” (en yakın veli) olarak tanımlamıştır.³⁷⁵ Hanefî âlimler, kızın sükûtunu, eşlik eden karînelere ışığında onay veya red olarak yorumlamıştır.³⁷⁶ Örneğin, gülümseme veya sessizce akan gözyaşları sükûtun onay anlamına geldiğini gösterirken; istihza, bağırıp çağırarak ağlama, endişeli yüz ifadesi ve olumsuz jestler sükûtun red anlamı taşıdığını gösterir. Hicrî yedinci asrın önemli Hanefî usûlcülerinden Nizâmüddin eş-Şâfiî, sükûtu “*halin beyanı*” başlığı altında incelemiş ve “*açıklamaya ihtiyaç duyulan bir durumda sükût etmek beyân yerine geçer*” diyerek sükûtun beyan olarak kabul edildiği durumu vurgulamıştır.³⁷⁷

Şâfiî âlimlerden Süvbînî, Bulkînî'nin (ö.824/1421) zikrettiği yirmi adet sükûta dair meseleleri

³⁷² Karadâgî, *Mebdeü'r-rizâ fi'l-ukûd*, 2/967-974; Sülemî, “*Mebdeü i'tibâri's-sükût*”, 95-108; Önder, “İslâm Fıkıh Usûlünde Sükûtun Delâleti”, 47-50.

³⁷³ Sülemî, *Mebdeü i'tibâri's-sükût*, 95-108

³⁷⁴ Serahsî, *el-Mesûd*, 140.

³⁷⁵ Bilmen, *İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, 2/49.

³⁷⁶ Kemalüddin Muhammed el-Hümâm, *Fethu'l-kadîr şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/264; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, 3/264; Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 881.

³⁷⁷ Nizamüddin Şâfiî, *Usulî's-Şâfiî* (Beyrut: Dâru Garbi'l İslâmî, 2000), 185.

irdeleyerek temelde bu meselelerin beş başlıkta incelenebileceğini ortaya koymuştur. Bu başlıklar;

1. Sadece bilgi ve anlama ile sükût eden kişi; Hiçbir söz, fiil veya bir niyet ortaya koymayıp sadece bir şeyi bilip anlayan ve sonra da o konuda sükût eden kişi.³⁷⁸
2. Niyetle sükût eden kişi; Bir söz söylemeyen, bir fiilde de bulunmayan ama bir niyette bulunan kişinin sükûtu.³⁷⁹
3. Fiille sükût eden kişi; Bir söz söylemediği gibi bir niyette de bulunmasa ama bir fiil yapsa onun bu fiili bir söz anlamına gelir.³⁸⁰
4. Fiil ve niyetle sükût eden kişi; Herhangi bir söz söylemeyen ama bir fiilde bulunan ve bir şeye niyet eden kişiye bu tavrından dolayı bir söz isnad edilir.³⁸¹

İslam hukukunda sükût, mezheplere göre beyan sayılmakla birlikte, bu kabulün kapsamı ve sınırları farklılık göstermektedir. Hanefî fakihler, sükûtun rızaya delalet etmesi için eşlik eden karînelerin açık ve net olması gerektiğini özellikle vurgulamıştır. Mezheplerin yaklaşımları, sükûtun hukukî bir beyan olarak kabul edilmesinin, niyetin ve durumun çevresel faktörlerle birlikte değerlendirilmesine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, sükûtun beyan sayılması, ancak ihtiyaç halinde ve karînelerle desteklendiği durumlarda geçerli bir prensip olarak İslam hukukunda yerini almıştır.

³⁷⁸ İbrâhîm b. Alî eş-Şîrâzî, *el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Muḥammad ez-Zuḥaylî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1992), 2/361.

³⁷⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfa*, 1/83-85.

³⁸⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/43.

³⁸¹ Nevevî, *el-Mecmû'*, 9/60-62.

2. BÖLÜM

SÜKÛTUN USÛL VE FÜRÛDAKİ YERİ

2. Şer'î Deliller Açısından Sükût

İslâm hukukunda şer'î hükümlerin istinbâtı sürecinde başvuru delillerin değerlendirilmesinde, sükûtun anlamı ve hüccet değeri tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Özellikle Hz. Peygamber'in veya sahâbenin belirli fiil ya da sözler karşısında sükût etmeleri, bu tutumun takrîrî bir onay mı yoksa yalnızca bir tarafsızlık veya ihmâl anlamına mı geldiği sorusunu gündeme getirmiştir. Bu bağlamda sükûtun, şer'î bir delil olarak kabul edilip edilmeyeceği ve hüküm çıkarımında (istinbât) kullanılabilirliği meselesi, usûl-i fıkıh literatüründe özel bir önem taşır. Bu çerçevede sükûtun delil olma imkânı, Kur'ân (Kitâb), Sünnet ve icmâ gibi temel kaynaklar bakımından ayrı ayrı incelenmelidir.

2.1. Kitap

Söz, İslam hukuk sisteminde irade beyanının asli şeklidir. Ancak bu sistemde, söz kadar sükûtun da bazı durumlarda hukukî anlamlar taşıdığı kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerîm'de yer alan bazı ayetler ve bu ayetlerin klasik tefsir kaynaklarındaki yorumları incelendiğinde, sükûtun bağlama göre farklı hükmî sonuçlar doğurabildiği görülür. Bu çerçevede sükûtun hükmî niteliği Kitap bağlamında, niyet, bilgi, maslahat ve zımnî rıza gibi unsurlar temelinde şekillenmektedir.

“لا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ *Allah sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat bilinçli olarak yaptığınız yeminlerden dolayı sorumlu tutar*”³⁸² buyrulmaktadır. Bu ayette geçen “lağv” yemini, Taberî tarafından akıldan geçirme, alışkanlık gereği dile gelen ifade veya kasıt taşımayan sözler olarak yorumlanmıştır. Taberî bir sözün veya sükûtun şer'î hüküm doğurabilmesi için kasdî ve anlamlı olması gerektiğini belirtir. Kişinin bir meselede sessiz kalması veya bir söz söylemesi, eğer ciddi bir niyete ve iradeye dayanıyorsa bağlayıcı olur; aksi takdirde bu tutum lağv, yani boş ve kasıtsız bir ifade sayılır. Taberî'ye göre, sükûtun delil kabul edilebilmesi için niyetin varlığı, anlamlı bir delalet ve zâhirî bir irade beyanı şarttır. Bunlar yoksa kişi gerçekten susmuş değil, yalnızca “boş konuşmuş” veya anlam taşımayan şekilde davranmış olur.³⁸³ İbn Kesîr'de benzer biçimde, lağv sözlerde kasıt bulunmadığını ve bu nedenle bunlardan dolayı sorumluluk doğmayacağını belirtir.³⁸⁴ Taberî ve İbn Kesîr'in “lağv” kavramına dair tefsirleri, sükûtun şer'î hüküm ifade edebilmesi için niyet, kasıt ve bilinçli irade ile desteklenmesi gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır. Kasıt taşımayan, alışkanlık gereği söylenen sözler yahut düşünmeden gerçekleşen suskunluklar ne lafzî ne de sükûtî delil olarak

³⁸² Mâide 5/89.

³⁸³ Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 10/181.

³⁸⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/67.

kabul edilmez. Bu yaklaşım, sükûtun tek başına değil, ancak anlamlı bir bağlam içerisinde ve iradeyi yansıttığı ölçüde hukukî sonuç doğurabileceğini göstermektedir.

وَإِنْ تَدْعُوهُمْ إِلَى الْهُدَىٰ لَا يَتَّبِعُكُمْ سَوَاءٌ عَلَيْكُمْ أَدَعَوْتُمُوهُمْ أَمْ أَنْتُمْ صٰمِتُونَ *“Siz onları doğru yola çağırırsanız da, sizi izlemezler. Onları çağırırsanız da sussanız da sizin için birdir”*³⁸⁵ buyrulmaktadır. Zemahşerî, bu ayeti tefsir ederken davetin muhatap tarafından sürekli reddedildiği ve inkârda ısrar edildiği durumlarda, tebliğin artık bir fayda sağlamayacağını; dolayısıyla sükûtun meşru hale geleceğini belirtir.³⁸⁶ Râzî ise, bu ayetin bağlamından yola çıkarak maslahat gereği sükût etmenin caiz hatta bazen gerekli olabileceğini savunur.³⁸⁷ Bu bağlamda tebliğde sükût, muhatabın olumsuz tepkisi veya kayıtsızlığı karşısında, doğrudan çatışmaya girmeksizin sürdürülen stratejik bir bekleyiş ya da sessiz bir direnç biçimi olarak görülebilir.

يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ ءَامَنُوْا كُوْنُوْا قَوِّمِيْنَ بِالْقِسْطِ شٰهِدَآءَ لِلّٰهِ وَلَوْ عَلٰى اَنْفُسِكُمْ اَوْ اَوْلَادِيْنَ وَالْاَقْرَبِيْنَ *“Ey iman edenler! Kendiniz, ana-babanız ve yakınlarınız aleyhine de olsa, Allah için hakkı ayakta tutan ve adaletle şahitlik eden kimseler olun”*³⁸⁸ emri yer alır. Bu ayet, adaletin tesisi için suskun kalmanın kabul edilemez olduğunu göstermektedir. Kurtubî (ö. 671/1273), bu ayeti yorumlarken, şahitlikten sükût etmenin hakkı gizlemek anlamına geleceğini ve bunun büyük bir günah olduğunu ifade eder.³⁸⁹ Ebû Hayyân (ö. 745/1344) ise sükûtun burada zımnen zulme ortak olmak anlamına geldiğini belirtir.³⁹⁰ Bu yaklaşımlar, şahitlikte sükûtun haram kabul edildiği ve bunun hukuken cezai yaptırım doğurabileceği sonucuna götürür.

وَلَا يٰۤاَبَ الشُّهَدَآءِ اِذَا مَا دُعُوْا *“Şahitler çağırıldıklarında kaçınmasınlar”*³⁹¹ buyurulmuştur. Bu ifade, şahitliğin hukuken zorunlu bir görev olduğunu açıkça ortaya koyar. Bu ayetin tefsirinde Taberî, şahidin çağırıldığı halde sükût etmesini yani şahitlikten kaçınmasını, Allah’ın emrine aykırı bir davranış olarak değerlendirir ve bunun dinî sorumluluk doğuracağını belirtir.³⁹² İbn Âşûr (ö. 1393/1973) da bu ayeti yorumlarken, şahitlikten kaçınmanın toplumsal güveni zedeleyeceğini ve böyle bir sükûtun, zımnen haksızlığı örtbas etmek anlamına geleceğini ifade eder.³⁹³ Böylece bu ayet, bilginin paylaşılmasının bir yükümlülük olduğu durumlarda sükûtun bir tür ihmalkârlık ve günah sayıldığını gösterir.

وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعِ بِالَّتِي هِيَ اَحْسَنُ *“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen (kötülüğü) en güzel bir şekilde sav”*³⁹⁴ buyrulmaktadır. Mâtürîdî (ö. 333/944) bu ayeti yorumlarken, kötülük

³⁸⁵ A'râf 7/193.

³⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/238.

³⁸⁷ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 15/95.

³⁸⁸ Nisâ 4/135.

³⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmi'li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 5/419.

³⁹⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 3/387.

³⁹¹ Bakara 2/282.

³⁹² Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/176.

³⁹³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: Dâru't-Tûnisiyye li'n-Neşr, 1984), 3/98.

³⁹⁴ Fussilet 41/34.

karşısında sabır ve hikmetli davranmanın, bazen sükût ederek karşılık vermeyi de içerebileceğini söyler.³⁹⁵ Beydâvî (ö. 685/1286) ise sükûtun burada öfkeyi bastırma ve ortamı yumuşatma işlevi gördüğünü ifade eder.³⁹⁶ Böylece bu bağlamda sükût, provakasyona karşı ahlâkî ve hukukî bir duruşun parçası olarak kabul edilir.

وَأِمَّا يُنَسِّتَكَ الشَّيْطَانُ فَلَا تَقْعُدْ بَعْدَ الذِّكْرِىٰ مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ “Şayet şeytan sana unutturursa, hatırladıktan sonra o zalim toplulukla oturma!”³⁹⁷ ifadesi de sükûtun hükmî değerine dair dolaylı bir delildir. Ayette, batıl sözlere karşı sessiz kalmanın ve aynı ortamda bulunmaya devam etmenin onaylamakla eşdeğer olduğu ima edilmektedir. Bu bağlamda Fahreddin Râzî, böyle bir ortamda susmanın pasif bir onay anlamı taşıyabileceğini ve zulme meyil sayılabileceğini ifade eder.³⁹⁸

Sonuç olarak ayetlerin lafzî ve bağlamsal analizine dayalı klasik tefsir yorumları, sükûtun tek tip bir anlam taşımadığını, aksine durumun mahiyetine göre farklı anlamlar ifade ettiğini göstermektedir. Niyetin varlığı veya yokluğu, maslahat değerlendirmesi, bilginin gizlenip gizlenmemesi ve zımnî rıza unsurları, sükûtun hukukî sonuç doğurup doğurmayacağını belirleyen Kitabî temel ölçütlerdir. Özellikle şahitlik gibi yükümlülük gerektiren alanlarda sükût, ihmalkârlık ve hakkı gizleme olarak değerlendirilirken; zararın önlenmesi veya faydanın temini gibi durumlarda ise meşru bir strateji olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla sükût, İslam hukukunda mutlak değil, bağlama bağlı olarak hüküm taşıyan bir fiil olarak değerlendirilmelidir.

2.2. Sünnet

Sünnet sözlü, fiili ve takrîfî sünnet olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Bu başlık altında konumuzu ilgilendirmesi yönüyle takrir-i sünneti sükût açısından ele alacağız. Dolayısıyla takrir kapsamı dışında kalan sünnete girmeyeceğiz.

İstilahta ise *takrir*: “Hz. Peygamber’in sahabîler tarafından yapıldığını gördüğü veya gıyabında yapıp da kendisine haber verilmesiyle işittiği herhangi bir işi, menetmeyip tasvip ve kabul etmelerine” denir.³⁹⁹ Hz. Peygamber’in (s.a.s.), bu eyleminin ya da eylemsizliğinin takrir olarak isimlendirilmesinin temelinde sözün sahibine veya fiilin fâiline sükûtuyla muvâfakât etmesi yatar ki bu bir nevi izin/onay anlamı taşımaktadır.

Hz. Peygamber’in takrirlerinin onay ve tasvip olarak kabul edilebilmesi için İslam âlimleri takirde belli şartlar aramışlardır. Bu şartlar;

³⁹⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-Kur’ân*, 8/177.

³⁹⁶ Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru’t-tenzîl ve esrâru’t-te’vîl*, (Beyrut: Dâr İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1997), 4/47.

³⁹⁷ En’âm 6/68.

³⁹⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 15/171.

³⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 13/253; Abdullah Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü* (İstanbul: İFAV Yayınları, Baskı 8, 2015), 304.

1) Hz. Peygamber'in takririne mazhar olacak eylem veya konu hakkında kendisine olayın şahitleri tarafından yeterli derecede bilgi verilmiş olması gerekir. Hakkında belirsizliğin ortadan kalkmadığı bir hususta gerçekleşen takrire hüccet değeri verilmemiştir. Hz. Peygamber'in bilgisi dâhilinde olduğuna delâlet eden, bir karineden yoksun bir olayın sahabi tarafından nakledilmiş olması, Hz. Peygamber anlatılan konu hakkında sükût etmiş olsa bile ikrar olarak kabul edilmemiştir.⁴⁰⁰

2) Hz. Peygamber'in takrir ile onay verdiği veya yüz çevirdiği fiilin sahibinin Müslüman olması gerekli görülmüştür. Hz. Peygamber'in müşriklerin, kâfirlerin yapmış olduğu bir fiile sükût etmesi takrir olarak yorumlanmamıştır. Ayrıca Yahudi ve Hristiyanlara kendi adet ve ahkâmlarını uygulamada ve ibadetlerini yapmada gösterilen kolaylık gibi bu durumlarda yapılan sükûta Müslümanlar için hüccet değeri verilmemiştir.⁴⁰¹ Sükûta konu eylemin sahibi münafık ise bu durumda Hz. Peygamber'in sükûtunun hüccet ifade etmesinde ihtilaf olmamakla birlikte, nifakı açıkça bilinmeyene Müslüman muamelesi yapılacağı, nifakı açıkça bilinmemekle birlikte Hz. Peygamber'in nifakını haber verdiği kişi hakkında da kâfire olan muamelenin geçerli olacağı ifade edilmiştir.⁴⁰²

Hz. Peygamber (s.a.s.), kendi huzurunda veya yaşadığı dönemde şahit olduğu veya duyduğu bir konuda şer'î bir hüküm bulunmadığı ve herhangi bir engel de olmadığı halde sükût etmişse ve sonrasında o konu hakkında herhangi bir açıklama yapmamışsa, o konu olduğu gibi (ibâha) bırakılır. Hz. Peygamber'in bu sessizliği, ümmeti zorluklardan korumayı amaçlayan bir beyan olarak kabul edilir ve şer'î bir delil niteliği taşır. Bu durum, Hz. Peygamber'in sükûtunun, o konuda bir yasak veya sınırlama olmadığını gösterdiği şeklinde anlaşılır. Bu nedenle, bu tür durumlarda sükût, o konunun mubah (serbest) olduğuna dair bir gösterge olarak değerlendirilir.⁴⁰³

Hz. Peygamber'in huzurunda ya da gıyabında meydana gelen, kendisinin haberdar edildiği bir söz ve fiilin inkârı veya onayı konusunda sükût etmesi, O'nun bu sükûtu o fiilin mubah ve caiz olduğuna delil olarak kabul edilmiştir.⁴⁰⁴ Örneğin, kendisi beyaz teni olan Zeyd b. Hârise'nin (ö. 8/629) esmer tenli bir oğlunun olması insanlar arasında nesep konusunda farklı düşünmelere sebep olduğundan Hz. Zeyd'in bu duruma üzüldüğü rivayet edilir. Bir gün yüzleri bir örtüyle kapalı oldukları halde istirahat ederken nesep uzmanı (kıyafe) olan Mücezziz el-Müdleci (ö. 20/641) onların yanından geçmiş ve Hz. Zeyd ve oğlunun ayağındaki benzerliği fark ederek "bu ayaklar hiç şüphesiz birbirindedir" demiş kendisine durum haber verilen Hz. Peygamber

⁴⁰⁰ Muhammed Süleyman el-Aşkâr, *Efalü'r resûl ve delaletüha ale'l ahkami's şeri'a* (Beyrut: Daru'n-Nefais, 2003), 2/89.

⁴⁰¹ Aşkar, *Efalü'r resûl ve delaletüha*, 2/107.

⁴⁰² Şevkani, *İrşadu'l-fuhul* (Beyrut: Daru'l-Fikir, ts.), 41.

⁴⁰³ Mehmet Cengiz ve Orhan Çeker, "Mütekellimîn (Şâfiyye) Usûlünde Beyân Nazariyesi," *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 38 (Ekim 2021), 19.

⁴⁰⁴ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 89.

yüzündeki çizgiler belli olacak şekilde son derece sevinçli olarak Hz. Aişe'nin yanına girmiştir. Hz. Zeyd'in neseb nispetinin bu konuda uzman olan Mücezziz tarafından onaylanması ve bu durumu Hz. Peygamber'in sevinerek olumlu karşılması takriri sünnetin âlimler arasında ihtilafı⁴⁰⁵ olmakla birlikte delil olduğuna işaret olarak görülmüştür.⁴⁰⁶

Takriri sünnetin delil kabul edilmesinin diğer bir örneği ise Hendek savaşından sonra Hz. Peygamber, Benî Kureyzâ topraklarına hareket emri vermiş ve gün batımından önce oraya varmalarını arzu ettiğinden *لَا يُصَلِّينَ الْعَصْرَ أَحَدٌ إِلَّا فِي بَيْتِي فَرِيظَةً*: *Hiç kimse Benî Kurayzâ'ya varmadan ikindi namazını kılmayın*⁴⁰⁷ buyurmuştur. Fakat henüz Benî Kurayzâ'ya varmadan güneşin batmakta olduğunu gören sahâbe, Hz. Peygamber'in emrinin ne anlama geldiği konusunda ihtilafa düştüler. Onlardan bir kısmı Hz. Peygamber, bu sözü ile bir an önce hedefe varılmasını arzu etmiştir derler ve yolda namazı edâ ederler. Diğer bir grup ise sözün lafzına bağlı kalarak, namazı ertelemek gerektiğini savunmuşlar ve namazı vardıkları yerde kaza etmişlerdir.⁴⁰⁸ Kendisine haber verilen bu iki uygulamaya da Hz. Peygamber karşı çıkmamıştır. Bu olay nasların hem lafzı hem de gâyesi ile amel edilebileceği hususunda şer'î delil olarak gösterilmiştir.⁴⁰⁹ Hz. Peygamber'in takriri olarak sahabenin hem lafız hem de mana ile ameline onay vermesi sükûtun delil olduğunun bir göstergesidir.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda gerçekleşen bir takrir örneği olarak, Kays b. Amr'dan (ö. 51-60/672-681) rivayet edilen şu hadis zikredilebilir: *"Rasûlüllâh (s.a.s.), sabah namazından sonra iki rekât namaz kılan bir adam gördü ve ona, 'Sabah namazı iki defa mıdır?' diye sordu. Adam, 'Ben sabah namazından önceki iki rekâtı kılmamıştım.' şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) sükût etti."*⁴¹⁰

Şâfiî mezhebi, bu hadise dayanarak, belirli bir sebebe bağlı olan namazların -kaza namazları, adak (nezir) namazları, cenaze namazları ve tilâvet secdeleri gibi- namaz kılmamanın mekruh olduğu vakitlerde dahi kılınabileceği yönünde bir ictihad ortaya koymuştur. Bu durum, Hz. Peygamber'in sükûtunun, söz konusu uygulamanın caiz olduğuna dair bir onay olarak yorumlanabileceğini göstermektedir. Bu örnek, takrirî sünnetin şer'î delil olarak kullanılmasına ve Hz. Peygamber'in sükûtunun, ümmet için bir rehber niteliği taşıdığına dair önemli bir örnek teşkil etmektedir.⁴¹¹

⁴⁰⁵ Buhârî, "Ferâiz" 31. Benzer rivayetler için bkz. Müslim, "Razâ" 38-40; Ebû Dâvûd, "Talâk" 31; Tirmizî, "Velâ" 5; Nesâî, "Talâk" 51.

⁴⁰⁶ Buhârî, "Fedail", 17. Benzer rivayetler için bkz. Buhârî, "Ferâiz", 31; Müslim, "Rida", 1459; Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 89 vd.

⁴⁰⁷ Buhârî, "Mağâzî" 30. Benzer rivayetler için bkz. Müslim, "Cihad" 23.

⁴⁰⁸ Abdülvehhâb Abdüsselam et-Tavîle, *Eseru'l-luga fi ihtilâfi'l-müctehidîn* (Riyad: Dâru's-Selâme 2000), 182-183;

⁴⁰⁹ Ayşegül Yılmaz, "Lafızcı ve Gâyeci Yorum Metotları Çerçevesinde Benî Kurayza Hadisinin Tahlili", *Mizânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* (Haziran 2022), 94.

⁴¹⁰ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 104.

⁴¹¹ Nevevî, *el-Mecmû*, 4/168-170.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) döneminde gerçekleşen bir başka takrir örneği olarak, Amr b. Âs'tan (v. 43/664) rivayet edilen bir hadis şöyledir: *"Zatü's-Selasil gazvesinde soğuk bir gecede ihtilâm oldum. Yıkanırsam soğuk sebebiyle helak olacağımdan korktuğum için teyemmüm yaptım. Ardından arkadaşlarıma sabah namazını kıldırđım. Arkadaşlarım bu durumu Hz. Peygamber'e (s.a.s.) aktardılar. O da bana, 'Ey Amr, sen cünüpken arkadaşlarına namaz mı kıldırđın?' diye sordu. Ben de Ona, yıkanmaktan beni alıkoyan sebebi anlattım ve Allah'ın, '...kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhametlidir.'*⁴¹² âyetini hatırladığımı söyledim. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) güldü ve hiçbir şey söylemedi."⁴¹³

Bu hadiste yer alan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) takririne, yani süküť edip gülmesine istinaden, fikhî mezhepler, teyemmümün şartları konusunda farklı görüşler ileri sürmekle birlikte, soğuk gerekçesiyle teyemmüm yapılmasının câiz olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.⁴¹⁴ Takrire dair bu örnekler, Hz. Peygamber'in süküťunun ve davranışlarının, ümmet için şer'î bir delil niteliği taşıdığını ve fikhî hükümlerin teşekkülünde ne denli etkili bir rol oynadığını açıkça ortaya koymaktadır.

2.3. İcmâ

İslam hukukunun temel kaynaklarından olup ve edille-i şeriyye'den sayılan delillerden üçüncü sırada yer alan icmâ, fıkıh usulü eserlerinde detaylı olarak üzerinde durulan önemli bir hüküm istinbat metodudur. Hz. Peygamber'in vefatından itibaren sahabe asrında başlamak üzere hükümlerin istinbâtında sıklıkla başvurulanan icmâ fıkıh usulünün tedvininden sonra detaylı bir şekilde usul-i fıkıh eserlerinde ele alınmış, tarihi süreçte kavramsal çerçevesi belirlenerek icmâ teorisi oluşturulmuştur. Bu kapsamda fıkıh usulü eserlerinde icmâm kaynak değeri başta olmak üzere tarihi süreci, önemi, delilleri, dayanakları, şartları, çeşitleri ve hükmü gibi konulara geniş bir şekilde yer verilmiştir. Usul âlimleri icmâi, *"sarih icmâ"* ve *"sükûťi icmâ"* olmak üzere iki başlık altında incelemişlerdir.⁴¹⁵

Sarih icmâ, "Bir asırdaki bütün müctehidlerin şer'î bir hüküm üzerinde ittifak ettiklerini, o görüşle fetvâ veya hüküm verme yoluyla açıktan ortaya koymaları yoluyla oluşan icmâdır."⁴¹⁶ Buna kavlı icmâ veya ameli icmâ da denir.⁴¹⁷

Sükûťi icmâ ise, "Bir meselede müctehidlerin bir kısmının hüküm verdiği veya ilgili görüşle amel ettiği halde diğer bir kısım müctehidin benimsenen o hükme vakıf olmaları ve yeterli

⁴¹² Nisâ 4/29.

⁴¹³ Buhârî, "Teyemmüm", 6.

⁴¹⁴ Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik şerhü kenzi'd-dekâi* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1/48; Mehmet Boynukalın, "Teyemmüm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 50-52.

⁴¹⁵ Debûsî, Ubeydullâh b. Ömer b. İsâ, *Takvîmü'l-edille fi usûli'l-fıkıh*, thk. Halil el-Meys (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 28.

⁴¹⁶ Hallâf, *Usûl*, 51.

⁴¹⁷ Bilmen, *Hukûkî İslâmiyye ve İstilahâtı Fıkhiyye Kâmusu*, 1/65.

derecede o hüküm üzerinde düşünmeleri için üzerinden zaman geçmesine rağmen reddetmeksizin sükût etmeleri sonucu oluşan icmâ'dır."⁴¹⁸

Hanefi âlimlerinden Nesefî (ö.710/1310) icmâyî rükun itibariyle iki kısımda incelemiştir.

1. Azimete Dayalı İcmâ: Bu tür icmâ, müctehidlerin bir şer'î hüküm üzerinde açık ve net bir şekilde ittifak etmelerini ifade eder. Bu ittifak ya sözlü olarak beyan edilerek ya da fiilî bir eylemle gerçekleştirilerek ortaya konur. Örneğin, müctehidlerin bir meselede aynı hükmü benimsemeleri ve bunu açıkça ifade etmeleri veya o hükmü uygulamaya koymaları, azimete dayalı icmâyâ örnek teşkil eder. Bu tür icmâ, kesin ve bağlayıcı bir delil olarak kabul edilir.

2. Ruhsata Dayalı İcmâ: Bu tür icmâ ise, bir kısım müctehidlerin belirli bir hüküm üzerinde sözlü veya fiilî olarak ittifak etmeleri, diğer müctehidlerin ise bu ittifaka açıkça katılmamakla birlikte sükût etmeleriyle gerçekleşir. Sükût eden müctehidlerin, ittifaka karşı çıkmamaları, onların da bu hükmü kabul ettikleri şeklinde yorumlanır. Ancak sükûtî icmâ, özellikle Şafîî mezhebi tarafından tartışmalı bulunmuştur. Şafîî mezhebine göre, sükûtî icmâ, kesin bir delil (hüccet) olarak kabul edilmez.⁴¹⁹

Biz tezimizin girişinde zikrettiğimiz sınırlılıklarımız gereği icmâî, konumuzla doğrudan ilgili olan sükûtî icmâ meselesi üzerinde duaracağız.

2.3.1. Sahâbenin Sükûtî İcmâ'ı

Sahabe kavli, tabiin ve sonraki nesiller tarafından farklı değerlendirmelere tabi tutulmuştur. Dolayısıyla bu farklı değerlendirmeler çerçevesinde sahabe kavli dört başlıkta incelenmiştir.⁴²⁰ Bunlar;

- 1) Sahâbenin bir konuda ittifak etmesi.
- 2) Sahâbenin bir konuda ihtilâfa düşmüş olması.
- 3) Bir sahâbî görüşünün diğer sahâbîlerin muhalefetiyle karşılaşmaksızın onlar arasında yaygınlık kazanması.
- 4) Bir sahâbî kavlinin, sahâbe arasında muhalefet ya da muvafakat gördüğüne dair bir iz taşımaksızın sonraki dönemlerde nakledilip yaygınlık kazanması.

Yukarıda zikrettiğimiz şekliyle hüccet değeri atfedilen sahâbenin sözü değil bu söz bağlamında meydana gelen icmâ'dır. Sahâbenin ihtilafa düştüğü bir konuda ise sahabe kavillerinin dışına çıkılmamak kaydıyla biri tercih edilir. Ebû Hanife'nin "*Sahâbenin ittifak ettiğine uyarız, ihtilâf*

⁴¹⁸ Molla Hüsrev, *Mir'âtü'l-usûl fi şerhi mirkâti'l-vusûl* (Molla Hüsrev'in Fıkıh Usûlü), çev. Davut İltaş (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024), 2/1094; Zühaylî, *el-Vasît*, 137.

⁴¹⁹ Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Keşfü'l-esrâr fi şerhi menâri'l-envâr* (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016), 218.

⁴²⁰ H. Yunus Apaydın, "Sahâbi Kavli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/500-504.

ettiği hususlarda ise içlerinden birini seçer alırız, sözlerinin dışına çıkmayız” ifadesi bu bağlamdadır. Sahabenin görüşünün diğer sahabe tarafından hiçbir muhalefetle karşılaşmaması ise sükûtî icmâi söz konusu yapmıştır. Bu durum sonraki dönemlerde mezheplerin sükûtî icmân hüccet ifade edip etmemesinde de bir dayanak oluşturmuştur.⁴²¹ Sahâbe icmâi ittifakla hüccettir. Sahâbe icmâi ile sabit olan, Nazzam (ö.231/845) ve bazı Şîî âlimler hariç usulcülerin görüş birliğiyle Kitap ve sünnetle sabit olan şey mesabesinde tutulmuş ve bunu inkâr edenin tekfir edileceği dahi ileri sürülmüştür.⁴²² Ahmed b. Hanbel sahâbe icmânını ısrarla savunup, tâbiînin icmâi konusunda muhayyer davranmıştır. Ebû Hanife’de “*Sahâbe bir konuda icmâ ederlerse biz o görüşe teslim oluruz. Tâbiînin icmâına gelince ona hemen teslim olmayıp araştırırız*”⁴²³ demek suretiyle sahabe icmân kabul ederken tabiin icmânını araştırmayı daha uygun bulmuştur.

Şâfiî âlimlerden Gazzâlî’nin “*sahâbenin bir kısmının mürsel haberi kabul etmesine karşın, diğer bir kısmının sükût etmesiyle icmân gerçekleştiği iddiasına karşılık, biz, özellikle ihtihada açık bir meselede, sükûtun icmâ olarak değerlendirilemeyeceğini savunuyoruz; zira sükût edenler, inkârı gizledikleri veya konu hakkında kararsız kaldıkları için sessiz kalmış olabilirler, bu da sükûtun icmâ delili olarak kabul edilmesini geçersiz kılar*”⁴²⁴ görüşü mezhebin genel görüşünü yansıtmaktadır. İmam Şâfiî, sahâbenin görüşlerinden Kitap, sünnet veya icmâa uygun olan ya da kıyas açısından daha doğru bulunanın tercih edilmesi gerektiğini belirtirken, bir sahâbenin ihtihadına karşı diğer sahâbenin inkâr veya onay şeklinde bir tepki vermeden sükût ettiğine dair herhangi bir rivayetin bulunmadığını da vurgulamaktadır. Zira sahâbenin bir görüşü bazen kabul edip bazen reddettiği, bu durumun tarihsel bir vakia olduğu ifade edilir.⁴²⁵ Fakat İmam Şâfiî sahâbenin bir ihtihadına muhalefet edilmediği pek azdır demek suretiyle sükûtî icmâi sahabe özelinde kabul etmemektedir.

Bununla birlikte İmam Şâfiî her ne kadar sükûtî icmâi kabul etmese de “*sahabe ihtihadına muhalefet edilmediği pek azdır*” ifadesiyle sayı bakımından sınırlı da olsa sahâbenin sükûtî icmânının bulunduğu kapı aralamaktadır. Her ne kadar sahabe özelinde sükûtî icmâi reddediyor gözükse de zımnen kabul ettiğini de anlamak mümkündür.

Karısını bir mecliste üç talâkla boşadığı için huzuruna getirdikleri bir adamı, Hz. Ömer, canını acıtacak şekilde dövmüş ve karısıyla onu birbirinden ayırmıştır. Bu olay sahâbilerin bir defada üç talâkla boşamayı haram kabul ettiklerine delildir. Aynı zamanda sahâbeden bu görüşe muhalefet ettiklerine dair bir rivayet de bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu hususta sahâbenin

⁴²¹ H. Yunus Apaydın, “Sahâbi Kavli”, 35/500-504.

⁴²² H. Yunus Apaydın, “Sahâbe Sözü’nün Hukukî Değeri” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (1990), 325.

⁴²³ Şevkânî, *İrşâdü’l-fuhûl*, 149; Çolak, *İslam Hukuk Tarihi*, 167.

⁴²⁴ Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, thk. Muhamed Abdüsselam Abdüşşâfi, (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993), 1/171.

⁴²⁵ Şâfiî, *er-Risâle*, 321.

itiraz etmeyip sükût etmesi icmâ olarak yorumlanmıştır.⁴²⁶ Bu da sükûtî icmânın sahabe döneminde gerçekleşmiş olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

2.3.2. Sükûtî İcmân Hüccet Olma Durumu ve Mezheplerin Yaklaşımları

Mezheplerin önde gelen âlimlerinin görüşleri incelendiğinde, Hanefî ve Mâlikî mezhebinin çoğunluğu ile Hanbelî usûl âlimleri, sükût sükût şeklinde de oluşsa icmânın hüccet olarak kabul edileceği görüşündedir. Şâfiî mezhebinin çoğunluğu ise sükûtî icmânın hüccet olarak kabul edilmesini benimsememekle birlikte, bazı Şâfiî âlimler bu tür icmânın vakia olarak varlığı ve hüccet olduğu görüşünü savunmaktadır.⁴²⁷

Usul âlimlerinin sükûtî icmâ inkâr eden kimseler konusunda tedbirli davranmışlardır. Sükûtî icmâ hakkında ihtilaf olduğundan, sükûtî icmâ inkâr edenin tekfir edilemeyeceğini ifade etmişler ve bu hususta ittifak olduğunu zikretmişlerdir.⁴²⁸

Hiz. Ömer, zina suçu sabit olan hamile bir kadına zina cezasını uygulamaya karar verdiğinde, Muaz b. Cebel, "Allah sana onun sırtına ceza uygulama yetkisi vermiş olsa da karnındaki ceza uygulama yetkisi vermemiştir" diyerek itiraz etmiş ve Hiz. Ömer, "*Muaz olmasaydı Ömer mahvolmuştu*" diyerek bu itirazı kabul etmiştir. Muaz b. Cebel'in, ictihad makamında bir sahabe olarak Hiz. Ömer'in halifelğine ve sert mizacına rağmen susmayıp görüşünü açıkça belirtmesi, sonraki dönemlerde sahabenin bu konuda sükûtî icmâ oluşturduğu izlenimini ortadan kaldırmıştır. Bu durum göstermektedir ki eğer görüş batıl ise orada müctehidin susması haramdır. Bütün bunlar bize müctehidlerin sükûtunda, açıklanan görüşü onaylamış olmaları ihtimalinin kuvvetli olduğunu göstermiştir. Bu sebeple sükûtî icmâ kaynak kabul etmek gerekir. Fakat kat'î değil zannî bir delildir.⁴²⁹

2.3.2.1. Hanefî Mezhebi

Hanefî usulcülere göre, bir dînî mesele hakkında âlimlerden bir kısmının ictihadta bulunup bu ictihadla amel etmesi ve aynı dönemde yaşayan diğer âlimlerin bu ictihadı öğrenmelerine, üzerinde düşünebilecekleri bir süre geçmesine rağmen itiraz etmeyip sükût etmeleri durumunda, ruhsat tariki ile sükûtî icmâ gerçekleşmiş sayılır.⁴³⁰

Hanefî usulcüler ortaya konan bir ictihad hakkında icmân oluşması için diğer âlimler tarafından aksi bir görüşün veya itirazın olmamasını ve sükût etmelerini yeterli görmüşlerdir.⁴³¹ Sükûtî icmânın gerçekleşmesi için Hanefî usulcüler, iki temel şart öne

⁴²⁶ Cessâs, *Ahkâmü'l Kur'ân*, 2/572.

⁴²⁷ Musa Günay, "Hanefî Usulündeki Bazı Prensiplerin İmam Ebû Hanife'ye Nispetinin Değerlendirilmesi", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (Nisan 2012), 324.

⁴²⁸ Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 1/239;

⁴²⁹ Zeydan, *Vecîz*, 153; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, 98; Çolak, *İslam Hukuk Tarihi*, 167.

⁴³⁰ Serahsî, *el-Usûl*, 235; el-Buhârî, Abdülazîz, *Keşfü'l-esrâr*, 3/338-339; Bilmen, *Istılahat-ı Fikhiyye Kâmusu*, 1/165.

⁴³¹ Serahsî, *el-Usûl*, 235, 237; el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 3/340.

sürmüştür. Bunlar;⁴³²

1. İctihad etmeye ehliyetli olan kimsenin ortaya koyduğu hükmün bütün kapsamıyla yaygınlık kazanması,
2. Kendisi dışındaki yine icthad ortaya koymaya ehliyetli âlimlerin bütün yönleriyle intişar eden bu hükme muttali olduklarında herhangi bir itirazda bulunmama ya da muhalif görüş ortaya koymamalarıdır.

Hanefîlerin çoğunluğuna göre, sarîh ve sükûtî icmâ arasında bir ayırım yapılmaksızın her ikisi de delil olarak kabul edilir ve sarîh icmâ gibi sükûtî icmâ da kesinlik ifade eder.⁴³³ Hanefî mezhebi âlimlerinin tamamı sükûtî icmâ konusunda aynı fikirde değillerdir. İsâ b. Ebân (ö. 221/836) itirazın olmamasını ittîfak etmeye delâlet olarak görmemiştir. Sükûtî icmâ konusunda farklı düşünen bir diğer Hanefî usul âlimi Ebü'l-Hasen el-Kerhî (ö. 340/952) de somut olarak farklı bir görüşün ortaya konulmamasını veya itirazın olmamasını muvafakat olarak yorumlamamış, bu sebeple de sükûtî icmâ kabul etmemiştir. Çünkü ona göre bir hüküm hakkında diğer âlimlerin görüşlerini açık bir şekilde ifade etmeleri ya da itiraz etmeleri zorunlu değildir. Kerhî sükûtî icmân zannî bir delil olduğu kanaatindeydi. Çünkü sükût kesin olarak muvafakata gerektirmez, başka ihtimali de gerektirir ve bu sebeple zan ifade eder. Ancak şu kadarı var ki muvafakat ihtimali diğer ihtimallere göre daha kuvvetlidir.⁴³⁴ İsâ b. Ebân ve el-Kerhî dışında sükûtî icmâ'nın muvafakata delâletine itiraz eden başka Hanefî âlime rastlayamadık.⁴³⁵

İbnü'l Hümâm (ö. 861/1457) mezhep âlimlerinin görüşleri ekseninde sükûtî icmân oluşması ve hüccet ifade etmesi konusunda Hanefî âlimlerin ekseriyetine göre kat'î bir delil olduğunu söylerken bazıları zannî bir delil olduğunu ifade etmektedirler. Öne sürdükleri sebepler doğrultusunda sükûtî icmâ kabul etmeyen âlimlerin bir kısmı da şartların oluşması halinde delil olarak değerlendirmişlerdir.⁴³⁶

İbnü'l Hümâm'ın sükûtî icmân hüccet ifade edebilmesi için mezheplerin istikrarından önce olmasını asgari şart olarak ileri sürdüğünü görmekteyiz. Mezheplerin oluşumlarını tamamlayıp istikrar buldukları süre dikkate alındığında bu istikrar hicri dördüncü asra tekabül etmektedir.⁴³⁷ “*Mezheplerin istikrarından önce*” kaydı, sükûtî icmâ dördüncü asırdan yani mezheplerin istikrar bulmasından önceki dönemlere hasredildiği düşüncesini ortaya

⁴³² Aytakin, “Sükûtî İcmân Kaynak Değeri”, 290-291.

⁴³³ Zühaylî, *el-Vasît*, 107.

⁴³⁴ Zühaylî, *el-Vasît*, 107.

⁴³⁵ Cessâs, *el-Füsûl fi'l-usûl*, 2/129-130; Serahsî, *el-Usûl*, 236, 238-239; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/135.

⁴³⁶ Ebû Ya'la el-Ferrâ, *el-Udde*, 2/229; Âmidî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, 1/215 vd.; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/135-136; Aytakin, Mehmet Ali, “Sükûtî İcmân Kaynak Değeri”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/24 (Haziran 2020), 292.

⁴³⁷ Ferhat Koca, “Mezhep”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/538.

çıkarmaktadır. Bu da İbnü'l Hümâm'ın sükûtî icmâi sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinden de belli bir zaman aralığı ile sınırlandırdığını ortaya koymaktadır. Sükûtî icmâda mezheplerin istikrarından önce şartının öne sürülmesi henüz istikrar bulmamış bir mezhebi taklid eden kimsenin kendi mezhebinin ve itiraz eden kişinin mezhebini bildiği için sükût etmesinin muhtemel olmasındandır.⁴³⁸ Sükûtî icmân mün'akit olmasında asrın inkırâzı (üzerinden bir asrın geçmiş olması) meselesinde ise usul âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Asrın inkırâzını Hanefî âlimler, Mâlikî ve Hanbelî âlimlerin çoğunluğu gibi şart olarak görmemişler, icmân hemen hüccet olması için mün'akit olmasını yeterli görmüşlerdir.⁴³⁹

Usul eserlerinde takririn oluşması ve hüccet değeri kazanabilmesi için Hanefî âlimler bazı şartlar ortaya koymuşlar zamanla bu şartlar genişlemiştir. Bunlardan İbn Emîru Hâc (ö.879/1474)'ın belirlediği bazı şartları şunlardır:⁴⁴⁰

1. Sükûtî icmân konusu teklifi bir hüküm olmalı.
2. Bir müçtehit tarafından verilen hükmün aynı asırda yaşayan diğer hüküm ortaya koymaya ehil müçtehitlerin tamamına ulaşmış olması ve kendilerine ulaşan bu hükme dair itiraz etmeksizin sükût etmeleri gerekli ve yeterli görülmüştür.⁴⁴¹
3. Sükûtun delâletinin kati olması ve korkudan hali olması gerekir.
4. Kendisine ulaştığı andan itibaren hüküm hakkında düşünebileceği ve fikir teâtisinde bulunabileceği yeterli sürenin geçmesi gerekir. Bu sürenin ne kadar olduğu, alt sınırının mı yoksa üst sınırının mı üç gün olduğu ise ihtilafli bir konudur.⁴⁴²
5. Sükûtî icmâa konu olan meselenin daha önce üzerinde icmâ edilmemiş bir mesele olması gerekli görülmüştür. Çünkü daha önce oluşan bir icmâa aykırı olarak verilen hüküm karşısındaki sükût dikkate alınmaz.
6. Hanefî âlimler arasında sükûtî icmânın sahabe asrına hasredilmiş olması ve mezheplerin ekolleşmesinden önceki bir dönemde olmuş olması şartı tartışmalıdır.

Onlara göre sükûtî icmâ sahabe döneminde oluşmuş ise sonraki dönemler için hüccettir fakat sahabe döneminden sonra ise sükût eden kişinin kendi mezhebi ve diğer mezheplerin görüşlerine olan vukufiyeti sebebiyle susmuş olabileceği düşünülmüştür. Fakat Hanefî âlimlerden bazıları da isabetli olanın sahabe asrı dışında gerçekleşen sükûtî icmânın sahabe

⁴³⁸ Mehmet Ali Aytekin, "Sükûtî İcmân Kaynak Değeri", 293.

⁴³⁹ Bâcî, *İhkâmü'l-füsûl fi ahkâmî'l-usûl*, 1/474.

⁴⁴⁰ İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 2/139-141.

⁴⁴¹ Fetva vermeye ehil bütün alimlere ilgili hükmün ulaştığı ve tamamının sükût etmek suretiyle onayladıkları kati olarak belirlenirse icmâ kat'î, hükmün ulaşması konusunda ve sükût ettiklerine dair kesin bir bilgi yoksa bu durumda icmâ zanni olur.

⁴⁴² İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/135.

asrında olduğu gibi hüccetinin sabit olmasını daha doğru olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁴³

Hanefî fukahâyâ göre, bir müçtehit tarafından verilen bir hükmün, aynı dönemde yaşayan diğer müçtehitler tarafından itiraz edilmeden kabul edilmesi, o hükmün dini bir görüş olarak toplumsal kabul gördüğünü ve geçerlilik kazandığını gösterir. Bu, toplumda fıkhi bir hükmün uygulanabilirliğini artırır ve toplumsal uzlaşmayı sağlar. Özellikle, sükûtî icmâda müçtehitlerin itiraz etmeyerek susmaları, dini meselelerin hükmünün geçerliliği bakımından önemli bir kabul olarak değerlendirilmektedir.

2.3.2.2. Mâlikî Mezhebi

Yaklaşım bakımından sükûtî icmân hücceti konusunda Hanefî âlimler ile Mâlikî âlimler arasında bir yakınlık söz konusudur. Ameli bir mesele hakkında mezheplerin teşekkülünden önce verilen ve yaygınlık kazanan bir hükümde itirazın olmaması sonucunda oluşan icmâi hüccet olarak kabul etmişlerdir.⁴⁴⁴

Sarih icmâ âlimlerin çoğunluğunun ittifakı ile şer'î bir delildir. İmam Mâlik'in, sahâbe ve tabiînden olan Medine ehlinin ittifakını icmâ saydığı ifade edilmektedir. Ancak Ebü'l-Ferec el-Kâdî (ö. ?) ve Ebû Bekir el-Ebherî (ö. 375/986) gibi hukukçular böyle bir icmâ kabul etmeyip İmam Mâlik'in hüccet kabul ettiği "*Medinelilerin icmâ*" değil, "*Medinelilerin amelidir*" derler.⁴⁴⁵ Hatta İbn Haldun'a göre Medinelilerin amelini "takriri sünnet" olarak değerlendirilmiştir.⁴⁴⁶ Çünkü Medine ameli olarak bilinen hususların birçoğunun takrîrî sünnet formunda olması gerçeğinden hareketle bu kanaate ulaşmıştır.⁴⁴⁷ Hz. Peygamber'in bir olay karşısındaki rıza, izin veya onayını karşı çıkmaksızın ya da sükût ederek göstermesidir. Dolayısıyla Mâlikî âlimlerin Medine ehlinin amelini "*takriri sünnet*" olarak değerlendirmeleri aynı zamanda bir yönüyle Mâlikî âlimler nezdindeki sarîh icmâyı sükûtî icmâ çerçevesinde değerlendirmemize olanak sağlamaktadır.

Mâlikî âlimler, sükûtî icmân oluşması için rıza ve muvafakata delâlet etmesini şart koşmuşlardır. Buradan da anlaşılacağı üzere mücerret sükûtu Malikî âlimler de hüccet kabul etmemişlerdir. Mâlikî âlimler asrın inkırazı (bir asrın geçmesi) şartının aranıp aranmaması yönünden Hanefî âlimlerden ayrılır. Mâlikî âlimlerin bir kısmına göre icmâ, münakit olduktan hemen sonra hüccet kabul edilir ve asrın inkırazı şartı aranmaz derken, icmân gerçekleşmesinin zorluğunu öne süren âlimler ise sahabe asrına icmâi hasretme düşüncesinde olmuşlardır. Mâlikî âlimler sükûtî icmân bir arada iken ancak sahabe arasında mümkün

⁴⁴³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*, 31; İbn Emîru Hâc, *et-Takrîr ve't-tahbîr*, 3/141; Sübkî, *Raf'u'l-hâcib an Muhtasar'î-bni'l Hâcib*, 2/215.

⁴⁴⁴ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, "*İhkâmü'l-füsûl fî ahkâmî'l-usûl*", thk. Abdülmecîd et-Türkî (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2008), 1/480.

⁴⁴⁵ Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, 180.

⁴⁴⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir (Ankara: Yeni Şafak, 2004), 2/625.

⁴⁴⁷ Halit Özkan, "Amel-i Ehl-i Medine'nin Klasik Usul-i Fıkıh Literatüründeki Yeri", *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları*, Sempozyum, 1-2 Mayıs (İstanbul: 2009), 99.

olabileceğini iddia etmişler, eğer bu bütün ümmeti kapsayacak olursa bunun için kıyametin kopmuş olması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴⁴⁸ Fakat sükûtî icmâ sadece sahâbe dönemi ile sınırlı olmayıp sonraki dönemler için de geçerlidir görüşünde olan Mâlikî âlimler de bulunmaktadır.⁴⁴⁹

2.3.2.3. Şâfiî Mezhebi

Sükûtî icmân hüccet kabul edilip edilmeyeceği konusunda Şâfiî âlimler Hanefî ve Mâlikî âlimlerden farklı düşünmektedirler. Şâfiî âlimlerden Ebû Hüreyre el-Bağdâdî (ö. 345/956) ve Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) sükûtî icmâ konusunda daha mütesahil iken bir başka Şâfiî alim olan Âmidî ise sükûtî icmân zanni bir delil olduğunu ifade eder.⁴⁵⁰

Diğer taraftan mezhebin kurucusu İmam Şâfiî'nin sükûtî icmân hüccet olup olmadığı konusunda gelen rivayetler ihtilaflıdır.⁴⁵¹ Öyle ki İmam Şâfiî'nin görüşü olarak zikredilen sükûtî icmânın hüccet olmadığına dair görüşler her ne kadar mezhebin genel görüş ve kanaati olarak gösterilse de nakledilen bu görüşlerin çelişkili olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁵² Şâfiî mezhebi âlimleri sükût konusundaki görüşlerini “*sâkite bir söz isnad olunmaz*” külli kaidesi çerçevesinde oluşturmuşlardır. Buna göre verilen bir hüküm şüyu' bulsa bile diğer âlimlerin sükût etmesi icmâ gerekli kılmaz, çünkü sükût eden bir kimseye söz ya da yapmadığı bir eylem isnat edilemez.⁴⁵³ İmam Şâfiî başta olmak üzere Şâfiî âlimlerin çoğunluğuna göre sükûtî icmâ hüccet değildir.⁴⁵⁴ Çünkü müctehid henüz o mesele ile ilgili bir kanaate varmamış olabilir, iki delilin çelişmesinden dolayı beklemiş, görüşünü açıklayan müctehidden veya görüşünü açıkladığı zaman zarara uğrama korkusundan sükût etmiş olabilir. Bu ihtimaller mevcut iken müctehidin susması, onlara karşı çıkmadığı ve muvafakat ettiği şeklinde yorumlanamaz.⁴⁵⁵

Şâfiî âlimler tevkîfî bir konuda ortaya konan bir ictihadın her ne kadar şüyu' bulsa bile kendisine ictihadın ulaştığı âlimin ilgili ictihada itiraz etmiş ve bu itirazın da ictihad sahibine ulaşmamış olabileceği ihtimalinin bulunduğunu ifade etmişlerdir. Dolayısıyla ihtimalin olduğu yerde kat'îlikten söz edilemeyeceğini söylemişlerdir.⁴⁵⁶ Şâfiî mezhebinin önde gelen âlimlerinden Gazzâlî (ö. 505/1111) Sükûtta icmân olmadığı görüşünü reddetmekle birlikte, Râzî (ö. 606/1210)'nin de dahil olduğu âlimlere göre ortaya konan ictihadi görüşe bazı

⁴⁴⁸ Cüveynî, *et-Telhîs*, 3/16-25.

⁴⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bâcî, *İhkâmü'l-füsûl fî ahkâmî'l-usûl*, 1/473, 479-486.

⁴⁵⁰ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Lüm'a fî usûli'l-fıkh*, thk. Muhammed Hasan Hîtû (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 2/691.

⁴⁵¹ İhsan, *Şâfiî Usûl Geleneğinde İmâm Şâfiî'ye Muhalif Usûl Görüşler* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 133; İbn Hâcib, *el-Muhtasar*, 2/204; Abdullah Çolak, *İslam Hukuk Tarihi ve İslam Hukukunun Kaynakları* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2020), 167.

⁴⁵² Subkî, *Raf'u'l-hâcib an Muhtasar'ibni'l-Hâcib*, 2/205, 209.

⁴⁵³ Cüveynî, *el-Bürhân fî usûli'l-fıkh*, 1/270-271.

⁴⁵⁴ İbn Melek, *Şerhu'l-menâr*, 255; Hallâf, *Usûl*, 51.

⁴⁵⁵ Molla Hüsrev, *Mir'ât*, 423-424; Zühaylî, *el-Vasît*, 110-111.

⁴⁵⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*. 1/427.

sebeplerden⁴⁵⁷ ötürü sessiz kalmanın söz konusu olduğunu söylemişlerdir.⁴⁵⁸ Bununla birlikte Gazzâlî ve Râzî her ne kadar sükûtî icmâi kabul etseler de ona hüccet değeri atfetmemişlerdir.⁴⁵⁹ İmam Şâfiî sahabenin ihtilaf ettiği bir konu özelinde içtihadı Kitap, sünnet, icmâ ve sahih kıyasa uygun olması durumunda itibar edileceğini ifade etmiştir.⁴⁶⁰

İmâm Şâfiî'nin sükûtî icmâi hüccet kabul etmemesinin altında yatan asıl sebebin, re'y kökenli icthadların üzerinde icmâ oluştuğu iddiasıyla kesin bilgi olarak rivayet edilmesinin ve yaygınlaştırılmasının önüne geçme düşüncesi olduğu söylenebilir. İmam Şâfiî'ye göre sükûtî icmâda ilk kuşaklardan bir veya birkaç kişiye ait görüş aktarılmakta, buna muhalif bir görüşün de tespit edilemediği belirtilerek o görüşe kimsenin itiraz etmediği ve böylece diğerlerinin zımnî onayı bulunduğu sonucu çıkarılmaktadır. Aslında şüyu' bulmamış ve birkaç kişiye ait olan görüş, üzerinde icmâ oluştuğu izlenimi ve icmâ iddiasıyla zannîlikten kat'îliğe yükseltilerek rivayete konu edilmektedir.⁴⁶¹

İmam Şâfiî'ye göre sükût ile icmâ oluşmaz, oluşsa bile zanni bir hüccettir.⁴⁶² Diğer bir rivayete göre ise İmam Şâfiî ve Şâfiî âlimler ittifakla sükûtî icmâi, icmâ olarak kabul etmektedirler. Fakat isimlendirmede bir ihtilaf söz konusudur.⁴⁶³ Yine İmam Şâfiî'ye nispet edilen ve "*galibiyet*" ilkesi ile delillendirilen bir görüşe göre ise çoğunluğun irade beyanı hüccet olarak kabul edilirken çoğunluğun sükûtü hüccet olarak kabul edilmemiştir.⁴⁶⁴ Asrın inkırazı şartıyla icmâ olarak kabul edilmesi de yine aynı şekilde tartışmalıdır. Zira İmam Şâfiî'ye nispet edilen bir görüşe göre icmâ iken başka bir görüşe göre ise kat-î bir hüccet değildir, zannî bir delildir.⁴⁶⁵

Bütün bunlardan sonra Şâfiî mezhebindeki meşhur görüşe göre bir mesele hakkında ortaya konulan icthada dair çoğunluğun sükûtü ile sükûtî icmâ oluşmaz. Ancak ortaya konan icthadın bütün herkese ulaşip şüyu' bulması ve hiçbir müçtehidin de itiraz etmemesi durumunda ise hüccet ifade eder. Bu anlayışla şüyu' bulan bir icthatta sükût ile oluşan birliktelik ve bu birlikteliğin hüccet ifade etmesi sahabe dönemine hasredilmemesi gerektiği görüşü ortaya çıkmıştır.⁴⁶⁶ İmam Şâfiî sükût yoluyla icmâi kabul etmez. Fakat sükût ile oluşan fikir birliğini tamamen de reddetmez. Bu fikir birliğini zannî de olsa hüccet değeri olan bir bilgi kaynağı

⁴⁵⁷ Bu sebepler; Kişinin içindeki bir öfke, yayılan fetvanın yanlışlığına inancı ve kendi görüşüyle hareket etme düşüncesi, her müçtehidin içtihadında isabet sahibi olduğuna ve bu duruma itiraz etmeyi farz-ı kifaye olarak görüp itiraza gerek duymadığı, yaygın kazanan görüşün toplumdaki karşılığını takip edip itirazını erteliyor olabilir, verilen hükme itirazının kendisini itibarsızlaştıracağı düşüncesi olabilir vb.

⁴⁵⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/427-428; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/59-60.

⁴⁵⁹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1/427-428; Râzî, *el-Mahsûl*, 2/59-60.

⁴⁶⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle*, çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 321.

⁴⁶¹ Âdem Yenidoğan, "İmâm Şâfiî'nin İcmâ Anlayışı", *Marife* (Bahar 2013), 89-105

⁴⁶² Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 1/224.

⁴⁶³ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 1/224.

⁴⁶⁴ Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 1/225.

⁴⁶⁵ Şîrâzî, *el-Lüm'a fî Usûli'l-fikh*, 48; Şevkânî, *İrşâdü'l-Fuhûl*, 1/224, 225.

⁴⁶⁶ Sübkî, *Raf'u'l-hâcib an Muhtasar'i-bni'l-Hâcib*, 2/206-216.

olarak görür.⁴⁶⁷ Şâfiî'yi takip eden mütekellim usulcülerin çoğunluğu da sükûtî icmâa karşıdır.⁴⁶⁸

2.3.2.4. Hanbelî Mezhebi

Hanbeli mezhebinde sükûtî icmâ konusunda ihtilaf bulunmamaktadır. Hanbelî âlimlere göre sükûtî icmâ hem sahabi dönemi hem de sonraki dönemler için geçerli görülmüştür.⁴⁶⁹ Hanbelî âlimlerce sükût tasdike hamledilmiştir. Hanbeli usulcüler de “*sâkite bir söz isnad olunmaz*” külli kaidesini nazarı dikkate almışlar, karinelerin desteklemediği mücerret sükûtun rızaya delâletinin olmayacağını söylemişlerdir.⁴⁷⁰ Onlar, sükût konusundaki şu düşünceleri itibariyle Şâfiî âlimlerden ayrılırlar; Hanbelî âlimler karinelerle çevrelenmiş sükûtun rızaya delâletinin kabul edilmediği durumlarda icmân oluşmama ihtimali bulunduğunu ifade etmişlerdir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in onay ve rızası anlamına gelen ikrarı gibi müctehid âlimlerin ikrarının da Allah'ın yeryüzündeki tanıkları olmaları sebebiyle ikrar anlamında olacağını beyan etmişlerdir. Bununla birlikte tabiin döneminde müşkil bir mesele karşısında sahabenin sükûtunu işitip, hükmü inkâr etmemekle birlikte başka bir hükümle de amel etmemeleri dolaylı olarak sükûtî icmân delil olarak kabul edilmesinin gerekliliğini, Hanbeli âlimler açısından ortaya koymaktadır.⁴⁷¹ Sükûtî icmâ konusunda Hanbeliler genellikle Hanefî âlimlerle aynı görüştedir. Hanefîler gibi Ahmed b. Hanbel de *sarih* ve *sükûtî* ayrımı yapmaksızın her iki icmaı da delil olarak kabul edip icmân kesinlik ifade ettiğini söyler.⁴⁷² İbn Kayyim el-Cevziyye ise Ahmet b. Hanbel'in sükûtî icmâ konusunda İmam Şâfiî'yi takip ettiğini iddia etmektedir.⁴⁷³

Sonuç olarak sükûtî icmâ, İslam hukuk usulünde mezhepler arasında ihtilafli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanefî ve Hanbelî mezhepleri, sükûtun genellikle rızaya delalet ettiğini kabul ederek sükûtî icmâı bağlayıcı bir delil saymışlardır. Mâlikîler ise buna temkinli yaklaşmış, özellikle Medine ehlinin amelini takrîrî sünnet kapsamında değerlendirerek dolaylı bir onay mekanizması olarak görmüşlerdir. Şâfiî mezhebi ise çoğunlukla sükûtî icmâı kesin bir hüccet olarak kabul etmemiş, zira sessizliğin farklı sebeplerle ortaya çıkabileceğini ve zannî bir bilgi kaynağı olduğunu savunmuştur.

3. Sükûtun Fürûdaki Yeri

⁴⁶⁷ Serahsî, *el-Usûl*, 1/303.

⁴⁶⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “İcma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/417-431.

⁴⁶⁹ Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed, *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*, thk. Muhammed b. Ali, (Mekke: Câmî'atü Ümmi'l-Kurâ, 1985), 3/329.

⁴⁷⁰ Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, 2/696; el-Bâcî, Ebü'l-Velîd, *İhkâmü'l-füsûl fî ahkâmi'l-usûl*, 1/482-482; el-Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin el-Hanbelî, *el-Udde* (Beyrut: Dârul'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 2/229-232.

⁴⁷¹ Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Udde*, 2/229-232; Şîrâzî, *Şerhu'l-Lüma'*, 2/696; el-Bâcî, Ebü'l-Velîd, *İhkâmü'l-füsûl fî ahkâmi'l-usûl*, 1/482-482.

⁴⁷² Zühaylî, *el-Vasît*, 107.

⁴⁷³ Dönmez, “İcma”, 21/417-431.

İslam hukuk anlayışı usulü'l fikh ve furu'ul fikh olmak üzere iki temel unsur üzerinde yükselir. Hayatın akışı içerisinde cereyan eden olaylara dair kaynaklara ve bu kaynaklardan hüküm çıkarma yöntemleri usulü fikhî, kaynak ve yöntemler vasıtasıyla elde edilen somut ameli hükümler ise furu' fikhî meydana getirmektedir.⁴⁷⁴

Furu-i fikh denilince ibadetler, muamelat ve ukubat kastedilir. Dolayısıyla tasnif de bu şekil de yapılmıştır. İslâm hukuk geleneğinin uygulama sahasına yansımalarının diğer bir ifade ile ameli ilgilendiren nazari bölümünü ve miras hukukunda alt soy hısımları ifade eden fikh terimi olan furu kelimesi, sözlükte ise "bir şeyin üst tarafı; dal, kol, şube" anlamlarına gelmektedir.⁴⁷⁵

İslam hukuku denildiğinde akla hukukun uygulama alanına dair somut göstergeler gelir. Bu somut göstergeler ibâdât, muamelât ve ukubât konularıdır. Dolayısıyla biz bu bölümde sırasıyla ibâdat, muamelat ve ukûbât alanında sükûtun yansımalarını ortaya koymaya çalışacağız.

3.1. İbâdetler Konusunda Sükût

İslam hukukunda sükût ibadetlerdeki yeri bakımından mezhepler arasında farklı yorumlara konu olmuştur. Hz. Muhammed (s.a.v)'in şeriatında susmanın bir ibadet şekli olarak görülmemesi yönüyle önceki şeriatlardan ayrıldığını göstermektedir.⁴⁷⁶ Namaz, itikâf gibi ibadetlerde sükûtun rolü, Hanefî, Malikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre farklılık arz ederken, bu farklılıklar, ibadetlerin ifası sırasında cemaat ve imam arasındaki ilişkiyi düzenleyen temel prensiplere dayanmaktadır. İbâdetler, kişinin Allah'a karşı vecibelerini düzenleyen ve özü itibariyle mânevî arınmayı hedefleyen ibadetler alanında ta'lîl ve ictihad faaliyetidir. İbadetlerin taabbudî kısmı ta'dile konu edilmesi yasaklanmıştır.⁴⁷⁷

Hz. Peygamber'den önceki şeriatlarda susmanın ibadet olması bir ihtimal dahilinde değerlendirilmiş ve daha önce bahsettiğimiz gibi Hz. Meryem'in susma orucu adaması bu çerçevede değerlendirilmiştir.⁴⁷⁸ İbadetlerin ifası esnasında susmanın hükmüne gelince;

Hanefî mezhebi âlimlerine göre imamla kılınan ve cehri olaitikan, sabah, akşam ve yatsı gibi namazlarda imam Fâtiha suresi ve zamm-ı sureyi okurken, Cuma namazında imam hutbeye başladığı andan itibaren ve Kur'ân-ı Kerim okunurken cemaatin sükût etmesi vaciptir.⁴⁷⁹ Şâfiî

⁴⁷⁴ Ahmet Yaman- Halit Çalış, *İslam Hukukuna Giriş* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2014), 111, 112.

⁴⁷⁵ İbn Manzûr *Lisânü'l-'Arab*, "fir" md.; Cürcanî, *et-Ta'rîfât*, "fer" md.; Ahmed Akgündüz, "Furu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 13/249.

⁴⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsût*. 3/122.

⁴⁷⁷ Bilal Aybakan, "Muamelât", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/316-317.

⁴⁷⁸ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 7/323.

⁴⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/28; Lütfi Şentürk ve Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 148.

âlimlerine göre ise cemaatle kılınan namazlarda cemaat de besmele ile birlikte Fâtiha'yı okumakla mükelleftir, zira herkes kendi filinden sorumludur. Cehrî kılınan namazlarda imam Fâtiha'yı okurken cemaat sükût eder ve onu dinler, imam sûre okumaya geçince cemaat Fâtiha'yı okumaya çalışır.⁴⁸⁰ Hanbelî mezhebine göre ise okuma yükümlülüğü tamamen düşmez. İmama uyan kişi, imamın sessiz okuduğu namazlarda, namaz başından itibaren Fâtiha ve sûreyi okur, sükût etmez. Sesli okunan namazlarda ise imam Fâtiha'yı bitirinceye kadar sükût eder, imamın kısa ara vermesi esnasında sadece Fâtiha'yı okur.⁴⁸¹

Serahsî'ye göre ki aynı zamanda bu Hanefî mezhebinin görüşünü de yansıtır, itikâfta olan kimsenin mescitte alış-veriş yapmasında, günah olmadıktan sonra aklına gelen bir konuda konuşmasında bir zarar yoktur. Çünkü Hz. Peygamber itikâfta iken insanlarla konuşmuştur.⁴⁸² Şâfiîler de bu görüştedir. Maliki mezhebi âlimleri de mûtekifin küçük çaptaki alışverişini, ev idaresine dair konuşma kapsamına giren basit emirleri vermesini caiz görmüştür.⁴⁸³

3.2. Muâmelat Konularında Sükût

Muamelat bir fıkıh terimi olarak en geniş anlamda ibadetler ve ceza hukuku dışında kalan hukuki konulardır. İslam hukukunda sükût, özellikle örf, adet ve karine çerçevesinde zımni rıza olarak kabul edilmek suretiyle, akdin kurulması ve tamamlanmasında belirleyici bir işlev üstlenir. Muamelat, sadece hukuki bir çerçeve sunmakla kalmaz, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik ilişkilerin de derinlemesine incelenmesine imkân tanır. İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve sünnet, muamelatın şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır.⁴⁸⁴ Bu başlıkta, muamelatın konusu olan akitlerin oluşumunda sükûtun hukuki değeri, kabz sürecindeki etkisi ve İslam hukukunun bu konudaki yaklaşımı incelenecektir.

Akid, terim olarak "*şer'i tasarruflarda icap ve kabulle tarafların birbirine bağlanmasıdır.*"⁴⁸⁵ En geniş anlamıyla ise akit, *şahsın, tek taraflı yahut başka bir şahısla anlaşmak suretiyle olsun bütün tasarruflardır*"⁴⁸⁶ şeklinde tarif edilmiştir.

Diğer bir tarife göre "*tarafların iradelerinin bir tezahürü olarak ortaya çıkan ve hukuki bir netice doğuran işlemler*" olarak tarif edilmiştir.⁴⁸⁷ Bir başka tarif olarak akit; "*aynı hukuki neticenin ortaya çıkmasını arzulayan irâdî beyanların bir araya gelmesiyle meydana gelen anlaşmadır.*" Mecelle ise akdi "*tarafeynin bir hususu iltizam ve taahhüt etmeleridir ki icap ve kabul*

⁴⁸⁰ Mustafa el-Hin ve Diğerleri, *Büyük Şafi İlmihali*, çev. Fehremez Sercan (İstanbul: Gonca Yayınevi, ty.), 90, 103.

⁴⁸¹ Kâsânî, *Bedaiüs'-sanai*, 1/110; Zühaylî, *el-Fıkhü'l İslâmî*, 1/649; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'âni elfâzi'l-Minhâc* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1/361-362.

⁴⁸² Serahsî, *el-Mebsût*, 3/122.

⁴⁸³ Cessâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, 2/144,145.

⁴⁸⁴ Saffet Köse, "Muamelat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/310-317.

⁴⁸⁵ İsmail b. Ahmed Cevherî, *es-Sihah*, thk. Ahmed Abdulğafur Attâr (Beyrut: Daru İlmi'l-Melâyîn, 1984), 2/510; Mecduddîn Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kamûsu'l-Muhît* (Beyrut: Daru'l-Fikr, 1992), 1/327.

⁴⁸⁶ Çeker, *İslam Hukukunda Akitler* (Konya: Tekin Kitabevi, 2014), 2.

⁴⁸⁷ M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 2012), 382.

irtibatından ibarettir” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁸⁸ Dolayısıyla akit mefhumunun ortaya çıkabilmesi için taraflara ve bu tarafların aynı istikamette bir niyete sahip olmasına ihtiyaç vardır.⁴⁸⁹ Bu doğrultuda kurulan bir akitte taraflar akdin gereğini yerine getirmekle mükellef tutulmuşlardır. İnsan hayatının neredeyse hemen her bir aşamasında önemli bir yekûne sahip olan alışveriş, kira, hibe, iare, selem, vedia, sarf, rehin kefalet, havale, nikâh gibi muameleler akit ile gerçekleşmektedir.⁴⁹⁰

a. İcâb ve Kabul: İcab, *“akit esnasında kişinin yapılan eyleme rızasına delâlet eden fiili ya da sözlü olarak ortaya koyduğu ilk beyandır”* şeklinde tanımlanmıştır. Kabul ise *“alışverişe konu malın satım veya alımına delâlet eden akit teklifine verilen olumlu cevaptır”* şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁹¹ Bey’ akdinin gerçekleşmesinin ilk şartı *“haksız yere mallarınızı yemeyin”*⁴⁹² ayeti gereği karşılıklı rızadır.

Akitlerin en temel unsurlarından biri irade beyanıdır. Yapılacak bir akitte akde taraf olan kişilerin sarih anlaşılır ve iki tarafında birbirine uygun olarak iradelerini beyan etmeleri gerekli görülmüştür. Sahih bir akitte esas olan irade beyanının hiçbir şüpheye mahal vermeyecek şekilde sözlü olarak ortaya konulmasıdır. Diğer taraftan bedeni bir engeli sebebiyle irade beyanlarını hukukçuların malumu olan şekillerde ortaya koyan dilsiz ve işitme engelli kişilerin bu tür beyanları da belirli şartlar çerçevesinde geçerli kabul edilmiştir.⁴⁹³

“Sakite bir söz isnad olunmaz, lâkin ma’rızî hacette sükût beyandır” külli kaidesi gereği konuşulması gereken yerde sükût rızaya delâlet eder denilmiştir. Alışverişlerde örf ve halin delâleti olarak sözlü bir rıza beyanı olmaksızın şüpheye mahal vermeyecek şekilde akit yapmak mümkün görülmüştür. Hanefî mezhebine göre teâtî akdinde her iki taraf da akde fiili irade beyanı ile katılmalıdır. Diğer mezheplerde ise hem sözlü hem de fiili olarak teâtî akdi gerçekleştirilebilir.⁴⁹⁴ Örneğin Mâlikîler, Hanefîlerin aksine akdin kuruluşuna taraflardan birinin sözle, diğerinin fiille katılması durumunu da teâtî/muâtât kapsamında saymışlardır.⁴⁹⁵ Bunun en bariz örneği parasını verip ekmek almaktır. Fırındaki ekmek, bayideki gazete gibi fiyatı herkesin malumu olan şeylerde bedelin beyanı şart değildir. Kişinin bölgede yaşayan biri olması bu ürünlerin fiyatlarını bildiği anlamına karine olarak kabul edilir.⁴⁹⁶ Fiyatı belli

⁴⁸⁸ Mecelle md. 103.

⁴⁸⁹ Hikmet Beldez, “Akitlerde Sükûtun Ehemmiyeti”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1/2 (Haziran 1944), 216.

⁴⁹⁰ Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 48; M. Akif Aydın, “Borç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/286.

⁴⁹¹ Çeker, *Fıkıh Dersleri* 1, 50; Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 72.

⁴⁹² Nisâ 4/29.

⁴⁹³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 386.

⁴⁹⁴ Uğur Bekir Dilek, “İslâm Borçlar Hukukunda Fiilî Mübadele Yoluyla Akit Kurma: Teâtî (Muâtât) Akdi”, *İHYA, Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 7/2 (Temmuz 2021), 723.

⁴⁹⁵ Hamdi Döndüren, “Muâtât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/328.

⁴⁹⁶ Dilek, “Teâtî (Muâtât) Akdi”, 724; Abdullah Çalış, *İslam Hukukunda Bir İrade Beyanı Olarak Teâtî* (Çorum: Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2024), 9.

olmayan ürünlerde ise ürünün fiyatı herkesin malumu olduktan sonra teâtîye konu olabilirler. Müşterinin parayı bırakıp sözlü diyaloga girmeden ekmeği alıp gitmesi, terziye kumaş verip elbise diktirmek, yıkamacıya çamaşır vermek de bu kabildendir. Bu tür bir alışverişte sözlü bir beyana ihtiyaç duymadan alışveriş akdi gerçekleşmiş kabul edilmiştir.⁴⁹⁷ Bir başka örnek olarak ise otomata parayı atıp herhangi bir diyaloga girmeksizin almak istediğimiz yiyeceği veya içeceği almak verilebilir. Ekmek ve otomat örnekleri birer teâtî akdinin gerçekleşmiş halidir. Çünkü bu her iki işlem de fiili mübadele söz konusudur.⁴⁹⁸ Teâtî Hanefî âlimlerinin çoğunluk görüşüne göre teâtî mahallinin değerine bakılmaksızın her türlü malda gerçekleşebilir. Önde gelen Hanefî âlimlerden Kerhî (ö.340/952) ve Kudûrî'ye (ö.428/1037) göre ise değersiz eşya sayılabilecek mallarda geçerlidir.⁴⁹⁹ Mâlikîler dahil diğer üç mezhep Hanefîlerin teâtî olarak isimlendirdiği bu işleme “muâtât” adını vermişlerdir.⁵⁰⁰

Sözleşmelerin teâtî/muâtât yoluyla kurulmasını caiz gören Mâlikî fakihler, teâtîye konu olan başlıca akitler, âriyet, bey', hibe, hulu', icâre ve vedîadır. Şâfiî mezhebi fakihlerine göre sözleşmelerin teâtî yoluyla kurulması caiz değildir. Çünkü bu yolla yapılan sözleşmelerde, fiillerin vaz'a delaleti yoktur. Üstelik insanların fiille kastettikleri şeyler farklılık gösterir. Hanbelî mezhebi fakihlerine göre ise akitleri teâtî yoluyla kurulması caiz görülmüştür.⁵⁰¹

Söze delâlet eden işaretler de irade beyanı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla taraflar icap kabulde iradelerini yazı veya işaretle ortaya koymuş olsalar bu beyan olarak kabul edilmiş ve akit gerçekleşmiş sayılmıştır.⁵⁰² Akde taraf olan kişilerin sözlü irade beyanı olmaksızın müşterinin satıcıya parayı verip karpuzu alması, satıcının paranın verilip karpuzun alındığını görmesine rağmen sükût etmesi halinde satım akdi kurulmuş olur. Burada müşterinin parayı vermesi sarîh yolla, satıcının karpuzu vermesi ise delâlet yoluyla olmuştur. Satıcı karpuzu vermeyeceğini söyleseydi ya da müşterinin almamasını söze delâlet edecek bir yolla ifade etseydi, rıza unsuru eksik olduğundan akit kurulamazdı.⁵⁰³

Akitlerde rızaya delâlet etme yönüyle sükût, akdin gerçekleşmesine mâni olmadığı gibi şartlar oluştuğunda akde fesat karışmasını engellemek suretiyle, akdin bozulmasının önüne geçip, zarar başta olmak üzere oluşabilecek kin ve düşmanlığı engellemeye matuf bir irade beyanıdır. Hanefî âlimler, akde taraf olan kişilerin sükûtî hile sebebiyle hataya düşmelerine sebep olması halinde rıza unsuru gerçekleşmeyeceğinden bu hatadan dolayı akdin sahih bir akit olma

⁴⁹⁷ Subhî b. Muhammed Receb el-Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmé li'l-mûcebât ve'l-ukûd* (Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1979), 2/46-51.

⁴⁹⁸ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 79; Dilek, “İslâm Borçlar Hukukunda Fiilî Mübadele Yoluyla Akit Kurma: Teâtî (Muâtât) Akdi”, 7/723.

⁴⁹⁹ Çalış, *İslam Hukukunda Bir İrade Beyanı Olarak Teâtî*, 16.

⁵⁰⁰ Dilek, “İslâm Borçlar Hukukunda Fiilî Mübadele Yoluyla Akit Kurma”, 5.

⁵⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/482.

⁵⁰² Mahmesânî, *Mûcebât*, 2/43; Hayreddin Karaman, “Akid” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/251-256.

⁵⁰³ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/247.

yönünün olumsuz anlamda etkileneceğini ifade etmişlerdir. Fıkıh literatüründe “tağrîr ve tedlîs”e alışverişte tarafların aldanması veya aldatılmasına müsamaha gösterilmemiştir.⁵⁰⁴

Örneğin elbiseyi yeni göstermek için boyamak, ineği çok sütlü göstermek için birkaç gün sağmayıp memesini şişirmek gibi fiilî hilelerin müşteriye vasıf muhayyerliğinden hareketle akdi feshetme hakkı tanıdığı söylenmiştir. Akit konusunda bulunan bir kusuru söylememek şeklinde gerçekleşen sükûtî hîle, karşı tarafa “*ayıp muhayyerliği*” bahşetmekte ve akdi bozulabilir hâle getirmektedir.⁵⁰⁵

b. Kabz: Fıkıh ıstılahında kabz kavramının anlamı mezheplere göre farklılık göstermiştir. Hanefî fakihlere göre “*temekkün*⁵⁰⁶, *tahallî*⁵⁰⁷ ve *manilerin örfe ve âdeten gerçekten kalkması*”⁵⁰⁸ yani satıcının, müşterinin tasarruf edebileceği şekilde mal ile arasındaki engeli kaldırarak mebî ile müşterinin arasını serbest bırakmasıdır. Mâlikîlere göre “*elde edilen şeyde fiilen tasarrufta bulunmak*”tır.⁵⁰⁹ Hanbelî fakihlere göre ise “*her şeyin kabzı kendi cinsine göredir, tartılabilenlerin kabzı tartmakla, ölçülebilenlerin kabzı ölçmekledir.*”⁵¹⁰ Şâfiî fakihler ise “*kabzda örfe itibar edilir*”⁵¹¹ diyerek örfü öncelemişlerdir.

Görüldüğü gibi, mezheplerin öğretilerine göre kabz (malın teslim alınması) meselesine yaklaşım farklılık göstermektedir. Bu farklılık, satışa konu olan malın (mebî) müşteriye tesliminde ve satıcının bu süreçteki rolünde de kendini gösterir. Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre, satıcı, belirlenen bedeli (semen) tamamen alıncaya kadar malı müşteriye teslim etmeme hakkına sahiptir. Bu durum, *Mecelle*'de “*peşin satışta müşteri semeni tamamen ödeyinceye kadar satıcının malı hapsedme ve elinde tutma hakkı vardır*”⁵¹² şeklinde kaideleştirilmiştir. Şâfiî mezhebi ise satıcının malı elinde tutabilmesi için, bedeli tahsil etme konusunda bir endişe duymasını şart koşar.⁵¹³ Hanbelî mezhebi ise satıcıya malı rehin olarak tutma hakkı tanımamıştır. Satıcı, malı müşteriye teslim etmeden önce bedeli tahsil etme hakkına sahip olsa da eğer malı bedel alınmadan teslim ederse, sonradan bedeli tahsil etmek amacıyla malı geri isteme hakkı yoktur. Zira Hanefî fakihlere göre “*sâkıt olan şey avdet etmez*” prensibi gereği,

⁵⁰⁴-Çeker, *İslam Hukukunda Akitler*, 3;-Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 49.

⁵⁰⁵ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 119.

⁵⁰⁶ Hak sahibi yeni mâlikin tasarrufta bulunma gücü. Bkz. Apaydın, “Kabz”, 24/45.

⁵⁰⁷ Malın ilk mâlik tarafından bir engel olmaksızın ve üçüncü şahısların hakkı bulunmaksızın yeni mâlikin ulaşabileceği duruma getirilmesi. Bkz. Apaydın, “Kabz”, 24/45.

⁵⁰⁸ Kâsânî, *Bedaiü's-sanaî*, 5/148.

⁵⁰⁹ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücbî el- Bâcî, *el-Müntekâ* (Kahire: Dâru'l-Kütübu'l-İslâmiye, 1332), 4/279-289; Tesûlî, Ali b. Abdüsselâm, *el-Behce fi Şerhi't-Tuhfe* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 1/271, 2/380.

⁵¹⁰ Makdisî, *el-Muğnî*, 6/186.

⁵¹¹ Nevevî, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb*, 2086.

⁵¹² *Mecelle* md. 278.

⁵¹³ Kâsânî, *Bedaiü's-sanaî*, 5/249; İbn Abidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/160; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/472-473; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/86, 149, 285.

malın teslimiyle birlikte bu hak sona erer.⁵¹⁴

Hanefî fakihler satışa konu olan malı hapsedme hakkı olan satıcının, müşterinin malı kabzettiğine şahit olduğu halde engel olmayıp susmayı tercih etmesi kabza izin ve rıza olarak kabul etmektedir.⁵¹⁵ Çünkü mal sahibi konuşması gereken ve konuşması beklenen yerde sükût etmeyi tercih etmiştir. Bu sebeple mâlikin sükûtu sarîh söz ile iradesini beyan gibi kabul edilmiştir. Hanefî mezhebi kaynaklarında geçen kabz konusundaki diğer bir örnek satışa konu olan bir cariye üzerinde bulunan takılar hakkındadır. Mezhebin fakihlerine göre pazarlık anında konuşulmayan şeyler, müşteri tarafından sonradan satışa eklenerek, talep edilmesi uygun değildir. Bir kimse üstünde takıları olan bir cariyeyi satın alsa ve bu takıların satışa dâhil olmasını şart koşmasa, üzerinde takılar bulunan bu cariyeyi satıcı görüyorken ona bir şey söylemeden alıp gitse, satıcı cariyeyi müşterinin alıp gitmesine şahit olduğu halde sükût etse bu durumda efendinin sükûtu beyan ve rıza olarak yorumlanmıştır, cariyeye birlikte takıların da müşteriye teslimi olarak değerlendirilmiştir.⁵¹⁶

Günümüzde internet üzerinden yapılan alışverişlerin yoğunluğu dikkate alındığında klasik alışverişlerde aranan icap kabul web siteleri üzerinden yapılan alışverişlerde de aranır. Satışın yapıldığı site üzerinden satıcının ürünün fiyat ve özelliklerini ilan etmesi icap, müşterinin de bunu görüp buna göre sipariş vermesi de kabul olarak nitelendirilebilir. Böyle bir durumda müşterinin satıcının duyurduğu fiyat ve özellikleri kabul ederek verilen siparişte icap kabul ve karşılıklı rıza gerçekleşmiş alım satım akdi meydana gelmiştir. Günümüzde yaygın olarak kullanılan modern iletişim araçlarıyla irade beyanı vasıtaları olan söz, işaret, yazı, teâti, sükût arasında sıkı bir bağlantı kurulmaktadır. Akde taraf olan kişiler arasında icap ve kabul şeklindeki karşılıklı beyanları birbirine uygun olduğu zaman sözleşme akdedilir. Tarafların arasındaki bu uyum yani icap kabul, elektronik sözleşmeler için de aranan bir şarttır.⁵¹⁷

Sükût bağlamında, satıcının ürünün fiyatını ilan etmesi ve müşterinin bunu görüp sipariş vermesi, akdin geçerliliği için gerekli olan karşılıklı rıza ve irade beyanının dijital platformdaki tezahürüdür. Bu süreçte, sükût, zımni rızanın bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Elektronik ortamda tarafların beyanları genellikle sözlü, yazılı veya fiili ifadelerle gerçekleşirken, bir tarafın açıkça rıza belirtmeden sessiz kalması (sükût), zımni bir kabul olarak değerlendirilebilir. Modern iletişim araçlarıyla yapılan bu tür işlemlerde, tarafların icap ve kabul beyanlarının uyumlu olması, sükûtun da bir irade beyanı olarak işlev görmesi, sözleşmenin geçerliliği açısından önemli bir rol oynamaktadır. Elektronik sözleşmelerde sükût, taraflar arasında irade beyanlarının uygun bir şekilde bir araya gelmesinin ve dolayısıyla akdin

⁵¹⁴ Mecelle md. 50.

⁵¹⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 179

⁵¹⁶ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 181; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, 4/482.

⁵¹⁷ Arif Atalay, *İslam Hukukunda Kabz* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012), 154; Abdurrahman Savaş, *İnternet ortamında yapılan Sözleşmeler* (Konya: Adal Ofset, 2005), 164.

oluşmasının belirleyici unsurlarından biri olarak kabul edilir.

Sonuç olarak, kabz sırasında sükût, İslam hukukunda malın teslim ve tesellümü sırasında tarafların tutumunu belirleyen önemli bir unsurdur. Bu durum, özellikle malın mülkiyetinin devri ve tarafların hakları açısından kritik bir rol oynar. İslam hukukunda, kabzın gerçekleşmesi, mülkiyetin devri için gerekli bir şarttır. Tarafların zımni rızası ve hukuki tasarrufun objektif yorumu esas alınır. Dolayısıyla, karinelerle çevrelenmiş bir sükût, kabzda da zımnen bir kabulün göstergesi olarak kabul edilir. Kabz esnasındaki sükût, hak düşürücü bir potansiyel barındırdığı gibi, işlemin tamamlanmasında da belirleyici bir rol oynamaktadır.

3.2.1. Tek Taraflı İrade Beyanı ile Kurulabilen Akitlerde Sükût

Akdin tanımına bakıldığında tek taraflı iradenin akit olarak kabul edilmesi tartışmalı bir durumdur. Karşılıklı iki tarafın ortaya koyduğu birbirine uyumlu iki iradenin sonucunda akid kurulmaktadır. Her ne kadar tek taraflı iradeyi akit olarak kabul etmeyenler bulunsada fukahanın çoğunluğu tek taraflı irade beyanı ile tamamlanan tasarrufları da akit kapsamına dahil etmişlerdir.⁵¹⁸ Bu bağlamda tek taraflı fedakarlığa dayanan akitler gayr-ı lazım akitler olarak isimlendirilmiştir.⁵¹⁹ Kefalet ve rehin akitleri ise akde taraf olan kişilerden yalnız biri için bağlayıcı olan akitlerdir. Rehin akdi, rehin vereni; kefalet akdi ise borçluyu bağlar. Bu akitler, karşı tarafı bağlamadığı için tek taraflı irade ile feshedilebilir. Bu bağlamda, tek taraflı akitlerin kuruluşunda sükûtun irade beyanı olup olmadığı incelenmelidir. Bu çerçevede, kefalet, rehin, borcun sukutu ve vesayet gibi konularda sükûtun rolü ele alınacaktır.

3.2.1.1. Kefalet Akdinde Kefilin Sükûtu

Terim olarak İslam hukuk literatüründe “*borcun istenmesi konusunda sorumlu olan(borçlunun) zimmetine başka bir zimmeti eklemek*”⁵²⁰ şeklinde tarif edilen kefalet *Mecelle*’de ise “*bir şeyin mütalebesi hakkında zimmeti zimmete zammetmektir*”⁵²¹ diye tarif edilmiştir. Kefil ise “*bir hakkın güvenceye bağlanması amacıyla bir kimsenin asıl borçlunun alacaklı karşısındaki sorumluluğuna katılması veya birinin teslimini üstlenmesi*” şeklinde tarif edilmiştir. Zâmin, ğarîm ve zaîm kefil anlamında kullanılan diğer kavramlardır.⁵²²

Kefalet mal ile taahhüt altına girilen bir akit olduğu için mümeyyiz küçüğün, akıl hastasının ve bunağın kefalete taraf olamayacağı açıktır.⁵²³ *Mecelle*’de de bu durum “*kefaletin geçerli olup hüküm doğurması için âkil ve bâliğ olmak şarttır*”⁵²⁴ kaidesiyle kanunlaşmıştır. Köle de

⁵¹⁸ Karaman, “Akid”, 2/251, 256.

⁵¹⁹ Serahsî, *el-Usûl*, 2/313.

⁵²⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 29/160-161.

⁵²¹ Mecelle md. 621-627.

⁵²² Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 302.

⁵²³ Serahsî, *el-Mebsût*, 20/8; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, 6/5; Zühayli, *el-Fıkhul-İslâmî*, 5/140.

⁵²⁴ Mecelle md. 628.

mümeyyiz çocuk gibi muamele gördüğünden efendisinin izni olmadan kefaletine müsaade edilmemiştir. Bununla birlikte kölenin yaptığı iş ve işlemlerde işleme taraf ve şahit olanlar onu efendisinden izinle hareket ettiğine kanaatle kendisinin bir akde taraf olmasına onay verirler. Bu sebeple efendi kölesinin bir kefalet akdinde, asıl borçluya kefil olduğuna şahit olup ve asıl borçlunun borcunu ödemedede bir kusur ya da ihmali olduğunda kendi malından kölenin bunu ödemesi gerektiğini bildiği halde sükût ederse köle efendisinden izinli kabul edilip efendinin sükûtu da rıza ve izin olarak yorumlanır. Çünkü efendi konuşması beklenen yerde susmuştur ki bu da rıza/onay anlamına gelir ve sükûtundan sorumlu tutulur. Sükûtu rıza olarak kabul edilir.⁵²⁵ Ancak yanlış bilgi/beyana dayalı sükût “evet” anlamına gelmez.

Kefalette kefil, bilinmezliğin hilesine sürüklenmemelidir. Neye kefil olduğunu bilmesi gerekir. Borçlu kendisine ait bir borca bir kimseyi kefil gösterirken kefile de bütün detaylarını ve durumunu söylemekle yükümlüdür. Alacaklının, asıl borçlunun durumu, borç ilişkisinin türü ve borcun kullanılış şekli hakkında kefile gerçeğe aykırı beyanlarda bulunması ve kefilin de bu beyanlara istinaden kefil olmayı kabul etmesi durumunda aldatmanın var olduğu kabul edilmiştir.⁵²⁶ Fakat kefil olacak kişinin borçlunun mali durumunu araştırmak maksadıyla alacaklının bizatihi kendisine borçlunun maddi durumu borcuna karşılık gösterdiği teminatın değeri ve borcu karşılama gücü hakkında sorduğu soru karşısında alacaklı sükût eder borçlu açısından vahim bir tablo olduğunu kefiliden gizlerse asıl borçlu karşısında uğrayacağı zarardan kefilisi sorumlu tutamaz.⁵²⁷

Kefilin zaman aşımından kaynaklı olarak kendisine alacak davası açılıp açılmayacağı sorusu, İslam hukukçuları tarafından genellikle şart koşulmadıkça bir zaman sınırı konulmadan ele alınmıştır. Ancak, Osmanlı mahkeme kayıtlarında bu durumla ilgili şöyle bir kayıt bulunmaktadır:

“Müvekkilim Hafız Mustafa yazılma zamanından beri daha önce adları zikredilen kefillerle birlikte aynı beldede komşu olup dava açmaları mümkün olduğu halde özür ve engelleme olmaksızın sükût etmişler ve dava açmaktan imtina etmişlerdir. Şimdi ise zikri geçen yazılı meblağdan kalan yüzyedi kuruşu kefil olmasından dolayı vekil olarak isterin diye dava açmıştır.” Buna mukabil mahkeme şu şekilde karşılık vermiştir; *“on beş sene boyunca takip edilmeyen davanın kanunun öngördüğü iskat-ı zaman aşımı nedeniyle vekil tarafından ileri sürüldüğünden dinlenmeyeceğine karar verilmiştir”*⁵²⁸

Görüldüğü üzere, süre şarta bağlanmamış olsa da uzun bir süre sükût eden alacaklının vekili,

⁵²⁵ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, 6/6; Abdullah Kahraman, *İslam Hukukunda Kefalet Sözleşmesi ve Günümüzdeki Tatbikatı* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2008), 99.

⁵²⁶ Seza Reisoğlu, *Türk Kefalet Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 68.

⁵²⁷ Reisoğlu, *Türk Kefalet Hukuku*, 69.

⁵²⁸ Osman Safa Bursalı, *Osmanlı Hukuku'nda kefalet sözleşmesi: İstanbul ve Galata Mahkemeleri Şer'iyeye Sicillerine Göre Mala Kefalet, 1791-1795/1206-1210*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hukuk Ana Bilim Dalı, Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 53-54.

kefilden alacağını tahsil etmeye yeltenmiş, ancak mahkeme bu talebi kabul etmemiş ve davayı düşürmüştür. *Mecelle*, bu tür davalarda zaman aşımını on beş yıl olarak belirlemiştir. Bu süreyi esas alan mahkeme heyeti, kefil dinlememiş ve kefilin sorumluluğunun olmadığına hükmetmiştir.⁵²⁹

Kefilin asıl ile olan uyumu gereği asıla yüklenen sorumluluk kefile de bazı davalarda yüklenebilmiştir. Gasp, gasp edilen malı için “gasp edilen malın değeri bin kuruştur” iddiasında bulunsa, asıl yani malı alan sükût etse ilgili mal telef olup gâsıb yeminden de kaçınsa bu durumda asıl üzerine bin kuruş borç lazım gelir, kefile de aynı oranda kefalet lazım gelir denilmiştir.⁵³⁰ Kefil, şu borcu al da alacaklıya teslim etmek üzere falan adama teslim et dese veya bir yabancı borcun kendisini alacaklıya teslim etse, alacaklı da bunu kabul etse bile kefil kefaletten beri tutulmamıştır. Bu durumda alacaklının sükûtu kabul olarak yorumlanmamıştır.⁵³¹

3.2.1.2. Rehinde Sükût

Terim olarak rehin, “alacaklıların alacağını güven altına almak maksadıyla borçlunun bir malını kendisinin veya üçüncü bir kişinin yanında hapsedmek; borcunun ödenmemesi durumunda alacağını hapsedilen bu maldan veya bu malın semeni üzerinden tahsil etmek üzere borçlu ile karşılıklı rıza temeline dayanan akit” şeklinde tanımlanmıştır. *Mecelle*’de ise rehin “bir mal alınması mümkün olan bir hak karşılığında alıkoymak ve hapsedmektir” şeklinde tarif edilmiştir.⁵³² Rehin akdinin rüknü fakihlerin ittifakı ile icab ve kabuldür. Râhin ve mürtehinin karşılıklı rızaları ile geçerli olur ve hukuki sonuç doğurur.⁵³³ Bir malın rehin akdine konu olabilmesi için satım akdinin uygunluk şartlarını taşıması gerekli görülmüştür.⁵³⁴

Rehin, İslam hukukunda, alacaklıların alacaklarını güvence altına almak amacıyla borçlunun bir malını kendisinin veya üçüncü bir kişinin elinde tutarak borcun ödenmemesi durumunda bu maldan tahsil etme hakkı tanıyan bir hukuki akitir. Rehin akdi, tarafların karşılıklı rızasına dayalı olarak geçerlilik kazanır ve malın teslimi ile hukuki değeri gibi şartlara bağlıdır. Mezhepler arasında rehin akdine taraf olabilecek kişilere ilişkin görüş ayrılıkları bulunsa da rehin genel olarak borcun güvence altına alınmasına yönelik önemli bir araç olarak kabul edilir ve alacaklıya, borcun ödenmemesi durumunda diğer alacaklılara göre öncelikli hak tanır. Bu nedenle, rehin akdinin hukuki ve pratik etkileri, alacaklıların haklarını teminat altına alması

⁵²⁹ Zeynep Erol Pehlivan, *Mecelle’de zamanaşımı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 60-61.

⁵³⁰ Heyet, *el-Fetâva’l-Hindiyye*, 3/293

⁵³¹ İbn Âbidîn, *Reddû’l-muhtâr*, 4/258.

⁵³² *Mecelle* md. 701; Çeker, *Fıkıh Dersleri* 1, 23.

⁵³³ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-sanâ’i’*, 6/135; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/364; Osman b. Ali ez-Zeylaî, *Tebyînü’l-Hakâik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, thk. Ahmed İzzu İnaye (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010), 6/63; Halit Çalış, Hasan Hacak, “Rehin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007) 34/539.

⁵³⁴ Mevsili, *el-ihitiyâr li ta’lîl’l Muhtâr*, 2/65; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/436.

açısından büyük öneme sahiptir.⁵³⁵

Rehin akdinin mün'akid olabilmesi için Hanefî ve Hanbelî fakihlere göre kabzın gerçekleşmesi, Mâlikî fakihlere göre akdin yapılması yeterli, kabz şart değildir.⁵³⁶ Şâfiî fakihlere göre ise sarîh bir ifadenin bulunması gerekir.⁵³⁷ Hanefî fakihler rehin akdinde sükûtu onay ve rıza olarak yorumlamışlardır. Malını bir kimseye rehin bıraksa, rehin bırakılan da bu durumu gördüğü halde sükût etse rehin işlemine onayı ve rızası olarak yorumlanır.⁵³⁸ İster rehin veren ister rehin alan rehin akdine konu olan malın satıldığını görseler ve bu duruma sükût etseler, satışı rızaları olarak değerlendirilir.⁵³⁹ Râhinin veya mürtehinin yapmış oldukları bu işlemdeki sükûtları sebebiyle rehin akdi sakıt olur.

Rehin akdi, rehin verilen malın mülkiyeti üzerinde herhangi bir değişiklik meydana getirmez. Râhin ya da mürtehin, diğerinin onayı olmadan rehin bırakılan malı satamaz, kiraya veremez, hibe edemez veya başka bir borç karşılığında rehin olarak veremez. Eğer taraflardan biri diğerinin haberi olmaksızın rehin bırakılan malı kiraya verir, satar veya hibe ederse, bu işlemler ancak haberi olmayan tarafın icazetiyle geçerli olur. Habersiz yapılan tasarruflar fuzuli tasarruflardır.⁵⁴⁰ Rehin verilen mal, borçlu tarafından rehin alanın izni olmaksızın satılır veya hibe edilir ve mürtehin bunu gördüğü halde ses çıkarmazsa, borca karşılık rehin hakkından vazgeçmiş sayılır.

3.2.1.3. Borcun Iskatı

"İki taraf arasında mevcut olup bir şeyin verilmesini, yapılmasını veya yapılmamasını öngören bağ" şeklinde tanımlanan borç en özet şekilde "para borçları"nın daha geniş anlamda ise "taraflardan sadece birinin diğerine karşı yerine getirmekle mükellef olduğu şey" diye tarif edilmiştir.⁵⁴¹

Alacaklı olan kimsenin, alacaklı olduğu şeyi alacaklısına hibe etmesi, borçluyu borcundan ibra etmesi, kendisine borcu hibe edilen kimsenin bu hibe karşısında sükût etmesi halinde hibe istihşanen sahih olur, borçlunun zimmetinden borç sâkit olur.⁵⁴² Çünkü konuşulması gereken yerde susma ve o anda reddetmeme ya da reddettiğine dair bir karine ortaya koymama hali örf ve âdet gereği kabule işaret olarak yorumlanır. Eğer kendisine borcun hibe edildiği mecliste ve hibe edildiği anda kabul etmez, reddederse yapılan hibe geçersiz olur ve borç olduğu haliyle

⁵³⁵ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 312.

⁵³⁶ İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, 6/479; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 4/247.

⁵³⁷ Şemsüddîn Muhammed b. Ebü'Abbâs Şihâbüddîn er-Remlî, *Nihâyetü'l-muhtâc ila şerhi'l-minhâc* (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1984), 3/235.

⁵³⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbah*, 181; İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 4/482.

⁵³⁹ İbn Âbidîn, *Reddül-Muhtâr*, 4/482; Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/146; Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 968.

⁵⁴⁰ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 277; Çeker, *Fıkıh Dersleri I*, 274.

⁵⁴¹ Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 20.

⁵⁴² Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 968.

devam eder ancak hibe edilmek suretiyle borcun kendisinden düşürüldüğü meclis dağıldıktan sonra artık bunu reddetme hakkı tanınmaz. Mezhep âlimleri arasında bu ihtilafı bir konu olup Mâlikî fakihler kendisine borcu hibe edilen kişinin bu hibeyi açıkça kabulünü gösterir bir karineyi şart koşmuşlardır.⁵⁴³ “İbra kabule tevakkuf etmez fakat red ile merduktur” sarîh bir ifade ile ibra edildiği mecliste ve meclis dağılmadan reddetmesi halinde ibra düşer, borç sabit kalır.⁵⁴⁴

3.2.1.4. Vesayet

Terim olarak vesâyet edâ ehliyeti olmayan ya da eksik eda ehliyeti olanlarla, ehliyet bakımından sonradan kısıtlı duruma düşenlerin kendilerine ait mülklerini koruma altına alma ve bu mülklerin gelir getiren formlarını koruma, kısıtlı kimseler adına mallarında tasarrufta bulunma yetki ve sorumluluğunu yahut hâkim tarafından bir kimseye bu yetki ve sorumluluğun verilmesini ifade eder. Bu yetki ve sorumluluğu veren veliye mûsî, yetki verilen kimseye vasî ya da mûsâ ileyh, vesâyetin sağladığı yetki ve yüklediği sorumluluğa mûsâ bih, vesâyet altındaki kimseye de mûsâ aleyh denilmiştir.⁵⁴⁵

Vasînin tayininde vasî olarak belirlenen kimsenin kendisini vasî olarak tayin eden kişinin bu tayini karşısında sükûtu muteber kabul edilmiş ve vasî olarak tayin addedilmesinde bir beis görülmemiştir. Kişi vâsi olarak tayin edildiğinde bunu duyması ve anlamasına rağmen susması kendisinin vâsi olarak tayin edilmesine onayı olarak kabul edilir. Uygulamada ise mahkeme kayıtlarında şu şekilde cereyan ettiği görülmüştür; Ölüm anında henüz hayatta iken bir kimse başka birini vasî tayin etse vasî olarak tayin olunan kimse de bu tayin karşısında sükût etse kendisine vasî olarak tayinde bulunan kişi sonrasında vefat etse ve mirasçıları vasî olarak tayin edilen kimseye “seni hayatta iken vasî tayin etmesine senin sükût etmen vasî olmayı kabul ettiğin anlamına gelmez” deseler sükût etmek suretiyle vesayeti üstlenen kimseyi vasîlikten menedemezler denilmiştir.⁵⁴⁶ Yani onun sükûtu vasiyete onay anlamında geçerli kılınmıştır.

Hanefî fakihlere göre mümeyyiz çocuğun ticarete konu bir malı alıp sattığını görür ve vasî sükût ederse bu vasînin çocuğa izin verdiği yorumlanır. Vasîsinin kendisine izin verdiği çocuk, izin verildikten sonra bülüğe ermeden önce vasîsi vefat ederse, çocuğa alım satım yapabilmesi için vasî tarafından verilmiş olan izin iptal olur. Kendisine ticaret yapması amacıyla izin verilen mümeyyiz çocuk izin verildikten sonra bülüğe ererse izin iptal olmaz çocuk ticaretine devam eder.⁵⁴⁷

⁵⁴³ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/147; Serahsî, *el-Mebsût*, 12/84.

⁵⁴⁴ Mecelle md. 1568.

⁵⁴⁵ Ali Bardakoğlu, “Vesâyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/66; İbnü'l- Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 15/394; Ebû Cîb, Sa'dî, *el-Kâmûsu'l-Fıkhî Luğaten ve Istilâhen* (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1988), 381.

⁵⁴⁶ Ferdi Menteş, *İslam Hukukunda Vasîlik Kurumu ve Osmanlı Uygulaması -Tanzimat Dönemine Kadar-* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı, Doktora Tezi, 2024), 70.

⁵⁴⁷ Heyet, *el-Fetava'l-Hindiyye*, 6/149; Menteş, *İslam Hukukunda Vasîlik Kurumu ve Osmanlı Uygulaması*, 154.

3.2.2. Çift Taraflı İrade Beyanıyla Kurulabilen Akitlerde Sükût

3.2.2.1. Bey' Akdi

Farklı kavramlarla birlikte eş anlamlı olarak kullanılan bey' sözlükte “*alışveriş, mübadele, değiş-tokuş*” anlamlarına gelmektedir.⁵⁴⁸ Hukuk ıstılahında “*satım akdini*” ifade eden bey' “*malı malla değiştirmek*” şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁴⁹

Akitlerde rızanın ister sözlü ister fiili isterse beyana delâleti olan başka bir yol ile ortaya konulması zorunlu görülmüştür. Mal sahibinin de bulunduğu bir mecliste bir kimse bir malı satışa çıkarır fakat mâlik konuşmaz ve aynı zamanda satış için yetki de vermezse bu durumda satış geçersiz kabul edilmiştir.⁵⁵⁰ Çünkü mâlikin satışa ne rızası ne izni ne de sükûtunda bu iki duruma dair ikrarına delâlet edecek bir karine bulunmadığına hükmedilmiştir.

Bey' akdi başta olmak üzere bir akdin kurulması ve hukuki sonuç ortaya çıkarması için Mecelle'nin tarafeyn dediği alan ve satan arasındaki beyanın birbirine uyumlu olması sonucunda icab ve kabul gerçekleşir. “*Bu malı sana 1000 TL'ye sattım*” ilk beyanına karşılık “*bu malı senden 1000 TL'ye aldım*” sözleri icab ve kabul için karşılıklı uyumu ifade eder.

Taraflar arasında rızaya dayalı olarak yapılan muamele sonucunda oluşan mutabakat, akdin de hukuki sonuçlarını doğurur. Bu sebeple müşteri bir kumaşı aldıktan sonra ayıp olduğunu öğrense ve bu durumda kumaşı sahibine iade etmek yerine terziye verse halin delâleti olarak konuşulması gereken yerde malın ayıplı haline muttali olduğu halde sükût ettiği için ayıp muhayyerliği hakkını kullanmayacağına yorumlanır ve akit gerçekleşir.⁵⁵¹

Görme muhayyerliğinde kıyemî malın bir kısmını görmek ya da fotoğrafını görmek muhayyerliği düşürmez. Örneğin bir kimse internetten fotoğrafını gördüğü ve ceviz ağacından yapılmış sekiz kişilik masa diye satın aldığı bir ürünü eve geldiğinde çam ağaçlarının birleştirilerek yapıldığını fark etse, ürünün fotoğraftaki ile alakası olmadığını gördüğünde satıcıya ürünü görme ve vasıf muhayyerliğini kullanarak geri iade etme muhayyerliğine sahip olur. Ürünün eline geçinceye kadar susmuş olması ürün eline geçtiğinde görme muhayyerliğini düşürmez. Fakat eğer ürün müşterinin eline geçtikten sonra iade süreci içinde satıcıya bir şey söylememiş olsaydı ve iade süresi bittikten sonra “*bu benim istediğim ürün değildi iade etmek istiyorum*” deseydi görme ve vasıf muhayyerliği düştüğünden iade süreci içinde satıcıya herhangi bir geri bildirimde bulunmadığında vasıf muhayyerliği hakkından vazgeçmiş kabul edilir ve iade hakkı olmaz. Bu sebeple ürün görülüp susulduktan sonra muhayyerlik sakit olur. Çünkü konuşulması gereken yerde sükût rızaya delâlettir.

⁵⁴⁸ İsfehânî, *el-Müfredât*, 62; Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 67.

⁵⁴⁹ Mevsilî, *el-ihdiyâr*, 2/3.

⁵⁵⁰ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 265.

⁵⁵¹ Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 122.

Bey' akdinde fiilin/nin icab ve kabulden sayılması mezhepler arasında ihtilaflı olsa da "*sâkite bir söz isnad olunmaz, lakin ma'rız-ı hacette sükût beyandır*" küllü kaidesi gereği zorunlu hallerde sükût ve sükûta eşlik eden iradeye delâleti katî olan fiil, icab ve kabulden sayılmıştır. Teâtîyi İbn Teymiyye bütün akitlerde, mütekaddim Şâfîiler hiçbir akitte, müteaahir Şâfîiler basit akitlerde, diğer üç mezhep ise nikâh hariç bütün akitlerde caiz görmüşlerdir.⁵⁵²

3.2.2.2. Kira (İcâre) Akdi

İslam hukukunda icâre, "*malum bir menfaati bir bedel karşılığında temlik etmektir*" şeklinde tanımlanmıştır.⁵⁵³ Diğer bir ifade ile icâre kiralama akdidir. İslam hukukunda icâre akdi hem menkul ve gayri menkul eşyanın kullanım hakkını hem de insanın iş akdini içine alan bir yapıya sahiptir. İcâreyi ariyet, hibe, vasiyet ve sadaka gibi diğer akitlerden ayıran yönü menfaatin ya da mülkiyetin bir bedel karşılığı temlik olunmasıdır.⁵⁵⁴

Hanefî fakihlere göre icâre akdinin sahih olabilmesi için yerine getirilmesi gereken rükun icap ve kabuldür. Bu rükünün yerine gelmesi halinde basit icareden sayılan teâtî yoluyla icâre akdi caiz kabul edilmiştir. Mâlikî fakihler de sükûtu icare akdinde caiz görmüşlerdir.⁵⁵⁵ Otobüse binilirken alınan bilet ve görevli ile teâtî yoluyla gerçekleşen akit, icâre akdi olarak görülmüştür. Bununla birlikte yerine göre daha önce bahsettiğimiz konuşulması gereken yerde susmanın tercih edilmesi halinde sükût da rıza ve kabul olarak yorumlanmıştır. Bu durum Mecelle'de "*icarede sükût rıza kabul addolunur*"⁵⁵⁶ şeklinde hukûkî bir hüviyet kazanmıştır. Örneğin;

Evini aylık 14.000 TL bedelle bir başkasına kiralayan ev sahibi sene dolunca kiracıya evin kirası 17.000 TL oldu kabul edersen otur der kiracı da sükût ederse bu durumda mal sahibinin sunduğu bedeli kabul etmiş sayılır ve takip eden aylarda 17.000 TL olarak kirayı ödemekle yükümlü olur. Çünkü "*ma'rız-ı hacette sükût beyandır*" denilmiştir.⁵⁵⁷ Başka bir örnek olarak hayvanları otlatan çoban, sürü sahibine "*Ben senin verdiğin ücrete razı değilim aylık 60.000 TL istiyorum.*" dese, hayvanların sahibi de sükût etse ve çoban da hayvanları otlatmaya devam etse, bu durumda sürü sahibinin çobanın istediği meblağı ödemesi gerekir.

3.2.2.3. Vedîa Akdi

İslâm hukukunda vedîa, "*bir şahsın kendi malını muhafaza etmesi için muhafaza etmeye ehil olan başka bir kişiye bırakması şeklinde gerçekleşen akit*" olarak tanımlanmıştır.⁵⁵⁸

⁵⁵² Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'î*, 5/134; Zerka, *el-Medhal*, 1/331; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 6; Mecelle md. 67, 70, 174.

⁵⁵³ Cürçânî, *et-Ta'rîfat*, 9; Serahsî, *el-Mebsût*, 15/74.

⁵⁵⁴ Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 251.

⁵⁵⁵ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 971.

⁵⁵⁶ Mecelle md. 438.

⁵⁵⁷ Bilmen, *Istılâhât*, 6/164; Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 255.

⁵⁵⁸ Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî el-Fârûkî, *Mevsû'atü Keşşâfi İstılâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*,

Vedia akdi meşruyetini Kitap, Sünnet ve icmâdan almıştır. Kur'ân-ı Kerim'de emanete riayetini konu edildiği ayetler⁵⁵⁹ ve hadisler⁵⁶⁰ bu meşruyetin delilleridir. Örf'e göre mal sahibinin aldanmasının önüne geçme, güvenerek bıraktığı malının zayi olmasını engelleme amacı taşır. Bu tür bir akitte bırakılan emanetin kendisinden kaynaklı olarak herhangi bir kasıt ya da taksiri sonucu zarar gelmesi ya da itlaf olması halinde sorumluyum ya da sorumlu değilim demese de sükût ederek emaneti almaya rıza gösterdiyse tazminle yükümlü tutulmuştur.⁵⁶¹ Dükkanına bir malın bırakıldığını gördüğü halde dükkân sahibi sussa ve mal sahibi de malını bırakıp gitse, daha sonra kendisine bu mal sana emanet mi diye sorulduğunda da sükût etse vedia akdi gerçekleşmiş olur. Mal sahibinin malını dükkâna bırakırken dükkân sahibinin sesini çıkarmayıp susması yani konuşması gereken yerde susmayı tercih etmesi emaneti kabul ettiğine ve bırakılan emanete rızasının olduğuna yorumlanır.⁵⁶²

Vedia akdi teberru akdi olup kabul etme zorunluluğu bulunmamaktadır. Fakat toplumda korunması gereken bir hasleti muhafaza ve toplumda güvenin tesis ve devamlılığının sağlanması adına kabul etmek müstehab kabul edilmiştir.⁵⁶³

3.2.2.4. Âriyet Akdi

İslam hukukunda terim olarak âriyet, “bir malı kullanıp tekrar iade etmesi şartıyla başkasına ücretsiz vermektir” şeklinde tanımlanan bir akit. İare'nin icâre ve bey' gibi akitlerden farkı “menfaatin karşılıksız olarak başkasına temlik edilmesidir.”⁵⁶⁴ Âriyet, Hanefî ve Mâlikî fakihlere göre menfaatin temliki iken Şâfiî ve Hanbelî fakihlere göre intifa hakkının devredilmesidir. Böyle bir tarif şu sonucu doğurur: Hanefî ve Mâlikî fakihlere göre kendisine ariyet temlik edilen kişi bunu başkasına yeni bir iare ve icâre akdiyle temlik edebilirken, Şâfiî ve Hanbelî fakihlere göre müsteîrin böyle bir hakkı bulunmamaktadır.⁵⁶⁵ Müsteîr sadece kullanma hakkına sahip olup kiraladığı malı başkasına iare ve icâre yoluyla mülkiyet devrine gidemez. Menfaati bir başkasına temlik edemez.

Hanefî fakihlere göre ariyet, ödünç verenin sükûtu ile gerçekleşmez. Kendisine ait bir eşya veya bir malı başkası tarafından ödünç istenen kimse bu istek karşısında sükût etse ve isteyen de malı alıp gitse iare akdi değil gasp gerçekleşmiş olur. Şâfiî fakihler iare için sarîh sözü şart koşarken diğerleri delâleti de caiz görmüşlerdir.⁵⁶⁶ Şâfiî âlimlere göre ariyet akdinde,

(Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 2/1777; Çeker, *Fıkah Dersleri 1*, 253.

⁵⁵⁹ Nisâ 4/58; Mü'minûn, 28/8.

⁵⁶⁰ Dârimi, “Buyu”, 88; İbn Mâce, “Sakât”; 5, Tirmîzî, “Buyu”, 39, 37; Ebû Dâvûd, “Buyu”, 79.

⁵⁶¹ Mecelle md. 773; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/147.

⁵⁶² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, 4/482.

⁵⁶³ Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l İslâmî ve edilletühû* (Beyrut: Darul Fikr, 1984), 5/42.

⁵⁶⁴ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 6/133; Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 288.

⁵⁶⁵ Zühayli, *el-Fıkhü'l İslâmî*, 5/54-58; Beşir Gözübenli, “Ariyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991) 3/379; Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 288.

⁵⁶⁶ Mecelle md. 805; Habergetiren, “İslam Hukuku Muamelât Konularında Sükût'a Rıza Anlamı Verilen İşlemler”,

tarafardan birinin sözü ve diğerinin fiili yeterlidir.⁵⁶⁷

Beden ve bedene tabi olan uzuvlar insan için birer emanettir. Dolayısıyla bu emanetleri kişi korumakla mükellef kabul edilmiştir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakihlere göre kendisine emanet olan saçını ihramlı iken bir başkası kesse ve saç kesilen bu kesme işlemine engel olma imkânı varken engel olmayıp sussa bu tercihi konuşması gereken yerde susmayı tercihi sebebiyle izin olarak kabul edilmiş bu durumda ihram yasaklarını ihlalden dolayı lazım gelen ceza ile mükellef olması gerekli görülmüştür.⁵⁶⁸

3.2.2.5. Telcie Yoluyla Satım Akdi

Telcie terim olarak “malına başkası tarafından zorla el konulma, hırsızlık, gasp ve ağır vergi gibi dış müdahale baskısı veya korkusuyla çaresiz kalıp, içi dışına uymayan işlemi yapma”⁵⁶⁹ şeklinde tanımlanmıştır. İslam hukukunda ise telcieye “bir hileye başvurarak aslında satılmayacak bir malı zahiren satmak veya dışarıya karşı gizlice satıldığı fiyattan daha değişik bir fiyat ilan edilerek yapılan alışveriş”⁵⁷⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Telcie tanımdan da anlaşılacağı üzere olmaması gereken bir tavır üzerine akit inşası söz konusudur. Fakat bu tür bir akitte icbar da söz konusu olabilir. Sükût ise icbardan kaynaklanan, bu olmaması gereken durum ve tutuma karşı, olması gerekenin teklif edilip tarafların da bu teklife sükûtu, fasit olarak kurulma ihtimali bulunan bir akdin sahih olarak kurulmasını sağlar. Çünkü üçüncü kişilere ilan edilen akit göstermelik olup taraflar için asıl bağlayıcı olan akit üçüncü kişilerden gizlenen akitdir.⁵⁷¹

Örneğin bir mal, başkası tarafından zorla el konulma, hırsızlık, gasp ve ağır vergi gibi dış müdahale baskısı veya korkusuyla mal sahibi çaresiz kalıp sahih bir akitmiş görüntüsü verilerek satılmaya çalışıldığında, aynı ortamdaki taraflardan biri diğerine: “bu malı bana göre sahih bir akitle, zor kullanmadan ve içi dışı aynı olacak şekilde satmalıyız” dese ve mal sahibi de sükût etse bu durumda akit sahih bir şekilde kurulmuş olur. Çünkü burada sükût rızanın ve iznin delâleti kabul edilmiştir.⁵⁷²

3.2.2.6. Sulh Üzerine Sükût

Mecelle’de “İcap ve kabulle kurulup taraflar arasındaki anlaşmazlığı karşılıklı rıza ile ortadan kaldıran bir akitdir”⁵⁷³ şeklinde tanımlanmıştır. Mezhepler kendi ilkelerine göre farklı tanımlar ortaya koymuştur. Hanefî kaynaklarında sulh, “Hasımlar arasındaki çekişme ve anlaşmazlığı

146.

⁵⁶⁷ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 969.

⁵⁶⁸ Zühaylî, *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*, 1/166.

⁵⁶⁹ Kahtân, *es-Sükûtü'l-müabbir ani'l-irâde*, 356; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 335; Cengiz Kallek, “Telcie”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/397.

⁵⁷⁰ Mevslî, *el-İhtiyar*, 2/21; Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 153.

⁵⁷¹ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 154.

⁵⁷² İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 179.

⁵⁷³ Mecelle md. 1531.

ortadan kaldıran akit”,⁵⁷⁴ Şâfiî kaynaklarında “*kendisiyle tartışmanın kesildiği akit*”⁵⁷⁵, Hanbeli kaynaklarında, “*İhtilaf hâlinde olan tarafların arasını bulmayı sağlayan akit*”⁵⁷⁶, Mâlikî kaynaklarında ise “*ortaya çıkan veya çıkma ihtimali olan çekişmeyi gidermek için hak ve davadan bir bedel karşılığında vazgeçmektir*”⁵⁷⁷ şeklinde tarif edilmektedir.

Sulh üzere sükût ise “*davalı, aleyhine açılan davada ileri sürülen iddianın aleyhinde bir şey söylemediği gibi lehinde de bir şey söylemeyip sükût etmesi ve sulha razı olmasına sükûta dayalı sulh*” denilmiştir.⁵⁷⁸ İslam hukukunda sulh üzere sükût, daha çok inkâr üzerine inşa edilmiştir. Çünkü “*sakite bir söz isnad olunmaz*” kaidesi doğrultusunda sükût temelde bir eylemsizlik hali olarak kabul edilmiştir. Bundan dolayı Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihlerinin çoğunluğu mezhepleri inkâr üzere sulhu caiz görürken Şâfiî mezhebi fakihleri caiz görmemişlerdir. Bu sebeple hem inkâr üzere sulh hem de sulh üzerine sükût, bir sulh çeşidi olup olmama yönünden tartışmalıdır.⁵⁷⁹

İnkâr üzere sulh ise davacının iddiasını ispat edecek delili bulamadığı, davalının da davacının iddiasını kabul etmediği ve kendisine teklif edilen yemini de reddettiği durumlarda dava konusu anlaşmazlığa son vermek düşüncesiyle yapılan sulhtur.⁵⁸⁰ İnkâr üzere sulhu kabul edenlerin gösterdiği delil “*Sulh daha hayırlıdır*”⁵⁸¹ ayetidir. Sünnetten delili ise “*Haramı helâl, helâli haram kılan sulh dışında Müslümanlar arasında sulh caizdir. Haramı helâl, helâli haram kılan şart hariç, Müslümanlar kendi aralarında koydukları şartlara uymak zorundadır*” hadisidir.⁵⁸² Bu ayet ve hadis çerçevesinde umumi kaidelerle tearuz etmedikleri sürece sulha herhangi bir sınırlandırma getirmeksizin cevaz verilmiştir. Hanefî mezhebinin kurucusu kabul edilen Ebû Hanife de “*Caiz olmaya en çok layık olan sulh, inkâr üzere yapılan sulhtur. Çünkü sulhtan maksat, insanlar arasında meydana gelen ihtilafları çözmek ve anlaşmazlıkları gidermektir. İnkâr hâlinde buna daha çok ihtiyaç vardır*”⁵⁸³, demek suretiyle inkâr üzere sulhun İslam fihhinde caiz olduğunu söylemiştir.

Diğer taraftan inkâr üzere sulhu kabul etmeyen Şâfiî fakihler böylesi bir sulhta karşılıklı rızanın bulunmadığını, diğer üç mezhebin fakihleri ise “*haramı helal, helali haram yapmadıkça*” şeklindeki hadisi delili göstererek, bu şekildeki bir sulhta “*helalin haram, haramın da helal*

⁵⁷⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/421; Zeylaî, *et-Tebyînü'l-hakâik şerhu kenzi'd-dekâik*, 5/29.

⁵⁷⁵ Nevevî, Ebû Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Ravzatü't-tâlibîn*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd – Ali Muhammed Muavvid (Beyrut: Dâru Alemlî'l-Kütüb, 2003), 3/427; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/230.

⁵⁷⁶ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/5.

⁵⁷⁷ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah Haraşî, *Şerhu muhtasari'l-Halil* (Beyrut: el-Matbaatü'l Kübra, 1900), 6/2

⁵⁷⁸ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 7/466; Mecelle md. 1535.

⁵⁷⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 2/422.

⁵⁸⁰ Cürçânî, *Ta'rifât*, 209; Fahrettin Atar, “Sulh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/481-485.

⁵⁸¹ Nisâ 4/128.

⁵⁸² Tirmizî, “Ahkâm”, 17; Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 12.

⁵⁸³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 7/467; Mevsilî *el-İhtiyâr*, 2/422; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/31

yapıldığı” iddiası ile inkâr üzere sulhu reddetmektedirler.⁵⁸⁴

Şâfiî fakihler inkâr üzere sulhu reddetme gerekçelerini “*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin*”⁵⁸⁵ ayeti ve “*Mallarınız ve kanlarınız birbirinize haramdır*”⁵⁸⁶ hadisini delil getirmek suretiyle ortaya koymuşlardır. Şâfiî fakihlere göre bu sulhta karşılıklı rıza olmaksızın, haram ve haksız yollarla Müslümanlar birbirlerinin mallarını almaktadırlar. Onlara göre davacı hak iddiasında bulunurken davalı haksız yere davacının malını elde etmektedir. Hak iddiasındaki davacı eğer iddiasında dürüst ise bu takdirde de davalının davayı düşürmek için ödediği bedel, rüşvet hükmünde görülmüştür. Diğer taraftan kendisine isnat olunan suç reddetmesi nedeniyle yemin etmesi gereken davalı, yemîn-i ğamûs (yalan yere) karşılığında bir bedelle sulh olursa, davacının hakkına tecavüz etmiş sayılmaktadır. Dolayısıyla haklı olduğu bir davada yemin etmekten imtina etmek suretiyle bir meblağa razı olması durumunda davacı davalının malını haksız bir şekilde almış kabul edilmektedir. Bütün bu sebeplerden dolayı davacının ya da davalının haksızlığa uğraması birbirlerinin mallarını haksız yere yemeleri hem ayete hem de hadise rağmen bu şekilde bir sulh inşa edilmesini Şâfiî âlimler tarafından kabul edilmemiştir.⁵⁸⁷ Bu bağlamda şunu ifade etmemiz gerekir ki İslam’da tarafların karşılıklı rızası her zaman yapılan akdin meşruiyetine delil teşkil etmez.

Mahkemede şahitliği istenen bir kimseye, kendisine üçüncü kişinin bir menfaat teklifi ile zulme rıza göstererek sükût etmesi halinde ilgili dava, davalının lehine sonuçlanıp hukuken geçerli olsa da dinen geçerli değildir. Yine bu bağlamda dînî açıdan haram olan faiz ve rüşvet her ne kadar tarafların karşılıklı rızasıyla gerçekleşmiş olsa da geçerli bir akit olarak görülmez.⁵⁸⁸ Bu çerçevede kişi hak sahibinin malını rızası dışında ya da dinin uygun görmediği bir şekilde temellük etmesinde sükût, rıza ve onay olarak yorumlanmaz.

Şâfiî fakihler inkâr üzere sulhu kabul etmemelerinin nedenini caiz görenlerin delillerinin kendi aleyhlerine bir delil olduğunu ifade ederler. Zira Şâfiî âlimlere göre Hz. Peygamber, helal olan bir şeyin haram, haram olan bir şeyin ise helal kabul edilmemesi şartı ile sulhu kabul etmiştir. Fakat inkâr üzere sulhta ise Hz. Peygamber’in bu şartının tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. Şâfiî fakihlere göre davacı ile davalı sulh olmadan önce davalının elinde olup kendisine helal olan bedel davacıya haramdır. Davalı ile davacı sulh yapıldığında ise davalının elindeki bu bedel davacının mülkiyetine geçmekte ve bu sefer davacıya helal davalıya haram olmaktadır. Malın veya bir akarın kendisine ait olduğu iddiasında bulunan davacı, eğer bu iddiasında haklı ise kendisine tamamı helal olan malının bir kısmını sulh yoluyla paylaşmak

⁵⁸⁴ Tirmizî, “Ahkâm”, 9; İbn Mâce, “Ahkâm”, 3.

⁵⁸⁵ Nisâ 4/29.

⁵⁸⁶ Buhârî, “İlim”, 37.

⁵⁸⁷ Ebu'l-Hüseyn Yahya b. Ebi'l-Hayr b. Sâlim İmrânî, *el-Beyân fî mezhebi'l-İmâmi's-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2000), 6/247.

⁵⁸⁸ İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları,1995) 22/110-126.

suretiyle kendisine helal olan malın bir kısmını haram hale getirmektedir. Dolayısıyla burada haksız bir kazanç ve aldanma söz konusudur.⁵⁸⁹

İnkâr üzere sulhu kabul edenler ise yapılan sulh ile sürüp gitmesi muhtemel bir dava ve çekişmenin karşılıklı fedakârlık ve rıza ile “*Sulh daha hayırlıdır*” ayeti doğrultusunda çözüme kavuşturmanın daha isabetli olacağı görüşündedirler. Sonuçlanmayan ve süregiden bir dava veya çekişme insanlar arasında husumete ve düşmanlığa sebep olacağından ya da husumeti artıracığından orta yolu bulmak suretiyle karşılıklı rıza ile bu münakaşayı veya davayı neticelendirmek maslahata daha uygun bulunmuştur.⁵⁹⁰

Sulh üzere sükûtu Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihler kabul ederken Şâfiî fakihler ise inkâr üzerine sulhta ortaya koydukları helal olanın haram, haram olanın ise helal yapıldığı ve insanların birbirlerinin mallarını haksız yere mülkiyetlerine geçirdikleri gerekçesi ile bunu da kabul etmemektedirler.⁵⁹¹

Sulh ile bir davanın veya çekişmenin sona erdirilmesinde sükûtun rızaya delâlet olarak görülmesindeki temel neden insanlar arasında husumete ve düşmanlığa sebep olacak ya da bu durumu körükleyecek bir halin çözüme kavuşturulması düşüncesidir. Sulh yoluyla meselenin karşılıklı rıza gözetilerek ve karşılıklı fedakârlık yapılarak çözüme kavuşturulması, insanların uzlaştırılması maslahat açısından daha isabetlidir. Her ne kadar karşılıklı fedakârlık ve rıza ile süregidecek bir dava çekişme sona erdirilse de haksız olduğunu bile bile hak iddia eden kimse diyaneten sorumlu kabul edilir.⁵⁹² Bununla birlikte kişinin haksız olduğu gün yüzüne çıkması durumunda sulhun bozulması davacının davalıdan sulh karşılığında aldığı bedeli iade etmesi ve yeni bir dava ile süreci devam ettirmesi durumu ortaya çıkacaktır.⁵⁹³

Bütün bu bilgiler ışığında Şâfiî ve bazı Hanbelî fakihler tarafından sükût üzere sulh yapmanın hükmü, inkâr üzere sulh yapmanın hükmü gibi kabul edilmiştir. Sulha konu olan mal, iddia sahibi hakkında bir satış, iddiaları inkâr eden hakkında ise bir aklanmadır.⁵⁹⁴ Hanefî fakihlere göre ise “*İnkâr veya sükût üzerine sulh iddia sahibi hakkında bir avdet etme iken, iddiaları inkâr eden hakkında ise yeminden kurtuluş ve münaza’ayı kesmedir.*”⁵⁹⁵ Malikî fakihlerin çoğunluğunun kabul ettiği görüş ise “*sulhta sükût, ikrar hükmündedir, ancak ikrarda aranan şartlar burada aranmaz. Avdet etmenin hükmü muteber olup, hibe, kira ve satım akdinde ikrar*

⁵⁸⁹ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/234; Hasan Ellek, *İslam Hukukunda Mali Konularla İlgili Sulh Anlaşması (Akitler Çerçevesinde)* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2012), 39 vd.

⁵⁹⁰ Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i'*, 7/473.

⁵⁹¹ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye fi şerhi'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1990), 5/323; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2/422

⁵⁹² Atar, “Sulh”, 37/483

⁵⁹³ Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/34.

⁵⁹⁴ Mansûr b. Yûnus Buhûti, *Keşşâfü'l-kına' 'an metni'l-ikna'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 3/397

⁵⁹⁵ Mecelle md. 1535, 1549; Kâsânî, *Bedâ'i'ü's-sanâ'i'*, 5/11.

durumunda geçerli olan konular burada da geçerlidir” şeklindedir.

3.2.2.7. Vekâlette Sükût

İslam hukukunun başlangıcından itibaren meşruiyet tanıdığı önemli bir akdî temsil işlemi olan vekalet klasik fıkıh kitaplarında kapsamlı olarak ele alınmış ve geniş bir bölümü oluşturmuştur.

Terim olarak vekalet, “*kişinin hukuken bizzat yapabildiği bir işi hal-i hayatında yapması için başkasına karşılıklı rıza ile havale etmesinden ibaret olan bir akittir*”,⁵⁹⁶

Vekalette icap ve kabul rükündür. Dolayısıyla icap ve kabul burada lafız veya vekaletle delâlet eden her türlü fiil ile gerçekleşir. Sükûtun vekalette icap ve kabule yani rızaya delâleti mezhepler arasında tartışmalıdır.

Sükûtun vekalet akdinde icap yerine geçmesini Hanefî, Şafi ve Hanbelî fakihler kabul etmemektedir. Şâfiî âlimler vekalet akdinde sükûtu birinin sözü diğerinin fiili çerçevesinde değerlendirmişlerdir.⁵⁹⁷ Bu üç mezhepten farklı olarak Mâlikî fakihler ise örfü esas almayı tercih etmişler eğer bu konuda oluşmuş bir örf var ise zorunlu olarak sükûtun icap kabul edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.⁵⁹⁸

Ailede hanımın, eşinin yapmış olduğu tasarrufları sükût ile karşılaması bu tasarruflara rızası olduğuna delâlet olarak kabul edilir. Kadınların, ev işlerinde etkin olmaları, evin dışında cereyan eden ticari işlerde utanma ve hayâ duyguları sebebiyle evin erkeğinin bu işleri üstlenmelerine imkân vermeleri şeklinde oluşan bir örf bulunur. Kadınların, ticari işlerini yürütmedeki sükûtu kocaya bir vekâlet olarak yorumlanabilir.⁵⁹⁹ Günlük hayatta kocanın, hanımının da hissesinin bulunduğu alım, satım, kira gibi ticari muamelelerden, hanımının haberi olduğu halde sükût etmesi bu bağlamda değerlendirilir.

İslam hukukçuları karineden yoksun sükûtu kabul olarak yorumlamamışlardır. Kişinin sükût edip akabinde ortaya koyduğu eylemde, kabulüne delâlet eden bir karine şartı aramışlardır. Hanefî fakihler, kendisine vekil olması teklif edilen kimsenin sarîh bir ifade ile bunu kabul ettiğini söylemek yerine susmayı tercih edip, akabinde de alacaklı adına icra işlemlerini başlatması, alacaklının da buna onay vermesi halinde kendisine vekâlet teklif edilenin vekâleti kabul ettiğine hükmederler. Mecelle’de bu durum “*tevkilin rüknü icap ve kabuldür*”⁶⁰⁰ şeklinde kaideleşmiştir. Dolayısıyla bu kişi icra işlemi başlatıncaya kadar fuzuli gibi hareket ediyorsa da artık bu işlemden sonra “*icazet-i lâhika vekâlet-i sabıka hükmündedir*”⁶⁰¹ kaidesi gereği teklif edilen vekaleti kabul ettiği değerlendirilir ve fuzuli olarak kabul edilmez. Örneğin bir kimse

⁵⁹⁶ Mecelle md. 1449; Çeker, *Fıkıh Dersler 1*, 259.

⁵⁹⁷ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 971.

⁵⁹⁸ Heyet, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye* (Kuveyt: Vizaretü'l-Evkaf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 2004), 45/12.

⁵⁹⁹ Habergetiren, “İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler”, 149.

⁶⁰⁰ Mecelle md. 1451.

⁶⁰¹ Mecelle md. 1453.

fuzuli olarak başkasına ait bir malı sattıktan sonra mal sahibine haber verse mal sahibi de bu işleme onay verse mal satılmadan onay verilmiş gibi değerlendirilir.⁶⁰²

Belli sınırlılıklar doğrultusunda bir iş için verilen vekalet, müvekkilin vekile çizdiği sınırlar dahilinde yerine getirilmesi bir zorunluluktur. Hukuki olarak kendisine vasıfları malum olan bir malı satın alması için vekalet verilen kimse vekalet konu olan malı kendisi için satın alamaz alması durumunda ise mal müvekkilin olur. Fakat vekil müvekkile “*bunu kendim için satın almak istiyorum*” der ve müvekkil de bu talep karşısında sükût etmeyi tercih ederse konuşması beklenen yerde sükût beyandır kaidesi gereği müvekkilin sükûtu vekilin bu talebine rıza ve izin olarak yorumlanır ve mal vekilin kendisine ait olur.⁶⁰³

İslam hukukunda vekalet akdinde sükût bazı şartlar çerçevesinde kabul edilmiştir. Dolayısıyla vekalette sükût, vekil ile müvekkil arasındaki sözleşmenin doğasına, vekilin yetkilerine ve tarafların niyetlerine dayanarak hukuki sonuçlar doğurur. Vekilin eylemsizliği, vekil tayin edenin lehine ya da aleyhine sonuçlar doğuracağından, vekil tayin edilecek kişinin seçimi ve karinelerin dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Bununla birlikte vekilin de kendisine vekillik teklif edilen konuya yeterli derecede hâkim olması tarafların menfaati açısından önemlidir.

3.2.2.8. Hibede Sükût

Fıkhî bir terim olarak hibe, “*kanunen kendisinden istifade edilebilen bir şeyi başkasına hayatta iken karşılık beklemezsizin temlik etmektir*”⁶⁰⁴ şeklinde tarif edilmiştir. İslam hukukuna konu olma bakımından hibe ve hediye birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar olmakla birlikte hediye hibeden farklıdır. Hibe de karşı tarafın kabulü gerekli iken hedyede ise buna ihtiyaç bulunmamaktadır.⁶⁰⁵

Hibe akdinin rüknü Hanefî fakihlere göre icab ve kabuldür. Hibenin bir hüküm ifade edebilmesi için Ebû Hanife, İmam Şâfiî ve Sevri’ye göre kabzın gerçekleşmiş olması gerekir. İmam Mâlik’e göre kabul ile hibe akdi geçerli olur ve kendisine hibe yapılan kimse bu hibeyi kabul etmesi için zorlanır. Hanefîler kabzı hibe akdinin tamamlanması için bir şart olarak görmüşlerdir. Kişiye hibe edilen mal kendisi tarafından kabz edilmedikçe ondan dönebilir, aynı mal başkasına hibe edilebilir. Kabz edilmediği için mal hibe edenin mülkiyetinden henüz çıkmamış olarak kabul edilir.⁶⁰⁶

Hibe akdinin rüknünün Hanefî fakihlere göre icab ve kabul olduğu için kendisine hibede

⁶⁰² İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 178.

⁶⁰³ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 180; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/482. Mecelle md. 1485.

⁶⁰⁴ Zeylâî, *Tebyînü'l hakâyık*, 5/91.

⁶⁰⁵ Kâsânî, *Bedâiu's sanâi'*, 5/115.

⁶⁰⁶ Mecelle md. 831, 849, 861; Serahsî, *el-Mebsût*, 7/52; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâik*, 5/91; Zühaylî, *el-Fıkhü'l İslâmî*, 5/7; İbnü'l Hümâm, *Fethu'l kadîr*, 7/114; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 6/115.

bulunulan kimsenin mücerred/salt manada sükûtu kabul olarak değerlendirilmez.⁶⁰⁷ Bununla birlikte hibe eden kimsenin sarîh bir ifade ile hibe ettiğini söylemeksizin sükût etmesi mevhubun lehine kabzına rızası ve onayı olduğu anlamına yorumlanır.⁶⁰⁸ Fakat bir kimse açık bir şekilde kendisine yapılan hibeye karşı çıkar ve reddederse bu durumda hibe akdi sakıt olur. Herhangi bir hüküm ifade etmez. Teberru akitlerinden kabul edilen hibe, şümul yününden sadaka, hediye ve atıyyeyi de kapsar. Bu tür teberru akitlerinde Malîkî âlimlere göre kabz (mülkiyete geçirme) şart olmadığı için kendisine tasadduk edilen, karşılıksız olarak bir şeyler bağışlanan veya lehine vakıfta bulunulan kimsenin susması kabule işaret olarak yorumlanır. Ehliyetsiz ya da eksik ehliyetli birey adına velisi ya da vasîsi alır.⁶⁰⁹

Alacaklı olan bir kimse bu alacağını borçlusuna hibe etse borçlunun Sükûtu nas sebebiyle istihşanen kabul edilir, borcu ibra edilmiş sayılır. Fakat borçlu eğer sarîh bir ifade ile hibeyi reddederse bu durumda hibe geçersizdir borç aynen devam eder. İbrada meclis birliği şartı bulunduğundan kişi ibra edildiği mecliste sükût etmiş ise meclis dağıldıktan sonra sarîh ifade ile reddetse de kendisinden bu kabul edilmez, borç zimmetinden düşürülür.⁶¹⁰

Kişinin teberru akitlerinden birini yapmaya niyet etmesi halinde bu niyeti yapacağı akdin hükmünü de ortaya koyar.⁶¹¹ Bundan sonraki süreçte sükûtu, açıklama beklenen yerde susmayı tercih etmesi nedeniyle onay ve rıza olarak yorumlanır ve hibe akdi gerçekleşir. Bütün bu bilgilerin ışığında hibe akdi genellikle lehte olan bir akit olması yönüyle sükût edene fayda sağlaması, borç yüklememesinden dolayı rıza ve onay olarak kabul edilmesi maslahat gereği dir.⁶¹²

3.2.2.9. Vakıfta Sükût

Hanefî mezhebinden İmam Ebû Yusuf, Nâtîfî (ö. 446/1054) ve Şafîî mezhebinden İmam Gazzâlî gibi İslam hukukçularına göre, vakfeden kişi (vâkıf), vakıf mallarının yönetiminde aslî bir yetkiye sahiptir. Vakfeden kişi, vakfın idaresi için bir vekil atama hakkını, vakıf sözleşmesinde açıkça şart koşabileceği gibi, bu hakkını saklı tutarak sükût da edebilir. Bu durumda, vakfeden kişinin sükûtu, bu hakkını koruduğuna dair bir işaret olarak kabul edilir.⁶¹³

Vakfeden kişinin, vakfın yönetimi için bir vekil atamayı açıkça şart koşmaması veya bu konuda sükût etmesi, bu hakkını saklı tuttuğuna dair bir delil olarak değerlendirilir. Bu bağlamda, sükût, vakfın yönetimi için bir vekil atanması hususunda örtülü bir onay olarak kabul edilir.

⁶⁰⁷ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 6/115; İbni Kudâme, *el-Muğnî*, 6/246-248

⁶⁰⁸ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 7/193.

⁶⁰⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 178, 179; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/482; Ali Haydar, *Dürerü'l Hukkâm*, 1/146;

⁶¹⁰ Ali Haydar, *Dürerü'l Hukkâm*, 1/147; Serahsî, *el-Mebsût*, 7/84.

⁶¹¹ Ahmed Zerka, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 339.

⁶¹² Zühaylî, *el-Kavâidi'l-fikhiyye*, 1/164; Köse, "Sükût", 38/52.

⁶¹³ Muhammed Ubeyd Abdullah el-Kübeysî, *Ahkâmu'l-vakf fi's-şer'ati'l-islamiyye* (Bağdat: Matbaatü'l-İrşad, 1977), 139.

Zira “*ma’rız-ı hacette sükût beyandır*” şeklindeki fıkıh kaidesi, bu durumu desteklemektedir. Dolayısıyla, vakfeden kişinin sükûtu, vakfın yönetimine ilişkin yetkisini koruduğunu ve bu yetkiyi kullanma hakkını saklı tuttuğunu gösteren hukukî bir işaret olarak kabul edilir.⁶¹⁴

3.3. Muhayyerlikler Konusunda Sükût

Muhayyerlik bir kimseye iki şeyden birini seçme imkânı vermektir.⁶¹⁵ Fıkıh terimi olarak ise borçlar hukuku bağlamında “*anlaşmaya veya şer-î bir gerekçeye dayanarak taraflardan birinin veya her ikisinin akdi geçerli kılıp kılmamalarında serbest olmaları*” şeklinde tanımlanmıştır.⁶¹⁶ Muhayyerlik İslam hukukunda aldatma ve aldanmayı ortadan kaldırmak üzere alıcı ve satıcı arasında akdi geçerli kılma ya da feshetme salahiyetine sahip olma halidir. Muhayyerlik belli şart ve süreye bağlı olarak varlığını muhafaza eden bir haktır. Dolayısıyla tanınan bu süre içinde kullanılmaması ya da vazgeçilmesi durumunda taraflar arasında yapılan akit kesinlik kazanır.⁶¹⁷

1) Şart muhayyerliği, “Bayi’ ya müşteri veyahut ikisi birden müddet-i malûme içinde bey’i feshetmek yahut icazet ile infaz eylemek hususunda muhayyer olmak”⁶¹⁸ şeklinde tanımlanır. Muhayyerlik türlerinin bir çeşidi olan şart muhayyerliği, satım ve icâre gibi ya malın malla ya da menfaatin malla değişimi temeline dayanır. Bununla birlikte feshetmeye elverişli bağlayıcı akıtlarda *şart muhayyerliği*, tarafların anlaşmalarına bağlı olmak suretiyle taraflardan birinin veya her ikisinin belli bir müddet içerisinde yapmış oldukları akdi geçerli kılıp kılmama hususunda muhayyer olma ve muhayyerliği şart koşmaları halidir.⁶¹⁹ Ebû Hanife, İmam Şâfiî ve Züfer’e göre şart muhayyerliğin azamî süresi üç gündür.⁶²⁰ Bu üç âlimin görüşünün dayanağı â’mâ olduğu için alışverişlerde aldatılan Habbân b. Münkız(r.a.)’a Hz. Peygamber’in “*Bir şey satın aldığında de ki; aldatma yok ve benim için üç gün muhayyerlik vardır*”⁶²¹ buyurduğu hadistir.

İbn Ebû Leylâ, Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, Ahmed b. Hanbel, Dâvud ez-Zâhirî (ö.270/883), İbn Şübrûme (ö. 144/762), Sevrî, İbn Münzir’e (318/930) göre ise şart muhayyerliğinde belli bir müddettin zikredilmesi câizdir. Muhayyerlikte belli bir sürenin zikredilmesini yeterli gören müctehidlere göre muhayyerlik temelde akdi yapan iki tarafın aldatılıp haksızlığa uğramalarından sakınmak için meşru kılındığından, muhayyerliğin süresinin taraflara

⁶¹⁴ Kübeysî, *Ahkâmu'l-vakf fi's-şerîati'l-islamiyye*, 139.

⁶¹⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-lüğa*, 2/232.

⁶¹⁶ H. Yunus Apaydın, “Muhayyerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020) 31/25-30.

⁶¹⁷ Habergetiren, “İslam Hukuku Muamelât Konularında Sükût’a Rıza Anlamı Verilen İşlemler”, 142.

⁶¹⁸ Mecelle md. 300.

⁶¹⁹ Çolak, *İslâm Borçlar Hukuku*, 113.

⁶²⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 4/38; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 2/12.

⁶²¹ Buhârî, “Buyû” 48.

birakılması meşru kılınma amacına daha uygun görülmüştür.⁶²² Çünkü muhayyerlik, temelde düşünme ve gerektiğinde malı bilirkişiye gösterip inceletme için gerekli zamanı kazanma temeline dayanır. İmam Malik ise “Bizde bunun belli bir sınırı, kendisiyle amel edilen bir durum yoktur”⁶²³ demek suretiyle muhayyerliği belli bir süre ile sınırlandırmamıştır. Fakat İmam Malik’e göre süre hiç belirlenmemişse, geçerli örf’e bakarak kıyas yoluyla süre belirlenir ya da devlet başkanı benzer bir süre takdir edebilir.⁶²⁴ Ancak mutat olandan daha uzun bir süre şart koşulursa veya yağmur yağması gibi meçhul bir vakte bırakılırsa Mâlikîler dışındaki Ebû Yusûf, İmam Muhammed, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’e göre bu durumda akit fasit, Ebu Hanife’ye göre süresi belli olmayan muhayyerlik üç gün içinde kullanılırsa akit sahih, üç gün şart muhayyerliği kullanılmadan geçerse akit fasit olur. Süresi belli olan muhayyerlikte ise muhayyer olan taraf bu hakkını kullanarak akdi feshedebilir. Üç günün dolmasına rağmen muhayyer olan kişi, muhayyerlik hakkını kullanmamışsa bu durumda akit sahih/lazım hale gelir.⁶²⁵

Mal sahibinin yapabileceği tasarrufları yapmak şart muhayyerliğini düşürür. Burada kişinin sükût etmesi fakat mal üzerinde gerçekleştirdiği tasarruflar delalet-i hal sebebiyle rıza olarak yorumlanır. Örneğin: Eve oturmak, başkasını oturtmak, onu boyamak, evde bir şey inşa etmek veya bir şey yıkmak, o evin şüf’a hakkını kullanarak yan evi almak, mal arazi ise oraya bina yapmak, onu sürmek, sulamak, ekmek, biçmek muhayyer alıcının fiiliyse halin delaleti olarak onay sayılır. Hayvanı veterinerine götürmek, kırmak, kesmek, seyahat etmek yine bu bağlamda değerlendirilir. Köle üzerinde sahibinin yapabileceği tasarrufları yapmak da bu minvalde değerlendirilir.⁶²⁶ Alıcının, muhayyerlikle satın aldığı köleyi parayla hacamat yaparken gördüğü halde susması onayı olarak yorumlanır.⁶²⁷

Şart muhayyerliğinde koşulan şartın süre sonunda yerine gelip gelmemesine karşın sarih ifade ile beyanın ortaya konması gereklidir. Süre sonunda eğer sükût edilmiş ve koşulan şarta dair herhangi bir sarih ya da dolaylı ifade veya tavır ile itiraz gerçekleşmemiş ise sözleşme lazım hale gelir ve hukuki sonuç doğurur.⁶²⁸

2) Görme muhayyerliği, alım satıma taraf olan bir kimsenin henüz göremediği bir mal için akit yaptığı malı ya da mahalli görüp yeterli derecede vasıflarına vakıf oluncaya kadar

⁶²² Karadâği, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 536.

⁶²³ İmam Malik, “Buyu”, 81.

⁶²⁴ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn 2010), 2/655.

⁶²⁵ Senhûrî, *Mesâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-islâmî*, 4/203.

⁶²⁶ Fatih Avcı, *İslâm Hukukunda Tarafların Ön Anlaşma ile Belirledikleri Muhayyerlikler: Şart Muhayyerliği*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2023), 180 vd.

⁶²⁷ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/611-612

⁶²⁸ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 6/282; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 6/471-472; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed, *ez-Zahîre Karâfi* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l İslami, 2015), 5/40; Avcı, *Şart Muhayyerliği*, 179, 180.

muhayyer kabul edilir. Görünce, isterse akdi geçerli kılar isterse de fesheder. Borçlar hukuku kaynaklarında bir mala ya da mahale dair vasfın bilinmezliği rızayı olumsuz anlamda etkilediği, yapılacak olan akdin hükmünün tamamlanmasına engel bir durumu ortaya çıkardığı için müşteri nezdinde muhayyerlik hakkını ortaya çıkarmakta ve müşteri açısından akdin bağlayıcılığı ortadan kalkacağı ifade edilmektedir.⁶²⁹

Bir kimse yazma eser, antika, kişiye özel kıyafet, köle ve inek gibi kıyemî malların bir kısmını görüp onay verdikten sonra geri kalanını görmeyip sükût etse muhayyerliği devam eder. Çünkü rıza malın tamamının görülmesi halinde gerçekleşir. Fakat buğday ve arpa gibi tamamı aynı vasıfta olan mislî malların bir kısmının görülüp razı olunmasıyla malın kalanının numuneden farklı olmaması kaydıyla muhayyerlik hakkı düşer.⁶³⁰

3) Ayıp muhayyerliği, satışa konu olan bir malın veya semenin mutlak surette her türlü ayıptan arı olması gerekir. Bir alışverişte akdin sahih ve geçerli olabilmesi için sıhhat şartı olan rıza faktörünün gerçekleşmesi gerekir. Bu sebeple malda veya semende önceden var olan ve sonradan müşteri ya da -semende ise- bayi tarafından fark edilen bir ayıp rızayı ortadan kaldıracacağı için akidin kurulması mümkün olmaz. Ehil ve erbabı arasında malın değerine noksanlık getiren kusur⁶³¹ olarak tanımlanan ayıp, müşterinin malın değerini düşürücü veya akitten beklenen sonucun ortaya çıkmasını engelleyen bir kusurun bulunduğu fark etmesi üzerine akdi feshetme hakkına sahip olmasına verilen isim de ayıp muhayyerliğidir.⁶³² Bu sebeple bir kimsenin müşteriye teslim edeceği bir mal veya mahalde müşterinin niyetini zedeleyecek, malın değerini düşürücü bir kusur ortaya çıktığında müşteri dilerse akdi fesheder dilerse geçerli kılar. Ayıp muhayyerliği, tedlis olarak isimlendirilen ve müşterinin aldanmasına sebep olan durumu ortadan kaldırmayı amaçlayan bir durumdur. Hanbeli mezhebi dışındaki mezhep imamlarına göre ayıp muhayyerliği bulunan bir kimsenin almış olduğu malda çıkan bir ayıptan dolayı semende indirim isteme hakkı bulunmamaktadır. Ayıp muhayyerliği kişiye akdi feshetme ya da geçerli kılma hakkı tanır. Semende indirim mal sahibinin rızası ile mümkün olabilir ki bu yeni bir akit olup muhayyerlik hakkını kullanmak değildir.⁶³³

Kendisine satış esnasında veya satıştan önce malın ayıbına dair bilgi verilen müşteri susmayı tercih etmesi durumunda konuşması gereken yerde sustuğu için sükûtu rıza olarak kabul edilmiştir. Müşteri akit esnasında mebûin ayıbına muttali olduğu halde ses çıkarmamışsa bu, mebûin bu haline rızası olduğunu göstereceği için sonradan ayıp muhayyerliği iddiası ile akdi feshetme hakkı olmaz.⁶³⁴ Müşteriye maldaki ayıbı haber veren kimsenin durumuna göre

⁶²⁹ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 116.

⁶³⁰ Avcı, *Şart Muhayyerliği*, 180; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 117, 118.

⁶³¹ Mecelle md. 338; Kâsanî, *Bedâi'u's-sana'i*, 5/274.

⁶³² Kâsanî, *Bedâiu's-sanai*, 5/274; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5/151.

⁶³³ Kâsanî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 5/273-274; Mevsîlî, *el-ihitiyâr*, 2/18; Çeker, *Fıkıh Dersleri* 1, 105; Apaydın, "Muhayyerlik", 31/29.

⁶³⁴ Kâsanî, *Bedâiu's-Sanâ'i*, 5/287; Mecelle Md. 354-356.

mezhep içinde ve mezhepler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Ebû Hanife haber veren kimsenin fasık olmaması şart koşarken Ebû Yusuf ve İmam Muhammed fasık olsa dahi sükûtu rıza olarak telakki etmişler ve muhayyerlik hakkının düşeceğini söylemişlerdir.⁶³⁵ Mâlikîler muhayyerliğin düşmesini müşterinin maldaki kusuru öğrendikten sonra bir süre beklemesi sükût etmesi veya ayıplı bir kumaşı ayıbını bildiği halde elbise dikmesi için terziye vermesi gibi rızaya delâlet eden bir eylemde bulunmasına bağlamışlardır.⁶³⁶

3.3.1. Fuzûlî'nin Akdine Mâlikînin Sükûtu (İcazet Muhayyerliği)

İslam hukuk literatüründe ve geleneğinde “fuzuli” kendisine velayet, vekalet ya da vasiyet yoluyla herhangi bir yetki ve izin verilmediği halde başkası adına iş yapmaya kalkışan, insiyatif alan kimsedir” şeklinde tarif edilmiştir.⁶³⁷ Fuzûlinin yetkisiz temsili iki şekilde ortaya çıkmaktadır.

1. **Fuzuli Tasarruf:** Bir kimsenin, kendisine verilmiş hiçbir yetki olmadığı halde başkası adına iş ve işlem yapmasıdır. Örneğin, bir kişinin başkasına ait bir malı kendi malı olmadığını bilerek veya bilmeyerek satması veya kendisine alım yetkisi verilmeyen birinin başkası adına bir mal alması bu duruma örnek verilebilir.⁶³⁸

2. **Yetki Aşımı:** Kendisine bir şekilde yetki verilen kişinin, bu yetkiyi aşan iş ve işlemleri yetki veren adına yapmasıdır. Örneğin, vasıfları belirli olan bir malı alması veya satması için yetkilendirilen kişinin, yetki sınırlarını aşarak vasıfları belirlenmemiş başka malları alıp satması bu duruma örnek verilebilir.⁶³⁹

Fuzûlinin akdinin caiz olup olmaması konusunda mezhep fakihleri arasında ihtilaf bulunmaktadır. Hanefîler, Mâlikîlerin ekseriyeti, İmam Şâfiî ve Ahmet b. Hanbel'den gelen bazı rivayetlere göre müvekkilin vereceği vekalet ve asilin vereceği icazete bağlı olarak mevkuף kabul edilmiştir. Fakat Hanbelî fakihlerin çoğuna ve Şâfiî'den gelen ağırlıklı rivayetlere göre ise fuzulinin akdi batıldır.⁶⁴⁰

Hanefî fakihler prensip olarak “sâkite bir söz isnad olunmaz” yaklaşımını temel almışlardır. Bu sebepledir ki sükût her durumda rıza beyanı değildir. Rıza beyanı aranan akitlerde mücerret sükûtle satış geçerli olmaz, karine aranır. Eğer mal sahibi satış esnasında doğrudan muhatap değilse muhatap olunacak kişiye sarîh sözle icazet vermekle yükümlü tutulmuştur. Mal sahibinin kendisine vekalet edecek kişiye vereceği icazet, müşterinin satışa konu olan malı kabzından önce vermesi şartı aranmıştır. Dolayısıyla fuzuli bir malı veya eşyayı satarken mal

⁶³⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 180; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/482.

⁶³⁶ Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Serhi'l-kebîr*, 3/121.

⁶³⁷ Mecelle md. 112, Çeker, *Fıkıh dersleri 1*, 137; Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslamî*, 4/373.

⁶³⁸ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 149.

⁶³⁹ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 149.

⁶⁴⁰ Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 137; Gözübenli, “Fuzûlî”, 13/239.

sahibi aynı mecliste hazır bulunur, satış hakkında bilgi sahibi olur fakat susmayı tercih ederse bu durumda külli kaidenin ikinci kısmı devreye girer “*ma’rız-ı hacette sükût beyandır*” bununla birlikte fuzuli, kendisine kabz sonrasında verilen icazetle kabz öncesinde verilmiş vekalet gibi kabul edilir ve akit geçerli olur. Mecelle’de bu husus “*icâzet-i lahika vekâleti sâbıka gibidir*”⁶⁴¹ şeklinde kaideleşmiştir.

Fuzulinin satışına şahit olan mal sahibinin susması karşısında Hanefîler ilk etapta “*sakite bir söz isnad olunmaz*” külli kaidelerini işletmişlerdir. İbn Ebi Leyla ise buna itiraz ederek kendi adına şahit olduğu bir alım satıma mal sahibinin susması rızasının olduğunu gösterir eğer bu durum rıza olarak alınmazsa mal sahibi aldatici konumunda olur diyerek itiraz etmiştir. Bununla birlikte Hanefî fakihler delâleti kati olmayan sükûtu beyan olarak görmemişlerdir. Bu sebeple Serahsî delâleti kati olmak kaydıyla kişinin konuşması gereken yerde susması rızasına ve iznine delâlettir diyerek Hanefî fakihlerin bu konudaki genel düşüncesini serdetmiştir.⁶⁴²

3.3.2. Ehliyetsiz ya da Eksik Ehliyetli Kimselerin Tasarruflarına Velinin Onay ya da İtirazı

İslam hukukunda eda ehliyeti geçerli bir akit için ön koşul olarak belirlenmiştir. Eda ehliyeti olmaksızın yapılan akit en başından hükümsüz kabul edilmiştir.⁶⁴³ İslam hukukunda mümeyyiz olarak tanımlanan çocuk yedi yaşını tamamlamış ve bülûğa ermemiş çocuktur. Dolayısıyla yedi yaşını aşan fakat baliğ olmayan bir çocuk eda ehliyeti eksik olarak kabul edilir. Mümeyyiz çocuğun hukuken bir tasarrufta bulunabilmesi için velisinin iznine ihtiyaç duyulur. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî fakihler bu görüştedir. Me’zun kimse velisinin kendisine verdiği izin doğrultusunda sahih bir alış-veriş akdi kurabilir.⁶⁴⁴

Velinin, velayeti altındaki bir kimsenin velisinin izni olmaksızın ortaya koyduğu tasarruflarına sükûtu mümeyyiz çocuk, mümeyyiz çocuk hükmünde olanlar ve efendinin kölesi üzerindeki velayeti aynı doğrultuda değerlendirilmiştir. Hanefî fakihler tarafından velayeti altında bulunan mümeyyiz veya mümeyyiz hükmündeki bir kimsenin alışveriş yaptığını gören bir velinin bu alışverişten mümeyyizi alkoymaması ve mümeyyiz ticari işlemi hakkında sükûtu buna onayı olarak değerlendirilmiştir. Çünkü müşteri, velayeti altındaki bir mümeyyiz yaptığını alışverişe sessiz kalan velinin buna rızası olduğunu düşünür. Velinin sükûtu eğer yapılan işleme onayı ve rızası olarak değerlendirilmezse bu durumda müşterinin aldanması söz konusu olur ki aldanmaya ve aldatmaya İslam hukukunda müsaade edilmemiştir.⁶⁴⁵ İhtimal üzerine hüküm inşa etmekten imtina eden Şâfiî, Hanbelî ve görüşlerinin bazılarında Mâlikîler

⁶⁴¹ Mecelle md. 1453.

⁶⁴² Mecelle md. 67; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/145-147; Atf Bey, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi ve Kavâid-i Kulliyeye-i Fıkhiyye'nin İzahı* (İstanbul: Mahmut Bey Matbaası, 1327), 74; Serahsî, *el-Mesûât*, 30/140.

⁶⁴³ Zuhayli, *el-Fikhü'l-İslâmi*, 4/139.

⁶⁴⁴ Kâsânî, *Bedai' u's-sanaî'*, 5/135; Zerkâ, *el-Medhal*, 1/430.

⁶⁴⁵ Serahsî, *el-Mesûât*, 8/46; Zuhayli, *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*, 1/165.

velinin bu aliverişteki sükûtunu rıza ve onay olarak kabul etmezler. Çünkü velinin bu sükût hali rıza olarak da kızgınlık olarak da yorumlanabilir. İki duruma muhtemel bir halin rıza ve onay olarak yorumlanması Şâfiî, Mâlikî ve Hanbeli fakihlerce uygun görülmemiştir.⁶⁴⁶

Yanında köle çalıştıran efendinin çalıştırdığı köle üzerinde velayet hakkı bulunduğu İslam hukukçuları tarafından ifade edilmiştir. Bu sebeple efendisinin yanında ticarete konu bir iş yapan köleye efendisi tarafından ses çıkarılmıyor ve bu alım satımdan kölesini menetmiyorsa bu alım satıma rızası ve onayı olduğuna hükmedilmiştir. Veli velayetini elinde bulundurduğu kimsenin yapmış olduğu eylemlerden sorumlu tutulmuştur. Ticarete kârın kendisine dönmesi gibi kölenin başkasına ait bir mala zarar vermesinde de zarar efendiye ait olur. Toplum tarafından kölesinin yapmış olduğu alışverişe tepkisiz kalan bir efendinin bu tepkisizliği örf gereği rıza ve onay olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte mümeyyiz ve mümeyyiz çocuk hükmündeki kişilerin yaptıkları eylemler velilerine ait olarak kabul edilmiştir. Zarar verilen bir malın tazmini de yine veliye ait olarak görülmüştür.⁶⁴⁷

Kısacası müşterinin zarar görmemesi temelinde değerlendirildiğinde velinin sükûtu لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ “Ne zarar vermek ne de zarara maruz kalmak vardır”⁶⁴⁸ hadis-i şerifi gereğince temyiz şartlarını sağlamayan ve velayet altında bulunan ya da öyle muamele gören kimselerin işlemleri veli ya da efendilerine aittir. Veli ve efendinin sükûtları sonucunda ortaya çıkacak durumdan da bu doğrultuda veli ve efendileri sorumlu tutulmuşlardır.

3.3.3. Şüf'a Hakkı Sahibinin Sükûtu

İslam hukukunda, mâlikin ya da müşterinin alışveriş sonunda zarara uğrama ihtimallerini ortadan kaldırma ya da en aza indirgeme düşüncesiyle mezheplerin neredeyse ittifakla ortaya koydukları özel mülkiyete konu bir malı müşteriye mâl olan ücret ve satım şartları ile satan ve satın alanın rızasına bakılmaksızın zorla alınıp malı mülkiyetine geçirme yetkisine şüf'a hakkı denilmiştir.⁶⁴⁹

Şüf'a hakkı şefi'a verilmiş zayıf haklardan biri olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla şeff'in meşfua satışa konu olur olmaz talip olması ve şüf'adar olduğunu muvasebeten ilan etmesi gerekli görülmüştür. Aksi takdirde şüf'a hakkı düşer ki bu durum Mecelle'de şu şekilde kaideleşmiştir; “şefi' eğer talebi musâvebeyi te'hir ederse akdi bey'i duyduğu gibi ol meclisde taleb-i şuf'a etmeyip de başka iş ile yahut âhar sadede dair bahis ile meşgul olmak gibi i'tiraza delâlet eder bir halde bulunursa yahut taleb-i şuf'a etmeden ol meclisden kalkarsa hakk-ı şuf'ası sakıt olur.”⁶⁵⁰ Bu

⁶⁴⁶ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 5/61.

⁶⁴⁷ Zuhayli, *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*, 1/166.

⁶⁴⁸ Dârekutnî, *Sünen*, 3079.

⁶⁴⁹ Mecelle md. 950. Ali Haydar, *Dürerü'l Hukkâm*, 3/20; Çeker, *Fıkıh Dersleri 1*, 191; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 236-251.

⁶⁵⁰ Mecelle md. 1032.

sebeple şart muhayyerliği şüf'adara verilmemiştir.⁶⁵¹

Mâlikî fakihler dışında Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi fakihleri akar kabul edilen bir malın alım satımına konu olduğunu ve bedelini öğrenen bir şüf'adarın akar hakkındaki cehli ortadan kalktıktan sonra sükût etmesi şüf'a hakkından feragat ettiği şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁵² Mezhepler arasındaki ihtilaf şüf'a hakkının varlığı konusunda çok şüf'adarlık iddiasının ne kadar bir süre içinde ortaya konulması gerektiğidir. Şâfiî ve Hanbelî fakihleri şüf'a muhayyerliği olan kimsenin hemen şüf'adar olduğunu ortaya koyması gerektiği görüşündedirler. Hanefî fakihler de şefi'in akarın satışına ve satış bilgisine vakıf olduğu mecliste şüf'adar olduğunu ortaya koyan sarîh bir ifade malumu i'lam yapması gerektiği görüşü hakimdir. Hanefî fakihlere göre kişi şüf'adar olduğunu mecliste sarîh bir ifade ile söylemez, susar ya da ertelirse bu durumda şüf'a hakkı sakıt olur.⁶⁵³ Ancak kişinin şüf'adar olduğunu ortaya koymasına mâni bir hastalık veya bu hakkı ortaya koymak üzere harekete geçtiğinde bir engelle karşılaşması halinde şüfa hakkını kullanabilmesi için ya bir vekil tayin etmesi ya da durumuna bir şahit göstermesi Hanefî âlimlere göre gereklidir. Şefi'in şüf'adar olduğunu muvâsebe yoluyla ilan etmemesinde bir ihmal veya imkânı olduğu halde şahit tutmaktan imtina ettiği tespit edilirse bu durumda sükûtu rıza olarak kabul edilir ve şüf'a hakkı düşer.⁶⁵⁴

Mâlikîler ise şüf'a hakkının varlığı konusunda diğer mezheplerden ayrılmaz. Şüf'adar olduğunu ortaya koyma süresi bakımından ayrılır. Diğer mezhepler yukarıda bahsettiğimiz gibi satışa konu olan akarın satışına ve değerine dair bilgi sahibi olduktan sonra hemen şüf'adar olduğunu kişinin ortaya koymasını isterken Mâlikî fakihler satış meclisinde bulursa, satışı da bilse bile kişinin hemen şüf'adar olduğunu ilan etmesini ya da bunu bir ifade ile dile getirmesini gerekli görmemişlerdir. Mâlikî fakihler kişiye satış bilgisine vakıf oldukları akar için şüf'adar olduğunu ilan etme konusunda iki ay süre tanımışlar ve bu süre sonunda şefi'in sükûtu tercih etmesini akarın satışına rıza beyanı olarak kabul etmişlerdir. Bu durum, şüfa hakkının sahibi olan kişinin, satışı kabullenmediği ya da kendi haklarını korumak için eylemde bulunduğu sürece geçerlidir. Eğer bu iki aylık süre zarfında şüfa hakkına sahip olan kişi bir şey yapmazsa, bu pasifliği, akarın satışını kabul etmiş olarak yorumlanır. Eğer şefi' satım meclisinde değilse bu durumda aradan bir yıl veya daha fazla bir süre geçse dahi şefi'in şüf'a talep hakkı sabit olarak görülmüştür. Çünkü şüf'a hakkının tanınmasındaki amaç taraflardan muhtemel zararı defetmektir.⁶⁵⁵

Görüldüğü gibi akitlerde kişiden beklenen, konuşması gereken ve beklenen yerde aslolan konuşmasıdır. Dolayısıyla bu beklenti doğrultusunda konuşmak yerine susmayı tercih etmesi şüf'a hakkının sakıt olmasına sebep olarak değerlendirilmiştir. Çünkü cumhur ulema kişiye

⁶⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/143.

⁶⁵² Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 7/193; İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 179; Ali Haydar, *Dürerü'l-hukkâm*, 1/147

⁶⁵³ Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 5/18; Mecelle md. 1028, 1029, 1032.

⁶⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 14/99.

⁶⁵⁵ Desûkî, *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-şerhi'l-kebîr*, 3/484.

tanınan şüf'adarlık hakkını kişinin kullanmayıp sükût etmesini, hakkından feragat olarak değerlendirmişlerdir. Diğer taraftan kişinin muvasebe için gerekli şartlar olgunlaştığı, ortamın olduğu halde şüf'adar olduğunu ilan etmekten imtina etmesinin rıza olarak kabul edilmemesi durumunda müşterinin aldatılması ve zarara uğratılmasına kapı aralayacağı şeklinde değerlendirilmiştir. Çünkü şef'in uzun bir süre susması demek müşterinin satın aldığı mal üzerinde tasarruflarının kısıtlanması anlamına geleceğinden bu durum müşterinin zararını kaçınılmaz hale getirir. Bu sebepler doğrultusunda cumhur ulema nezdinde şefi'in şüf'adar olduğunu hemen ilan etmesi gerektiği aksi takdirde şüf'a hakkının sakıt olacağı görüşü hâkim görüş olmuştur.⁶⁵⁶ Osmanlı şeriyye sicillerinden bir şüf'a hakkının düşürülmesiyle ilgili bir örnek;

İbrahim Efendi, bir mülkü satın alıp teslim aldığı, kitapta kayıtlı tarihten on iki gün önce Pazar günü kuşluk vaktinde, kasabada ikamet ettiğim evimde bana bildirdi. Bunu duyar duymaz, şüf'a hakkımı talep ettim ve İbrahim Efendi'ye şahitlik yapması için vekilim Halil Bey'i gönderdim. Halil Bey, İbrahim Efendi'nin evine giderek şahitlik talebinde bulundu. İbrahim Efendi, "Bu mülkü satın alıp teslim aldıktan sonra, Musli Paşa şüf'a hakkını talep etti. Ancak, Musli Paşa bu satım işlemi belirtilen günden üç gün önce duyup sessiz kaldığı için şüf'a hakkı geçersiz olmuştur" diyerek itiraz etti. İbrahim Efendi'den itirazını ispatlayacak delil (beyyine) talep edildiğinde, delil getiremeyip acizlik gösterdi. Bunun üzerine, Musli Paşa'ya, "Satım işlemi belirtilen günden önce duyup sessiz kalmadığına dair yemin etmesi" teklif edildi. Musli Paşa yemin edince, hüküm verilerek durum talep üzerine kayda geçirildi.⁶⁵⁷

Bu bilgiler ışığında zararın ve aldanmanın defî için herhangi bir engelin ve engellemenin olmadığı bir mecliste akara dair satışa şahit olan kimsenin şüf'a hakkını kullanmak için şüf'adar olduğunu ilan veya kinayeli bir ifade ile ima etmeyip sükût ederse bu sükût rıza olarak kabul edilmektedir.

4. Aile Hukuku ile İlgili Konularda Sükût

İslam Hukuku'nda evlilik ve nikâh, en önemli konulardan birini oluşturur. Bunun temel sebebi, nikâh, evlilik ve aile birlikteliğine atfedilen büyük önemdir. Aile birlikteliğinin korunması veya nikâh bağının kopmasında, beyanın sarîh (açık) ifade ile yapılması en çok ihtiyaç duyulan şeydir. Bu nedenle, sarîh ifadenin ön planda olduğu bir akitte sükût ikinci planda kalır ve doğrudan bir anlam yüklenmez. Ancak, kişinin meramını sarîh ve sarîh bir ifade ile ortaya

⁶⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 10/58; Zerka, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 340; Zuhayli, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, 1/166.

⁶⁵⁷ Ömer Faruk Yüzbaşı, *Şuf'a Hakkı ve Osmanlı Tatbikatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hukuk Anabilim Dalı Kamu Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tez, 2022), 47.

koyması beklenen bir durumda sükût etmesi, örf ve maslahat gereği rıza ve icazet olarak yorumlanmıştır.

Evliliğin temel meseleleri, nişan, çeyiz harcamaları, nikâh, aile içi yardımlaşmalar ve boşanma gibi konuları kapsar. Bu süreçlerde sükûtun işlevselliği, sarîh ifadeden sonra gelmek kaydıyla, karine, örf ve sarîh ifade yerine geçen diğer eylemlerle birlikte irade beyanı, izin ve rıza olarak kabul görmüştür. Bu başlık altında, sükûtun nikâh akdinin alt başlıklarındaki konumunu inceleyeceğiz.

4.1. Nikâh Konusunda İzni İstenilen Kadının Sükûtu

İslam hukukunda hiç evlenmemiş bakire bir kız ile daha önce evlenmiş dul bir bayan arasında nikâh akdine taraf olma bakımından bir ayırım gözetilmektedir. Bakire ve dul bayanın evlendirilmesi ve akde taraf olması hususu hadislerde çokça geçmektedir.⁶⁵⁸ Dolayısıyla hadislerde velinin bakireyi veya dulu evlendirmede üzerinde hak sahibi olma bakımından farklılık olduğu ifade edilmektedir. Örneğin *“Evlenme hususunda dul, velisinden daha fazla hak sahibidir. Bakireye de danışılır.”* *“Ey Allah'ın resûlü, bâkire konuşmaktan utanır”* denilince, *“Onun susması, rızasıdır”*⁶⁵⁹ buyrulurken dul bir kimsenin sükûtu rıza olarak yorumlanmamış ve sarîh ifade aranmışken hiç evlenmemiş bir bakire için ise sükût, için için sessizce ağlaması veya gülümsemesi de rıza ve izni olduğuna yorumlanmıştır. Bakire ile dul arasındaki bu ayırım hazır bulunuşluk bakımından bakirenin kendisine sunulan nikâh teklifini açıkça reddetme durumu varken açıktan reddetmeyip, çekimserliği ve utanma duygusundan evlenmeye taraf olduğunu da sarîh ifade ile ifade edemeyişinden sebep içinde bulunduğu halin ortaya koyduğu karinelere yola çıkarak sükût ve sükûta eşlik eden diğer durumlar rıza ve izin olarak yorumlanmıştır.⁶⁶⁰ Hadis, bir kadının kendi kendine evlenmesi durumunda nikâhının geçersiz olduğunu ve nikâhın geçerli olması için Mâlikî ve Şâfiî mezhebinde olduğu gibi velinin gerekli olduğunu belirtir.⁶⁶¹ Ebû Hanife'nin iki öğrencisi Ebû Yusuf ve İmam Muhammed; velinin izni olmaksızın nikâh sahih değildir görüşündedirler. Eğer veli izin verirse evlenmeleri caizdir. Veli izin vermezse erkek kıza denk ise bu durumda hâkim izin verebilir. Eğer kadın dengini bulmuşsa velinin bu duruma itiraz etme hakkı yoktur. Eğer velisi onu evlenmekten alıkoyarsa, taliplisi de ehliyetli ve kadın da onunla evlenmeye istekli ise, mezhepte ittifakla kadın kendini evlendirebilir. Küçüğün durumuna gelince ister bakire olsun isterse dul, evlilik konusunda babası ve dedesinin onun üzerinde velayet hakkı sabittir.⁶⁶² Yetim kızların evlendirilmesi ve sükût etmeleri hadis kaynaklarında şu şekilde hadisler yer almaktadır; *“Nikâhları konusunda*

⁶⁵⁸ Necla Yadsıman, *Aile Hukuku ile İlgili Hadislerin Tahlili, Tenkidi ve Mezhep İmamlarının Anlayışları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 21.

⁶⁵⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezair*, 178; *el-Muvatta*, “Nikah” 2, 177. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, “Nikah”, 9; Ebû Dâvud, “Nikâh”, 26; İbn Mâce, “Nikah”, 11; Nesâî, “Nikâh”, 31-34;

⁶⁶⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/4; İbn Kudame, *el-Muğnî*, 7/45; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/59.

⁶⁶¹ Necla Yadsıman, *Aile Hukuku ile İlgili Hadislerin Tahlili*, 70.

⁶⁶² Mahir Yasin Fahlü'l Heytî, *Eseru İhtilafü'l Esânîd ve'l Mütünü fi-İhtilafi'l Fukaha* (Beyrut: Daru'l Kütübü'l İlmiyye, 2009), 168.

*kadınların izni alınır". "İzinleri alınmadan yetim kızlar evlendirilemez" buyurulmaktadır. Diğer bir rivayette ise "Kendisi hakkında yetimin izni alınır. Sorulduğunda susarsa bu onun iznidir. Eğer diretirse evlendirilemez"*⁶⁶³ buyurulmaktadır.

Nikâhta velinin şart olup olmaması meselesi yukarıda da ifade ettiğimiz gibi ihtilafli bir durumdur. İmam Mâlik ile Şâfiî veliyi şart koşmaktadır. Onlara göre, velinin izninin olmadığı bir nikâh sahih değildir. Ebû Sevr'e (ö.240/854) göre kadın, velisinin izni ile kendisini evlendirebilir. Fakat velisinin izni yoksa nikâh geçerli değildir. Bazı Hanefî ve Şâfiî âlimlere göre bakirenin iznini isteyen, baba veya dede olursa sükût yeterlidir. Eğer izin isteyen yabancı ise rızasını sarîh sözle ifade etmesi gerekir. Çünkü kız babası ile dedesinden daha çok utanır. Dul kadının ise, sarîh sözle izin vermesi gerekli görülmüştür.⁶⁶⁴

Babanın gerçekleştirdiği nikâh akdinin bilgisi kıza ulaştığında kız susarsa nikâh akdine kızın rızası olarak yorumlanır ve nikâh geçerlidir. Çünkü utangaçlığından ötürü bakirenin susması rızası olarak kabul edilmiştir. Utangaçlık onun konuşmasının önünde bir engeldir. Bu durumda o, dilsiz yerindedir. Nasıl ki dilsizin işareti konuşması yerine geçiyorsa bakirenin susması da rızası yerine geçer.⁶⁶⁵

Dul bir bayanın nikâh akdine taraf olma konusunda bilgi ve birikim yönünden durumu bakireden farklıdır ve fukaha tarafından da farklı değerlendirilmiştir. Kendisine nikâha rızası konusunda sorulan soruya sükût etmesi fıkıh âlimleri nezdinde muteber kabul edilmemiştir. Dulun evliliğe rızasının olup olmadığını açık bir söz ile söylemesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁶⁶ Dulun nikâh akdine taraf olmadaki iznini ve rızasını sarîh ifade kullanması gerektiği hususunda İslam hukukçuları arasında ittifak vardır.⁶⁶⁷ Yukarıda zikrettiğimiz hadislerden de anlaşılacağı üzere dul bir bayanın kendisini ifade etme ve görüşünü ortaya koyma konusunda bakire kızın karşılaşacağı utanma ve çekinmeden kaynaklı kendisini ifade edememe halinden arı olacağı görüşü en yaygın görüştür.⁶⁶⁸

Dul ile bakire arasındaki ayrımın sebebi, dul bir kimsenin nikâh ve evlilik konusunda bilgi ve tecrübe sahibi olmasıdır. Bu nedenle, dul bir kişi kendisini ifade etme ve öncelik belirleme konusunda daha yetkindir. Bakire ise evlilik hakkında bilgi ve tecrübesi olmadığı için velisinin, vasîsinin veya tecrübe sahibi kişilerin yönlendirmelerine ihtiyaç duyabilir. Ayrıca, dul bir kişi yeni bir nikâh akdine hazır olup olmama durumuna göre nikâhı ertelemeyi tercih edebilir. Bu

⁶⁶³ Tirmizi, "Nikah", 18. Benzer rivayetler için bkz. Beyhaki, *Sünen*, 4/192-7/195; Hâkim, 2/181; Ebü Davud, "Nikah", 24.

⁶⁶⁴ Mergînânî, *el-Hidâye*, 1/197; Ahmed Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1978) 7/264-265.

⁶⁶⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/3.

⁶⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 5/10; İbn Nuceym, *el-Eşbâh*, 179; Suyûti, *el-Eşbah*, 142; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/248

⁶⁶⁷ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/44.

⁶⁶⁸ İbn Mâce, *Sünen*, "Nikâh", 11; Serahsî, *el-Mebsût*, 5/4; İbn Kudame, *el-Muğni*, 7/45; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/59; Ebu Bekir Abdürrezzak bin Hemam es-San'ânî, *Musanef* (Beyrut: Mektebetü'l İslâmî, 1983), 6/143

sebeplerle, bakirenin sükûtu izin olarak kabul edilirken, duldan sarih bir izin ve rıza beyanı talep edilmiştir. İslam âlimleri, evlilik akdinde sükûtun rıza ve izne delâletini yorumlarken örfü de dikkate almış, hatta çoğu zaman ön planda tutmuştur. Ataerkil aile yapısının baskın olduğu toplumlarda, kızların daha çekimser davranması ve velilerinin izniyle hareket etmesi nedeniyle sükût ve bunu takip eden gizli gözyaşı dökme, gülümseme gibi ifadeler rıza ve izin olarak yorumlanmıştır. Günümüzde ise toplumsal algıların değişmesiyle birlikte kızlar kendilerini daha açık ifade etmektedir. Bu nedenle, bakire bir kızın sükûtunun anlamı, içinde yetiştiği aile yapısı ve toplum normları çerçevesinde yeniden değerlendirilmelidir.

Lafzın ve lafız yerine geçen yazı, işaret, sükût gibi kişinin halinin rızasına delâleti de İslam hukukçuları tarafından farklı değerlendirilmiştir. Her ne kadar sarih ifadenin bulunduğu yerde delâlete itibar olunmaz şeklindeki külli kaide gereğince sarih lafız muteber kabul edilse de fuzulinin nikâh akdiyle evlenen kişinin tebrikleri kabul etmesi, akdi doğal olarak kabullendiğine ve bu akde rıza ve izninin olduğu kabul edilir.⁶⁶⁹

4.2. Nesep Konusunda Sükût

İslam hukukunda nesep bağı farklı yollardan kurulmaktadır. Bunlardan ilki anne ile nesep bağının kurulmasıdır ki en meşakkatsiz yol budur. Çocuğu doğran anne olduğu için her hâlükârda anne ile çocuğun bağının kurulması başka bir arayışa gerek bırakmadan nesep bağının kurulmasına imkân tanır. Dolayısıyla çocuğun doğumuyla birlikte çocukla anne arasında nesep bağı kurulmuş olmaktadır.⁶⁷⁰ Anne ile çocuğun nesebinin kurulmasında annenin meşru ya da gayrı meşru yollarla hamile kalmasına bakılmaksızın anneye çocuk arasındaki nesep ilişkisi kesindir.

Baba ile nesep bağının kurulması ise anneye göre biraz daha farklılık arz etmektedir. Anneye kurulan bağ biyolojik iken baba ile nesep bağının kurulması hukuk normlarıyla gerçekleşir.⁶⁷¹ Hz. Peygamber'in "*Çocuk, yatağa (yatac sahibi olan erkeğe) aittir*"⁶⁷² buyurmaktadır. Bu hadisle çocuğun baba ile olan nesep bağının dayanağı ortaya konulmuş olmaktadır. Diğer taraftan babanın çocuk ile nesep bağı sahih evlilik yoluyla⁶⁷³ ya da istilad yoluyla⁶⁷⁴ kurulmaktadır. Ebu Hanife'ye göre evlilik fasid de olsa babanın çocuk ile nesep bağı kurulur.⁶⁷⁵ Zifafın gerçekleşmesi şartıyla fasit bir evliliğin kurulmasından altı ay geçtikten sonra ve sona

⁶⁶⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 452; Mecelle md. 13.

⁶⁷⁰ Karaman, *Ana Hatlarıyla İslam Hukuku*, 2/137.

⁶⁷¹ Karaman, *İslam Hukuku*, 138.

⁶⁷² Buhârî, "Büyû", 3, 100. Benzer rivayetler için ayrıca bkz. Müslim, "Radâ", 36, 37; Ebu Dâvud, "Talâk", 34; Tirmizî, "Radâ", 8, "Vesâyâ", 5; İbn Mâce, "Nikâh", 59, "Vesâyâ", 6.

⁶⁷³ Sahih evlilik, kurucu unsurları, kuruluş şartları ve sıhhat şartlarının tamam olduğu evliliklerdir. Bkz. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 277.

⁶⁷⁴ Efendilerin kendi cariyelerinden çocuk sahibi olmalarıdır. Bkz. Hamza Aktan, "İstilad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/361.

⁶⁷⁵ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 3/65.

ermesinden itibaren de iki yıl içine doğacak olan çocukların nesebi kocaya bağlanır.⁶⁷⁶

İslam hukuk ilkeleri bakımından çocuğun dünyaya gelmesi sonrasında babanın tebrikleri kabul etmesi ve sükût etmesi nesebi kabul ettiği anlamında yorumlanır.⁶⁷⁷ Ebû Hanîfe'ye göre koca, karısının doğurduğu çocuğun başkasına ait olduğunu biliyorsa doğumdan sonra susmayı nesebi reddetmelidir.⁶⁷⁸ Baba gerek çocuğu kutlama ve tebrik anında olsun, gerekse doğuma hazırlık aşamaların da çocuğun kedine ait olmadığını biliyorsa ve bu durumda nesebi reddederse bu reddi sahih kabul edilmiştir. Bütün hazırlıklar yapıldıktan ve çocuk dünyaya geldikten sonra baba tebrikleri kabul ettikten sonra artık nesebi reddetmesi kendisinden kabul edilmez.⁶⁷⁹ Efendinin, ümmüveledin doğurduğu çocuk için susmayı tercih etmesi de o çocuğun nesebini ikrar anlamına gelir.⁶⁸⁰ Şâfiî âlimlere göre akıllı ve ergen bir kişi, nesep iddiası karşısında sessiz kalırsa, bu sessizlik iddiayı ikrar etmesi anlamına gelir.⁶⁸¹

Hanefî hukukçuları babaya nesebi doğumdan sonra ret ya da kabul etmesi için belli bir düşünme, durumu değerlendirme ve ne yapacağına karar verebilmesi için zaman verilmesi görüşünde olsa da sürenin ne kadar olacağı tartışmalıdır. Bu sebeple çoğunluğun görüşü Ebû Hanife'nin nesep inkârı için bir süre tayin etmediği yönündedir. Bununla birlikte çocuğun doğumundan sonraki süre içerisinde koca, sessiz kalır, tebrikleri kabul eder, çocuğun ve annenin ihtiyaç duyduğu eşyaları satın alırsa nesebi ikrar etmiş kabul edilir ve nesebi reddetme hakkı ortadan kalkar. Bu süreç tamamlandıktan sonra çocuğu reddetmek istemesi durumunda eşyle mülâane yapabileceği lakin bu süreçte çocuğun nesebi babada sabit kalmaya devam edeceği ifade edilmiştir.⁶⁸²

Babaya düşünme ve karar verme süresi tanınması görüşünde olan Hanefî fakihler arasında nesebin sabit olması için öne sürdükleri kutlama süresinin ne kadar olacağı da tartışmalıdır. Zira bazıları üç günle kayıtlarken, bazıları yedi, bazıları ise bunu nifas süresinin bitimine kadar uzatma düşüncesindedirler.⁶⁸³ Mâlikî, Hanbeli ve Şâfiî fakihler Hanefîlerden farklı görüştedirler. Mâlikî fakihler babanın bir gün bile susması halinde anne ile lian yapma hakkını kaybedeceği görüşünderken, Hanbeli ve Şâfiî fakihler babanın eğer nesebi reddetmesini gerektiren durum sabit ve bilinen bir durumsa derhal nesep reddini yapmasının gerekli olduğu aksi takdirde reddetme imkânı olduğu halde nesebi reddetmeyip susması, konuşması gereken yerde sükût etmesi nesebi ikrarı olarak kabul edilip nesebin baba üzerinde sabit olmasına

⁶⁷⁶ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 3/335; Bilmen, *İstilâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 2/22-36; H. İbrahim Acar, *Ana Hatlılarıyla İslâm Aile Hukuku* (Bursa: Emin Yayınları,2014), 153.

⁶⁷⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 3/247; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/62, 4/482.

⁶⁷⁸ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 3/246-247.

⁶⁷⁹ Heyet, *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, 25/141.

⁶⁸⁰ İbn Nüceym, *el-Eşbah*, 180.

⁶⁸¹ Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 969.

⁶⁸² Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 3/246-247

⁶⁸³ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, 3/247.

hükmedileceği görüşündedirler.⁶⁸⁴

Hanbelî mezhebi hukuk doktrinine göre, bir bireyin, bir çocuğun “bu kişi benim babam” şeklindeki beyanını duyması ve çocuğun babası olarak işaret ettiği kişiyi gözlemlemesi durumunda, eğer bu kişi sessiz kalırsa, sükûtu ikrar olarak kabul edilir. Bu durum, çocuğun nesebinin belirlenmesine yönelik bir ikrara şahitlik anlamına gelir. Dolayısıyla, söz konusu şahidin mahkemede tanıklık yapması, Hanbelî mezhebi içtihadına göre geçerli sayılmıştır. Bu yaklaşım sükûtun nesep ispatında hukuki bir delil olarak kullanılabileceğini ortaya koymaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere babanın sükûtu nesebin kendisine ait olduğunu ikrar ve onaydır. Çünkü “*bu benim babamdır*” demekle “*bu benim oğlumdur*” demek arasında yaş farkı bu iddiaya aykırı değilse bir fark görülmemiştir. İkrarla sabit olan nesep, ikrar olarak yorumlanabilecek karinelerle çevrili sükûtle da sabit olur. Karineler, açıkça red yoksa konuşma gibi kabul görür.⁶⁸⁵

İslam muhâkeme hukukunda her ne kadar Ebû Hanife’ye göre yemin istenemez denilse de nesebin sübutu konusunda İmameyn’e göre kişiden hâkim yemin isteyebilir. Örneğin bir kişi, nesebi meçhul birinin oğlu veya babası olduğunu iddia etse, nesebi meçhul olanda bu nispeti inkâr etse Ebû Hanife o kimseden yemin istenmeyeceği görüşündedir. Fakat Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş, İmameyn’in görüşü olduğundan İmam Ebû Yusuf ve Muhammed’e göre nesep iddiasında yemin istenebilir, davalının yeminden kaçınmasına göre hüküm verilir.⁶⁸⁶

İslam hukukçuları nükul konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanife’ye göre nesebin sübutu konusunda nükûl üzerine hüküm inşa edilmezken Ebû Yusuf ve Muhammed’e göre davalının yeminden kaçınması şüpheyi beraberinde getiren bir ikrar şeklidir. Kendisine nesebin aidiyeti konusunda yemin teklif edilen kimse herhangi bir özrü olmaksızın yeminden nükul etmesi hâkimin davayı aleyhine neticelendirmesi için bir sebep olarak görülmüştür. Dolayısıyla yeminden kaçınarak davacının iddiasını doğrulamış sayılır ve haklarından feragati olarak yorumlanır. Nesepte ise yeminden kaçınması nesebin kendisinde sabit olmasına zemin hazırlar. Ebû Hanife’ye göre mücerret manada sükût eden kimse için hakkından feragat etmekle dava sonuçlandırılmaz. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’e göre ise nesep davalarında davalıya yemin ettirilebilir. Zira davalının nükûlü, onun inkâr ettiği nesep konusunda yalancı olduğunun bir delilidir. Eğer inkarında doğru olsaydı yeminden kaçınmazdı denilmiştir.⁶⁸⁷

İslam hukukuna göre, toplumun sosyolojik ve psikolojik sağlığının korunması, aile aidiyetinin

⁶⁸⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 8/76; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/72.

⁶⁸⁵ Alauddin Ebu'l-Hasan Ali el-Merdâvî, *el-İnsâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf*, thk. Abdullah Abdülmuhsin et-Türki ve vd. (Kahire: Hicr, 1995), 7/15.

⁶⁸⁶ Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 6/227.

⁶⁸⁷ Serahsî, *el-Mebûsât*, 16/117, 17/29-30; Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi*, 6/227.

sağlam bir şekilde sonraki nesillere aktarılması ve nesebin belirsizliğe düşmemesi için bazı durumlar yasaklanmıştır. Bu bağlamda, boşanmış bir kadının hamile olup olmadığını bilerek gizlemesi, özellikle boşandığı eşinden, ailesinden veya yeni evleneceği kişiden bu durumu saklaması, nesep açısından ciddi sorunlar doğurabileceğinden kabul edilemez bir davranış olarak görülmüştür.⁶⁸⁸ Kur'an-ı Kerim'de bu hususla ilgili olarak; "Eğer onlar Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanmışlarsa, rahimlerinde Allah'ın yarattığını gizlemeleri kendilerine helâl olmaz"⁶⁸⁹ diye belirtilmiştir. Süt anneliğin gizlenmesi ve süt annenin sükût etmesi, İslâm hukukunda önemli hukukî sonuçlar doğuran bir davranış olarak kabul edilmiştir. Mezhepler arasında yaklaşım farklılıkları bulunmakla birlikte, genel olarak sükûtun hakkın ihlali anlamına geldiği ve ciddi sorumluluklar doğurduğu kabul edilmektedir. Şafîiler haram derken⁶⁹⁰ Hanefiler tek başına sükûta hüküm bağlamamaktadırlar. Bu sükûtu mekruh görmekle birlikte diğer karinelerle nesep bağının ispatı durumunda hükümlerin uygulanacağı görüşündedirler.⁶⁹¹ Mâlikîler ise bu hususta katî bir görüşe sahiptir ve annenin tazminatla yükümlü tutulabileceği görüşündedirler.⁶⁹² Hanbelîler ise kasıt aramaktadırlar ve kasıt varsa buradaki sükûtu haram kabul etmektedirler.⁶⁹³

Gizlemenin yasaklanması açığa çıkarmanın emredilmesi demektir. Ubey b. Ka'b (r.a.) (ö. 33/654) "Rahminde bulunan şey konusunda kadına güvenilmesi emanet ile ilgili bir şeydir." der. Kadın bunu haber verir ve haber verdiği şey ihtimal dahilinde olursa, sözünü delilsiz olarak kabul etmek gerekir. Koca, karısını bu konuda yalan söylemekle itham ederse yargıç kadına yemin ettirir.⁶⁹⁴

4.3. Çeyize Yapılan Masrafa Sükût

Aile kurumunun inşa sürecinin ilk aşamalarından biri şüphesiz çeyiz hazırlama evresidir. Zira her ailenin kızına düğün öncesi onun evinde ihtiyaç duyacağı belli başlı eşyaları alması örf ve adetin gereğidir. Hz. Peygamber kızı Hz. Fatıma'ı(r.a.) evlendirirken ona günün şartlarında örfün gerektirdiği ve imkân ölçüsünde çeyiz yapmayı ihmal etmemiştir. Hz. Fatıma'nın (r.a.) çeyizi ve düğününe dair rivayet ise şöyledir;

"Allah Resulü, kızı Fâtıma'ya (r.a.) çeyiz olarak kadife bir örtü, bir su kabı ve içerisi izhir otuyla doldurulmuş bir minder verdi."⁶⁹⁵

⁶⁸⁸ Dırâz, *Ahkâmü's-sükût*, 263.

⁶⁸⁹ Bakara 2/228

⁶⁹⁰ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/211.

⁶⁹¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 3/205.

⁶⁹² Halîl b. İshak el-Cündî, *Muhtasar Halîl*, thk. Ahmed Muhammed Kaddûre (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005), 2/148.

⁶⁹³ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 7/312.

⁶⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 6/27.

⁶⁹⁵ Nesâî, "Nikâh", 81.

Bilâl-i Habeşî'ye (r.a.) de: “Ey Bilâl! Ben evlenme sırasında ümmetimin yemek yedirmeyi sünnet edinmelerini arzu ediyorum! buyurarak yemek hazırlanmasını emretti. Bunun üzerine Hz. Ali zırhını bir Yahudi'ye rehin vererek yarım ölçek arpa aldı. Velîme (düğün ziyâfeti), “hays”⁶⁹⁶ diye bilinen tatlı bir yemekten ibârettir. Muhâcirler ile Ensâr, grup grup gelerek yemek yiyip dağıldılar”.⁶⁹⁷

Hz. Peygamber'in Hz. Fatîma'ya sunduğu çeyiz örneğinden hareketle, çeyiz geleneği, evlilik sonrası bir kadının temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak ortaya çıkmış olsa da günümüzde amacından saparak evliliği zorlaştıran bir unsur haline gelmiştir. Toplumun yerleşik âdetleri çerçevesinde, bir annenin kızı için çeyiz hazırlama amacıyla yaptığı harcamalara babanın sessiz kalması, bu harcamaların rıza ile yapıldığı şeklinde yorumlanır ve babanın sonradan bu harcamaları tazmin talebinde bulunma hakkını ortadan kaldırır.⁶⁹⁸ Babanın çeyiz yapılırken yapılan alışverişe, örf ve geleneğin normal karşıladığı ölçekteki harcamalara şahit olduğu halde sükût etmesi, yapılan alışverişe rızası ve izni olarak yorumlanacağından karısından geri isteme ve tazmin hakkı hukuken bulunmamaktadır.⁶⁹⁹ Bu durum, sükûtun hukuki sonuçları bağlamında değerlendirildiğinde, çeyiz harcamalarının geri alınamaz nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

İslam hukukunda ariyet/ödünç verme akdi hibeden farklıdır. Baba, kızı için annenin yapmış olduğu harcama sonucunda alınan eşyaları ariyet akdiyle verdiğini iddia eder ve buna da şahit gösterirse bu durumda eşyalar babaya iade edilir. Çünkü şahidin olduğu bu durumda örf ve sükût üzerine hüküm inşa edilmez.⁷⁰⁰ Burada esas olan babanın kızına eşyaları ödünç olarak mı yoksa hibe olarak mı verdiğidir. Hibe olarak verdiyse eşyalar kızın mülkü olarak kabul edilir.

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere İslam hukuku nikâh, neseb ve çeyiz gibi evlilik kurumunun inşası ve sürdürülmesi için önemi haiz durumlarda örfü öncelemiş ve ortaya çıkabilecek zararların önüne geçmeyi ilke edinmiştir. Çünkü evlilik akdinin kurulmasına kadarki süreçte çeyiz, evlilik akdinin kurulmasında nikâh, nikâh akdinin sonucu olarak nesebin sübutu aile kurumunun ayakta durması adına hukuk normlarının yanında örfteki sabiteler üzerinden oluşturulacak sağlam bir zemine oturtulmasıyla mümkün görülmüştür.

4.4. Talâkta Sükût

İslam hukukunda nişan, evlilik nesebin sübutu gibi konular kadar boşanma konusu da önemli bir yer tutar. Hukuk, boşanma yetkisini erkeğe vermekle birlikte kadını ve hâkimi de zaman

⁶⁹⁶ Bu, çekirdeği çıkarılmış hurma, saf yağ ve süzölmüş yoğurdun karıştırılmasıyla yapılan bir yemektir. Bâzen bu yemeğin içine kavrulmuş un da katılmaktadır.

⁶⁹⁷ İbn-i Sa'd, *Tabakât*, Muhammad Abdulkadir Ata (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990), 8/23.

⁶⁹⁸ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 181; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/482; Ali Haydar, *Dürer*, 1/146

⁶⁹⁹ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 181; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 4/482; Ali Haydar, *Dürer*, 1/146

⁷⁰⁰ Zerka, *Şerhu'l-kavâidi'l-fikhiyye*, 343-344

zaman yetkilendirmiş ve oluşabilecek hak kayıplarının önüne geçmiştir.

Erkeğin kendisine verilen boşama yetkisini kadına devretme muhayyerliği icmâ ile sabittir.⁷⁰¹ Hz. Peygamber'in eşlerinin dünya malı konusundaki talepkâr tavırları sebebiyle nazil olan "Ey Nebi! Hanımlarına de ki, eğer dünya hayatını ve zinetini istiyorsanız gelin size müt'a vereyim ve sizi güzel bir şekilde serbest bırakayım"⁷⁰² ayeti doğrultusunda eşlerini boşanma veya kendisi ile evlilik bağlarını sürdürme konusunda muhayyer bırakması, boşama yetkisinin kadına verilebileceğine delil olarak getirilmiştir.⁷⁰³

İslâm hukukunda boşama yetkisi prensip olarak kocaya verilmiştir. Evli bir kadına kocası tarafından boşama hakkı devredildiğinde tefvîzin geçerli olması için kadının bunu kabul etmesi şarttır. Boşama yetkisini elinde bulunduran kocanın, bu yetkisini, nikâh akdi sırasında veya evlilik süresi içinde karısına devretmesi mümkündür. Buna "tefvîz-i talâk" denir. Tefvîz, nikâh akdi esnasında yapılabileceği gibi evliliğin devam ettiği bir zamanda da yapılabilir. Nikâh akdi esnasında tefvîz yapılacaksa bu, kadının o sırada bu hakka kendisinin de sahip olmasını şart koşmasıyla olur. Kadın bu hakka nikâh kıyılırken mesela "boşama yetkisi elimde bulunup, dilediğim zaman kendimi boşayabilme şartıyla evleniyorum" demesi ve erkeğin de bu şarta sükût etmesi kabul olarak yorumlanır. Bu şekliyle boşama yetkisini alan kadın dilediği zaman boşanabilir.⁷⁰⁴ Erkek, eşine, "Sen muhayyersin. Beni veya boşanmayı tercih edebilirsin. İstersen kendini boşayabilirsin, evliliğe devam konusunda karar senin." gibi sözler ile boşama hakkını verebilir. Erkek bu sözü söyledikten sonra kadın sükût ederse boşanma muhayyerliği elde etmiş olur. Şafîî dışındaki diğer mezheplere göre kadın bu tür sözlerle kendisine verilen boşama yetkisini aynı mecliste kullanmazsa boşama hakkını kaybeder. Ancak boşama yetkisi "kendini her ne zaman istersen boşayabilirsin" gibi umumi bir ifade ile verilirse, kadın bu hakkı sözün söylendiği meclisle sınırlı olmadan istediği zaman kullanabilir.⁷⁰⁵ Kadın, ister nikâh esnasında isterse evlilik devam ederken elde ettiği boşanma yetkisini kullanmak zorunda değildir. Kadın kocasının verdiği bu yetkiyi baştan kabul etmeyeceği gibi sonradan kendi rızasıyla da iade edebilir. Bu yetkiyi kocasına iade eden kadın tefvîz yoluyla elde etmiş olduğu boşanma hakkını yitirmiş olur.⁷⁰⁶

4.5. Boşanmayı Şarta Bağlama

Boşama konusunda ta'lik, "boşamanın gerçekleşmesini bir şarta veya zamana bağlamak anlamında" kullanılan bir terimdir. Boşanma lafzının kullanımı esnasında şartın talâka bitişmesi gerekir. Sükûtta sonra talâk lafzına eklenen şart geçerli olmadığından talâk

⁷⁰¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, 6/97-105.

⁷⁰² Ahzâb 33/28.

⁷⁰³ Cessâs, *Ahkamu'l-Kur'an*, 8/184; Buhâri, "Mezâlim", 25.

⁷⁰⁴ Heyet, *el-Fetâva'l-hindiyye*, 1/387-390; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 3/242, 314-324, 329.

⁷⁰⁵ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, 4/76-79.

⁷⁰⁶ Bilmen, *İstılahat-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 2/259.

gerçekleşir. Bununla birlikte nefes alma, öksürme, aksırma, geçirme, kekemelik gibi kişinin elinde olmayan nedenlerle talâk lafzı ile ta'lik arasına bazı durumların girmesi talâka manidir.⁷⁰⁷

Boşanma hukukunda bir kimse talâk lafzını kullandıktan sonra lafza bitişik olarak *"inşallah"* derse bu durumda boşama geçersizdir. Allah'ın dilemesi şartına bağlanan talâkta Allah'ın dileğinin tespiti mümkün olmadığından bilinmeyen bir şart üzerine hüküm inşa söz konusu olduğu için geçersiz kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'in *"Kim bir şeye yemin eder de hemen *"inşâallah"* der ve yeminini bozarsa ona keffaret gerekmez"*⁷⁰⁸ hadisi doğrultusunda meseleye bakıldığında şarta bağlanan ve şahitli olarak talâka bitişen *"inşâallah"* lafzının kullanımı talâkta da aynı durumu geçerli kılar. Fakat kişi talâka delâlet eden lafzı kullandıktan sonra bir müddet sükût eder veya talâk lafzı ile *"inşâallah"* lafzı arasına fazladan bir söz ilave ederse talâk derhal vâki olur.⁷⁰⁹

Bir adam hanımına öfkeli bir anında *"boş ol"* dese, hanımı da *"bu iş böyle demekle olmaz"* diye karşılık verse adam da *"dilersen üç talâkla boş ol"* dese, bu durumda kadın sükût etse bu sükût kadının üç talâkla boş olmayı kabul ettiği anlamına gelmez. Çünkü boşanmada aranan şart, sarih ifade kullanmaya gücü yeten bir kimsenin sarih bir ifade ile boşanmayı kabul ediyorum demesidir. Kadının bunu söyleyebilecek bir durumda iken susması boşanma hakkını düşürür. Fakat Sun'ullah Efendi bu durumda kadının kocasının boşama şekline itiraz olarak artırması için *"bu iş böyle demekle olmaz"* dediyse bu durumda yapmış olduğu sükût rıza olarak kabul edilir ve bir ba'in talâk gerçekleşir demiştir.⁷¹⁰

İmam Yusuf'a göre *"bir kimse hanımına iraden elinde olsun istersen üç talâkla boş ol"* dese hanımı da aynı mecliste olduğu halde herhangi bir tepki vermeksizin sükût etse kişinin hanımına başka bir lafızdan mücerret olarak kullandığı ifade kadının isteği şartına bağladığı için geçersiz kabul edilmiştir.⁷¹¹ Şâfiî fakihlere göre Hz. Peygamber'in ciddiyetle ele aldığı ve şakasının dahi ciddi sonuçlar doğurabileceğini vurguladığı talâk konusunda, bir kişinin eşine *"bana bin lira verirsen sen boşsun"* şeklinde şartlı bir boşanma beyanında bulunması ve paranın önüne konulması durumunda, kadının bu duruma sessiz kalması, rıza göstergesi olarak kabul edilir. Dolayısıyla, kadın tarafından paranın alınmaması ya da kabul edilmemesi hükmü değiştirmez.⁷¹²

⁷⁰⁷ Şerafettin Sökülmez, *Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin Fetâvâsına Göre Osmanlı Hukukunda Talâk* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 62.

⁷⁰⁸ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Nasbu'r-râye*, thk. Muhammed Avvame (Beyrut: Mektebetü'r-Rıyan, 1997), 3/234.

⁷⁰⁹ Bilmen, *İstilahât-ı Fıkhiyye Kamusu*, 2/175.

⁷¹⁰ Sökülmez, *Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin Fetâvâsına Göre Osmanlı Hukukunda Talâk*, 98, 99.

⁷¹¹ Heyet, *Feteva-i Hindiyye*, 2/562-575.

⁷¹² Ebû Dâvûd, "Talâk", 9; Tirmizî, "Talâk", 9; Karadâğî, *Mukaddime fi'l-mâl ve'l-iktisâd ve'l-milkiyye ve'l-akd*, 969.

5. Yargılama Hukukunda Sükût

5.1. Mahkemede Sanığın Susma Hakkı

İslâm ceza muhakemesinde sanığın sükûtu (صمت المتهم), bir ikrar veya inkâr beyanı olmaksızın sessiz kalması şeklinde tanımlanır. Ancak bu sükût, mutlak bir delil olarak kabul edilmez; aksine, hâkimin diğer delillerle birlikte değerlendireceği takdîrî bir karîne niteliği taşır.⁷¹³ Mezheplerin bu konudaki yaklaşımları incelendiğinde, sükûtun tek başına suç isnadına dönüştürülemeyeceği ortak bir prensip olarak öne çıkmaktadır.

Hanefî âlimleri, sükûtun beyyine olmadıkça hükme esas alınamayacağını belirterek, ispat yükünü davacıya yükler.⁷¹⁴ Mâlikî ve Şâfiî mezhepleri ise sükûtün ancak karîneler ile anlam kazanacağını vurgular.⁷¹⁵ Bu farklılık, İslâm hukukunda sükûtun yalnızca pasif bir davranış biçimi olarak değil, aynı zamanda delil sisteminin yapısal bir unsuru olarak ele alındığını göstermektedir. Nitekim mezhepler arası değerlendirmelerde, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî ekolleri sükûtü ikrar saymazken; Hanefî ve Mâlikî mezhepleri, belirli şartlar dâhilinde sükûtun ikrar anlamı taşıyabileceğini kabul etmişlerdir.⁷¹⁶

İslam hukukunda sanığın sükûtunda beyyine varsa sükût hükmü değiştirmez.⁷¹⁷ Beyyine yoksa sükût tek başına cezayı gerektirmez karine aranır.⁷¹⁸ Eğer sanık ikrah altında ikrarda bulunmuşsa ya da sükût etmişse bu ikrar ya da sükût üzerine hüküm inşa edilmez.⁷¹⁹

İslâm ceza muhakemesi hukukunda sanığın sükûtu, mutlak ve bağlayıcı bir delil olarak değil, hâkimin takdirine açık bir karîne olarak değerlendirilir. Mezheplerin bu meseleye yaklaşımı farklılık gösterse de kişinin baskı ve tehdit altında susmasının veya konuşmasının hukukî sonuç doğurmayacağı konusunda güçlü bir ortak kanaat mevcuttur. Bu durum, İslâm hukukunun delil sisteminde "adalet" ve "serbest irade" ilkelerini esas aldığı göstermektedir.

Klasik fıkıh kaynaklarında, özellikle ceza davalarında, ikrah altında yapılan ikrarların geçersiz sayıldığı açıkça ifade edilir. Şâfiî mezhebine göre, baskı ve korku altında verilen beyanlar muteber değildir; "الإقرار عند الإكراه لا يصح" ifadesiyle, ikrah altında yapılan ikrarın geçersizliği ve rıza olmadan yapılan ikrarların kabul edilemeyeceği vurgulanır.⁷²⁰ Hanbelî mezhebine göre, "ولا يُعْتَبَرُ الإقرار عند الإكراه" denilerek, zorla yapılan ikrarın özellikle ceza hukuku bağlamında

⁷¹³ Serahsî, *el-Mebsût*, 16/76; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, 5/312.

⁷¹⁴ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 7/178.

⁷¹⁵ Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 4/210; ⁷¹⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttekîn*, thk. Muhammed Ahmed Dehmân (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 2005), 421.

⁷¹⁶ Ferhat Koca, "İkrar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/40-43.

⁷¹⁷ Mecelle md. 1682.

⁷¹⁸ İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, 5/512.

⁷¹⁹ Mecelle md. 76.

⁷²⁰ Nevevî, *el-Mecmû'*, 16/137.

muteber olmadığı belirtilir.⁷²¹ Mâlikî mezhebine göre ise, geçerli bir ikrarın ancak serbest iradeyle yapılabileceği, لا يكون الإقرار صحيحًا إلا باختيار المقر ifadesiyle açıklanır.⁷²² Bu görüşler, İslâm hukukunda delilin geçerliliğinde rızanın esas alındığını ortaya koyar. Fıkıhta yerleşik olan حَجَّةُ مَا لَمْ يُجْرَحْ kaidesi de ancak geçerlilik şartlarını taşıyan ikrara itibar edileceğini vurgular.⁷²³

Bu çerçevede, sanığın sükûtu da ikrar gibi değerlendirilmelidir; ancak baskı altında gerçekleştiği durumlarda hiçbir şekilde bağlayıcı kabul edilmemelidir. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde sükût, tek başına bağlayıcı delil olarak görülmez; الصمت عند الدعوى لا يصح حجة إلا ifadesiyle, suskunluğun ancak karînelerle anlam kazanabileceği ifade edilir.⁷²⁴ Ancak, Hanefî ve Mâlikî mezheplerinde zorlama altında olunmayan ve suskunluğun makul gerekçeyle açıklanamadığı durumlarda sükût, ikrar yerine geçebilecek bir karîne olarak değerlendirilebilir. Buna karşılık, Şâfiî, Hanbelî ve Zâhirî mezhepleri, sükûtun ikrar yerine geçmeyeceğini ve suskunluğun açık bir beyan olmaksızın hüküm doğurmayacağını savunur.⁷²⁵

Aksi durumda, sükût da tıpkı ikrah altındaki ikrar gibi geçersizdir. Zira ceza muhakemesinde amaç sadece maddî gerçeğe ulaşmak değil, aynı zamanda bu gerçeğe adil ve meşru yollarla ulaşmaktır. Tehdit, baskı veya zorlama yoluyla elde edilen her türlü beyan, fikhî ve ahlâkî bakımdan delil değeri taşımaz. Bu bağlamda, "ikrah altında yapılan ikrar muteber değildir" ilkesi ile "suskunluk tek başına suç delili değildir" prensibi, İslâm ceza muhakemesinin iki temel dayanağı olarak öne çıkar.

5.2. Zaman Aşımı

Mürûrüzamanın birçok tanımı yapılmakla birlikte biz bu tanımların genel içeriğini verecek şekilde Şahin ve Çolak tarafından yapılan tanımı almayı tercih ettik. Şahin;

Birine ait olup başkasının elinde bulunan ayn veya zimmetinde bulunan bir hak üzerinden, talep edilmeden veya dava açma imkânı olduğu halde dava edilmeden, hakkın özüne dokunmaksızın dava açmayı önleyen ve hak kazanmayı sağlayan ya da yükümlülükten kurtulma veya bir yetkiyi kaybetme sonucunu doğuran, başlangıcı ve sonu ile koşulları kanunla belirlenmiş belli bir sürenin özürsüz geçmiş olması"⁷²⁶ şeklinde tanımlarken, Çolak; "bir hakkın kazanılmasını sağlayan veya dava edilmesini önleyen, bir hadise üzerinden bazen davanın dinlenmesine bir engel teşkil eden bir müddetin geçmiş olmasına mürûrüzaman denir,

⁷²¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 12/27.

⁷²² Ebû'l-Hasen el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1985), 246.

⁷²³ Mecelle md. 74.

⁷²⁴ Ebû Zeyd ed-Debûsî, *Te'sîsü'n-Nazar*, (Mısır: el-Matbaatu'l-Edebiyye, 1912), 298.

⁷²⁵ Ferhat Koca, "İkrar", 22/40-43.

⁷²⁶ Osman Şahin, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 18.

şeklinde tanımlamıştır.⁷²⁷

Zamanaşımında kişi hukûkî haklarını kullanmayarak sessiz kalmaktadır. İslam hukuku her ne kadar zaman aşımını kabul etse de bunu hak kazandırıcı bir kaynak olarak kabul etmemektedir. İslam hukukunu beşerî hukuktan ayıran en temel husus da burasıdır. Zira beşerî hukukta zaman aşımı bazı durumlarda hak kazandırıcı bir kaynak olabilmektedir. İslam hukukunda ise kişi hakkı olana dair davayı delil yetersizliği sebebiyle kaybetse ya da dava etme kudretini bulamasa bile hakkı diyaneten ıskat olmaz.⁷²⁸

Zaman aşımı uygulaması eşya hukukunda bir hakkın kazanılmasına imkân verirken, ceza hukukunda bir hakkın kaybedilmesine sebebiyet verebilmektedir. Fakat burada dikkate alınması gereken husus, zaman aşımı yani belirli bir müddetin geçmesi borcun kendisini değil sadece dava hakkını düşürür. Dolayısıyla hukuken bir borç davacının uyanıklığı sebebiyle düşmüş olsa da diyaneten sabittir.⁷²⁹ Tanımından da anlaşılacağı üzere zaman aşımı, ceza hukuku ve muamelat konularında, en çok da borçlar ve eşya hukukunda ortaya çıkan hukuki bir durumdur.

Zaman aşımının süresi ihtilaflı bir konu olmakla birlikte hangi şartlarda ve ne şekilde borcun düşeceği fakihler arasında tartışılmıştır. Hanefî ve Mâlikî fakihleri, zamana bağlı olarak belirli bir süre geçmesine rağmen alacaklı tarafından talep edilmeyen ve borçlu tarafından henüz ödenmeyen borçların, dini açıdan geçerliliğini korumasına rağmen, hukuki açıdan zaman aşımına uğrayacağına hükmetmişlerdir. Hanefî fakihlerin zaman aşımı konusundaki süre öngörüsü otuz ilâ otuz altı yıl arasında değişmektedir. Bazı kaynaklarda eğer bir kimsenin otuz yıl boyunca alacaklısından borcunu tahsil için bir girişimde bulunmamışsa bu durumdaki bir alacağın hukuken düşeceğine fakat dinen sabit olacağına hükmedilmiştir. Osmanlı şer'iyeye sicilleri incelendiğinde Mecelle'de de yer aldığı üzere sosyal hayatın işleyişinde bir sekte oluşturmaması adına borçlar hukukunda on beş yıl ile bu sürenin sınırlandırıldığı görülmektedir.⁷³⁰ Modern hukukta ise hak düşürücü süre ve zaman aşımı şeklinde iki süre bulunur. Hak düşürücü süre hukukun belirlediği süreler bitiminde eğer hak talep edilmediyse bu durumda hak ortadan kalkarken, zaman aşımı sonunda dava ve takip hakkı ortadan kalkar. Borçlunun borcunu ifa etmesi durumunda ifa geçerlidir geri istenemez. Modern hukukta zaman aşımı süreleri TBK. m. 146, TBK. m. 147, TBK. 202, TBK. m. 389 ile düzenlenmiş durumlarda on, beş, iki yıl ve altı ay olarak belirlenmiştir.⁷³¹

Hanefî ve Mâlikî âlimler yaş küçüklüğünü ve kişinin ehliyetini kısıtlayan durumların ortaya

⁷²⁷ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 64.

⁷²⁸ Davud Yaylalı, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/4 (1992), 157.

⁷²⁹ Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 65.

⁷³⁰ Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 2/562; Mecelle md. 1660; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 65.

⁷³¹ Ali Çalık, *Borcun Zamanaşımına Uğramasına Borçlar Hukuku ve Ceza Hukuku Düzenlemelerinin Etkisi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 49-55.

çıkması halini zaman aşımını durduran sebeplerden saymışlar, bu arızaların ortadan kalkmasıyla zaman aşımının işleyeceğini söylemişlerdir.⁷³² Mecelle'de kaideleşen bu durum, on beş senelik zaman aşımına tabi olan haklarda beş senelik süre çocukluk döneminde, on senelik süre ise bülûğ döneminde geçmiş olsa zaman aşımı süresi dolmuş kabul edilmez. Fakat bülûğa erme döneminden sonra on beş senelik sürenin tamamının geçmesi durumunda zamanaşımı dolar ve mahkeme tarafından artık dava dinlenmez.⁷³³

Zaman aşımında hukuken geçerli kabul edilen özür hali, alacaklının borçlusunu dava etmesini engelleyen kısıtlılık hali, gaipliği, acizliği, hak talebinin yasaklanması gibi mazeretlerin yanında sükûtun beyan olarak görülmediği ikrah altında gerçekleşen sükût ve neye sustuğunu bilmeden yaptığı sükût(cehl) de mazeret hali kabul edilebilir.⁷³⁴

Kazif haddi istisna olmak üzere zaman aşımına uğramış hadlerde şahitlik kabul edilmez. Ancak eğer hâkime uzak olduğu için şahitlik yapmaya gidememişse o zaman, belli bir süreye kadar şahitlik kabul edilir. Bununla birlikte şahitlik yapmaya gidemediği süredeki sükût, irade beyanı olarak kabul edilmez.⁷³⁵ Bu gibi durumlarda sükût, zaman aşımını durduran nedenlerden biri olarak kabul edilmiştir.⁷³⁶

5.2.1. Ceza Hukukunda Zaman Aşımı

İslam hukukunda korunması esas kabul edilen temel haklardan (Zarurât-ı hamse) olan cana kasıt, yaralama, zina iftirası (kazf) suçları gibi bireysel alanı ihlal eden, hak ve özgürlüklerden mahrum bırakan suçlara dair davalarda zaman aşımı işletilmemiştir.⁷³⁷

Ceza hukukunda zaman aşımı olayların çözümlenmesi ve suçun karşılık bulması bakımından son derece önemi haizdir. Ceza hukukunda zaman aşımının hak düşürücü etkisi hayli sınırlı olsa da belli bir süre içinde davanın açılmamasından dolayı dava hakkının düşmesi ya da işlenen bir suça karşılık verilmiş bir mahkûmiyet cezasından sonra belli bir sürenin geçmesi sebebiyle cezanın infaz edilmesine engel olması şeklinde kendisini göstermektedir.⁷³⁸

Ceza davalarında zaman aşımı süresi ve zaman aşımıyla cezanın düşmesi, İslam hukukçuları arasında tartışmalı bir konudur. Bir kısım âlim, şahitlikle ispat edilen davalarda zaman aşımının geçerli olacağını savunurken, Hanefîler (Züfer hariç) şahitlikle sabit olan had cezalarında zaman aşımını kabul etmekte, ancak ikrarla sabit olan durumlarda kabul

⁷³² Ali Haydar, *Düreru'l-hukkam*, 4/305; Şahin, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, 214.

⁷³³ Mecelle md. 1663; Şahin, *Zaman Aşımı*, 214.

⁷³⁴ Şahin, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, 29; Osman Kaşıkçı, "Zaman Aşımı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 44/115.

⁷³⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-nezair*, 383.

⁷³⁶ Yaylalı, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, 162-164.

⁷³⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbah ve'n-nezair*, 145.

⁷³⁸ İbnü'l Hüمام, *Fethu'l-kadir*, 4/164; Kaşıkçı, "Zaman Aşımı", 44/114-16.

etmemektedir.⁷³⁹ Diğer bir grup âlim ise, özellikle kul hakkının dahil olduğu ceza davaları ve kamu yönü ağır basan had suçlarında zaman aşımını hiçbir şekilde kabul etmemektedir.⁷⁴⁰ Bununla birlikte, İbn Ebû Leyla ve Ebû Zehra gibi bazı âlimler, her türlü ispat vasıtasında (şahitlik ve ikrar dahil) zaman aşımını geçerli görmektedir.⁷⁴¹

Hanefiler, zina iftirası (kazif) dışındaki zina, hırsızlık ve içki içme gibi had cezalarının şahitlikle sabit olması durumunda zaman aşımıyla düşeceğini savunmaktadır. Bu yaklaşım, Hz. Peygamber'in "*Şüphle ile had cezalarını düşürünüz*"⁷⁴² ve "*Müslümanların had cezalarını mümkün olduğunca hafifletin*"⁷⁴³ gibi hadislerine dayanmaktadır. Hz. Peygamber, cezanın bir amaç değil, sonuç olduğunu vurgulamış ve Maiz örneğinde olduğu gibi, suçun ikrarla sabit olmasına rağmen cezayı uygulamamak için her türlü şartı zorlamaktadır. Hanefiler de bu anlayış doğrultusunda, Allah haklarıyla ilgili had cezalarının zaman aşımıyla düşmesini temel bir kural olarak benimsemektedir.⁷⁴⁴ Bu durum, sükût bağlamında, hukuki süreçlerde adaletin ve şüphenin lehe yorumlanması ilkesinin önemini ortaya koymaktadır.

Ceza hukukunda kişinin bireysel haklarına dair işlenen suçları, yetkili mercilere iletmek suretiyle dava sürecini başlatması zorunludur. Hukuk davalarında zaman aşımına itibar edilmez. Çünkü genel kaide "*Hak, zamanın geçmesiyle düşmez*"⁷⁴⁵ şeklinde belirlenmiştir. Çünkü zamanın geçmesi ne bir hakkın düşmesine ne de bir mülkün kazanılmasına sebep olur. Ancak kanunda belirtilen süreye uyulmadığında (bu süre Hanefilere göre on beş, Mâlikîlere on yıldır) hakkın özüne dokunulmaksızın hukuki emniyeti sağlamak adına davanın dinlenmesi uygun görülmemiştir.⁷⁴⁶ Kanunda belirtilen süre sınırları dahilinde dava edilmeyip sükût edilmesi durumunda dava açma hakkının düşmesi kaçınılmazdır.

Ceza davalarında dava, mağdurun bizzat kendisinin veya varisinin mahkemeye müracaatı ile açılabilir gibi herhangi bir şahsın ihbarı ile de açılabilir. Ceza davalarının mahkeme tarafından dinlenebilmesi için davanın süresi içinde açılmış olması, sükût edilmemiş olması, gaipliğin ve dokunulmazlığın ortadan kalkmış olması gibi şartlar aranır.⁷⁴⁷ Kısas, diyet ve kazif gibi şahsi haklarla ilgili olan davalarda ise zaman aşımı işlemez.⁷⁴⁸

⁷³⁹ İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-kadir*, 5/265.

⁷⁴⁰ Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmeh*, 2/568.

⁷⁴¹ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 9/412; Serahsî, *el-Mebsût*, 16/89; Ebû Zehrâ, Muhammed, *el-Ukûbe fi'l-fikhi'l-İslâmî*, (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-'Arabî, 1998), 215-218.

⁷⁴² İbn Mace, "Hudud", 2, 5.

⁷⁴³ Tirmizi, "Hudud" 2.

⁷⁴⁴ Buhârî, "Hudûd", 22, 25, 29. Benzer rivayetler için bkz. Tirmizi, "Hudûd", 5; Müslim, "Hudûd", 16; Nesâî, "Cenâiz" 63; İbn Mace, "Hudûd", 9; Darimi, "Hudûd", 13.

⁷⁴⁵ Mecelle md. 1674.

⁷⁴⁶ Yaylalı, "İslam Hukukunda Zaman aşımı", 155.

⁷⁴⁷ Abdülaziz Bayındır, *İslam Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulamaları)* (İstanbul: İSAV Yayınları, 1986), 133.

⁷⁴⁸ Cevdet Yavuz, "Dava", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/14.

Cezası kesinleşen mahkumların cezalarının infazında da yetkili kurumların ceza infazını engelleyecek iş ve işlemler (kurumlar bakımından bu da bir tür sessiz kalma olarak değerlendirilebilir) sonunda kanunda belirtilen sürenin bitimiyle infaz düşer.⁷⁴⁹

5.2.2. Borçlar Hukuku ve Eşya Hukukunda Zaman Aşımı

Borç, genel itibarıyla ödenmesiyle sona ermekle birlikte, ödemenin gerçekleşmediği durumlarda zaman aşımı, borcun kendisini değil, dava yoluyla talep hakkını ortadan kaldıran bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Hanefî ve Mâlikî mezheplerinin görüşleri doğrultusunda, hukuken belirlenen sürenin dolması, borcun dinî açıdan varlığını sürdürmesine rağmen, hukukî anlamda düşmüş kabul edilmesine yol açmaktadır. Bu sebeple dava hakkından mahrum bırakılan borç, dînî olarak değilse de hukukî anlamda düşmüş kabul edilir.⁷⁵⁰

Osmanlı hukukunda zamanın değişmesiyle takip edilen uygulamada bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin; on beş yıl önce borç verdiği adamdan bu süre zarfında borcunu istemeyip, bu sürenin sonunda “*vermiş olduğum on altın borcumu istiyorum*” diye dava açan bir kimseye, davalı zaman aşımından bahsetmeyerek davacıdan şahit istemiş, mahkeme heyeti tarafından şahit dinlenip davalı borcunu ödemeye mahkûm edilmiştir. Fakat Mecelle’de geçen kaide gereği davacı on beş yıl boyunca alacağına sükût etmesi sebebiyle davanın batıl olduğuna hükmedilmiştir. Ancak temyiz mahkemesi davalının davayı reddetmemesi, zaman aşımından bahsetmemesi sebebiyle mahkemenin zaman aşımına hükmetmesini doğru bulmamıştır. Bu davada kişinin sükûtu borcundan davalı lehine zorunlu feragat olarak her ne kadar mahkeme tarafından hükme bağlansa da zaman aşımı için borcun inkârı, zaman aşımı durumunun beyanı söz konusu olmadığından dava üst mahkeme tarafından bozulmuştur.⁷⁵¹

İslam hukukçuları şart koşulması dışında alacaklının talebine bir zaman sınırı koymadıkları görülmektedir. Osmanlı mahkeme kayıtlarında bu durumla ilgili şöyle bir kayıt göze çarpmaktadır.

Müvekkilim Hafız Mustafa yazılma zamanından beri daha önce adları zikredilen kefillerle birlikte aynı beldede komşu olup dava açmaları mümkün olduğu halde özür ve engelleme olmaksın sükût etmişler ve dava açmaktan imtina etmişlerdir. Şimdi ise zikri geçen yazılı meblağdan kalan yüz yedi kuruşu kefil olmasından dolayı vekil olarak isterim diye dava açmıştır.” Buna mukabil mahkeme makamı şu şekilde karşılık vermiştir; “on beş sene boyunca takip edilmeyen davanın kanunun öngördüğü ıskat-ı zaman nedeniyle vekil tarafından ileri

⁷⁴⁹ Yaşar Yiğit, “İslam Ceza Hukuku Hükümlerine Etkisi Açısından Zamanaşımı”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2024), 157-158.

⁷⁵⁰ Şahin, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, 134.

⁷⁵¹ Ali Haydar, *Düreru'l-hukkam*, 4/600.

*sürüldüğünden dinlenmeyeceğine karar verilmiştir.*⁷⁵²

Hanefî hukukçular, borçlar hukukunda zaman aşımını Mecelle'de kaideleştirdiği üzere alacaklarda on beş yıl olarak tespit etmişlerdir. Mecelle'deki alacağın kapsamına, şahısların birbirinden, devletin şahıslardan ve şahsın devletten alacakları dahil olup, bu süre uygulama alanı en geniş zamanaşımı süresi olarak belirlenmiştir. Bu kayıtlamaya göre, borç, emanet, ödünç, menkul, gayrimenkul ve bunlarla ilgili irtifak hakları, miras davaları, vakıf akarlarının asıllarıyla ilgili olmayan davalar, vakıf arazilerinde uzun süreli kira (mukataa) veya icareteyn, vakfiyede şart koşulan yönetim ve vakfın asıl gelir kaynakları ile ilgili davalar bu kapsamdadır.⁷⁵³

İslam borçlar hukukunda zaman aşımı mehir gibi şahsi haklarda geçerli görülmediği gibi aynı haklarda da hukuken geçerli özürlere dayanmamış olması şartı aranmıştır. Eğer hukuken geçerli özürlerden birine dayanmıyorsa bu durumda diyaneten borç devam ettiği gibi hukuken de borcun dava edilme hakkı baki kalır.⁷⁵⁴ Kadının kocasının kendisine mehr-i müccel ile vadettiği bir mehir hakkında sükût etmesi bu hakkından vazgeçtiği anlamına gelmez. Öyle ki hak tahakkuk ettiğinde erkek, kadına ait olan mehri ödemekle yükümlüdür. Kural olarak müccel mehir borç olarak kocanın zimmetine yerleştiği için zamanaşımıyla düşmez. Fakat kadının kocasının vefat etmesi ile muaccel konumuna geçen mehir, alacaklarla ilgili zamanaşımına tabi olur. Böyle bir durumda varisler tarafından miras taksim edilip, diğer varisler ile aynı beldede bulunup mehir on beş yıl boyunca sükût edilip talep edilmemişse, alacaklarla ilgili zaman aşımı dolduğundan, bundan sonra açılacak dava dikkate alınmaz.⁷⁵⁵ Şâfiî fakihler ise mehr-i mislin söz konusu olduğu durumlarda zaman aşımını geçerli görmemişlerdir.⁷⁵⁶

Zamanaşımına hukuken konu edilmeyen borçlar ise diğer borçlardan farklı değerlendirilmiştir. Kamuyu ilgilendiren, Osmanlı toplumu gibi vakıf kültürünün yaygın ve sosyal dengelyi sağlama yönünden önemi haiz bir devlet anlayışında vakıflara dair borçlar diğer borçlardan farklı değerlendirilmiştir. Vakfın aslını ilgilendiren borçların hukuka konu olma süresi zaman aşımı bakımından otuz altı yıl olarak belirlenmiştir. Toplumun her kesiminin faydalandığı şahsi olmayan yol, mera, nehir gibi yerlerle ilgili davalarda ise zaman aşımına bir sınırlama getirilmemiştir. Bu gibi yerler zamanla kayıtlanamaksızın her durumda hukukun konusu olabileceği, mîrî arazi ve mîrî olarak değerlendirilebilecek vasıftaki arazilerde ise

⁷⁵² Şahin, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, 53.

⁷⁵³ Ali Haydar, *Dürrü'l-hukkâm*, 4/299-301; Bilmen, *İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*, 8/113; Şahin, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, 53.

⁷⁵⁴ Aydın, "Borç", 6/289.

⁷⁵⁵ Şahin, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, 157.

⁷⁵⁶ Ebû Zekerriya Yahya b. Şeref en-Nevevi, *Ravzatu't-talibin ve umdetü'l-müftin*, thk. Züheyr eş-Şaviş (Beyrut: el-Mektebü'l İslami, 1991), 7/288.

zaman aşımı on yıl ile kayıtlanmıştır.⁷⁵⁷ Sükût bağlamında, Osmanlı hukukunda kamu yararını koruma amacıyla, özellikle vakıflar ve kamuya ait alanlarla ilgili borçlarda zamanaşımı sınırlarını esneterek, kamu malları üzerindeki hukuki korumanın sürekliliğini ve toplumsal dengenin korunmasını sağlamıştır.⁷⁵⁸

Mecelle’de zaman aşımı ile hakkın ıskatının olmayacağı düşüncesi “*Tekādüm-i zamân ile hak sâkit olmaz*” şeklinde kaideleşmiştir. Kaide bu olmakla birlikte Mâlikîler, İbn Abbas ve bazı tâbiîn âlimlerinin Kur’ân-ı Kerîm’de malların haksız yollarla yenilmesini, haksızlıkla yemek için bile bile hakemlere/hâkimlere götürülmesini yasaklayan, *وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى* *“Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Bile bile, günaha saparak, insanların mallarından bir kısmını yemeniz için onun bir parçasını yetkililere aktarmayın.”*⁷⁵⁹ ayetten hareketle mal sahibinin bu sahipliği çeşitli nedenlerden ötürü ortaya koyamamasını fırsat bilerek ilgili mal üzerinde hak iddia eden kimselerden söz edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Bununla birlikte ortadaki delillerden yola çıkarak hâkimin hatalı hüküm vermesi, malın asıl sahibinin mal üzerindeki sahipliğini düşürmez. Mal, hâkimin hatalı hükmüne sükût ederek gasb edene de helal olmaz.⁷⁶⁰ Bir mal üzerindeki borcu, inkâr söz konusu değilse zaman aşımı kapsamında düşüren durumlar şu şekilde ifade edilebilir;

1. Zilyedin malda mâlik gibi tasarruf etmesi.
2. Malın asıl sahibinin kendisine ait olduğunu bile bile bu tasarruflara sessiz kalması.
3. Zilyedin mülkiyet iddiasında bulunması, şeklinde sıralanmıştır.

Diğer taraftan her ne kadar Mâlikîlere göre uzun süre bir malı elde tutmak tek başına mülkiyet elde etmeye bir sebep olarak görülme de onların bu yaklaşımları ortaya çıkan sonuç bakımından zaman aşımını hak kazandırıcı bir gerekçe anlamına geldiği görülecektir.⁷⁶¹

5.3. Yeminde Sükût (Nükûl)

İstilahî olarak *nükûl*, “*hâkim tarafından mahkeme huzurunda dâvalı ya da dâvacıya yemin teklif edilmesi üzerine tarafların bu yemini etmekten kaçınması*” şeklinde tanımlanmaktadır.⁷⁶²

Hz. Peygamber’in, “*Beyyine davacı üzerine, yemin de davalı üzerine düşer,*”⁷⁶³ hadisi ve

⁷⁵⁷ Şahin, *İslam Hukukunda Zaman Aşımı*, 157.

⁷⁵⁸ Ahmet İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 316.

⁷⁵⁹ Bakara 2/188.

⁷⁶⁰ Ömer Çelik, *Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meali ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2013), 217. Hukuk alanından kaynak versen daha iyi beraberinde hukuki bir konudan bahsediyorsun

⁷⁶¹ Mahmesânî, *en-Nazariyyetü'l-âmmeh*, 2/568; Osman Kaşıkçı, “Zaman Aşımı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/114-116; Çolak, *İslam Borçlar Hukuku*, 66.

⁷⁶² Bilmen, *Hukukî İslamiyye*, 8/121.

⁷⁶³ Buhârî, “Rehin”, 6.

Mecelle'nin "*Beyyine müdde'î için ve yemîn münkir üzerinedir*"⁷⁶⁴ kaidesi bize göstermektedir ki müddei iddiasını ispatla mükelleftir. Bir olayı ispat etmekle yükümlü olan davacı, iddiasını delillerle ispat edemediği durumda, davacının talebi doğrultusunda davalıya hâkim tarafından yemin teklif edilebilir. Davalı yemin ederse dava lehine sonuçlanır. Ancak davalı yeminden imtina ederse (nükûl) ve diğer deliller davacının haklılığını destekliyorsa, hâkim davacının lehine hüküm verilir.⁷⁶⁵

Hukuk ilkeleri gereği davalı kendisine yöneltilen suçlamalar karşısında konuşmama ve suçun kendi üzerine kalmasına mahal verecek beyanlardan kaçınma hakkına sahiptir. İsnad edilen suç karşısında şaşırması, heyecanlanması, ne diyeceğini bilememesi, ya da kendisi ile ilgili yalan söylemek istemeyişi gibi çeşitli insanî duygu ve düşüncelerden kaynaklı sükûtu üzerine hüküm inşa edilerek davalının haksız bulunması yargılama usulü bakımından isabetli sonuçlar doğurmaz.⁷⁶⁶ Bu sebeple davalıdan atılı suçu itiraf veya inkâr etmesi beklenir. Davalının itiraf da etmem inkâr da der ve davacı da davasını ispat konusunda aciz kalırsa davalı, atılı suçu ikrar ya da inkâr edinceye kadar kısa süreli hapsedilir. Ebu Yusuf'a göre davalının sükûtu da hapis sebebidir. Fakat önce sanığın konuşmama sebebi araştırılır, konuşmasına mâni bir hastalık hali yoksa Ebu Hanife'ye göre bir ay, Ebu Yusuf'a göre üç gün hapsedilir. Eğer eylemsizliğini haklı kılacak bir rahatsızlığı yoksa, sükûtta da ısrar ediyorsa bu davayı inkâr sayılır ve kendisinden yemin talep edilir.⁷⁶⁷ İmam Muhammed ise hâkime takdir yetkisi tanımakta ve gözaltı için bir süre sınırlamasında bulunmamaktadır. İmam Muhammed, davacı iddiasını ispatlayamazsa, sanığın sessizliğini "inkâr sayma" ve sanığa yemin teklif etme görüşündedir. Eğer sanık yemin ederse davadan beraate hükmedileceğini söyler. Eğer davacının kısmi delili varsa, sanığın sükûtu hâkimin kanaatine göre değerlendirilir. Örneğin, sessizlik davacının iddiasını güçlendiriyorsa, hâkim bunu ek bir karine olarak kullanır.⁷⁶⁸ Malî davalarda ise, sükût hâkimin karinelere göre hüküm vermesine imkân tanır. Örneğin, borç iddiasına sessiz kalan kişi, borcun varlığına dair güçlü karineler varsa mahkûm edilir.⁷⁶⁹

Yargılama usulünde yemin kural gereği davacının talebi doğrultusunda davalıya önerilir. Çünkü yemin talebi davacının hakkıdır. O, istemedikçe hâkim yemin teklif edemez.⁷⁷⁰ Bununla birlikte yemin teklif ve tevcihi hâkimin yetkisindedir; yemin ancak hâkim veya yetkili memurun huzurunda muteber kabul edilir. Başka bir kimsenin huzurunda yapılacak olan

⁷⁶⁴ Mecelle md. 76.

⁷⁶⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 17/31.

⁷⁶⁶ Fatma Betül Mergen, *İslam Ceza Hukukunda Savunma Hakkı* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 96.

⁷⁶⁷ H. Tekin Gökmenoğlu, "İslam Muhakeme Usulü Hukukunda Bir İsbat Vasıtası Olarak "Yemin" Delili", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3, (1994), 184.

⁷⁶⁸ İmam Muhammed eş-Şeybânî, *el-Asl (Kitâbü'l-Asl)*, thk. Mehmet Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 3/245-246; el-Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 7/89-90.

⁷⁶⁹ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi'*, 7/89-90.

⁷⁷⁰ Mecelle md. 1746.

yeminden kaçınmayla(nükûl) hüküm verilemeyeceği de belirtilmiştir. Bu sebeple yalnız davacının talebi ile davalının yemin etmesi geçerli kabul edilmemiştir. Davalının yemin teklifini kabul etmemesi durumunda yemin davacıya teklif edilir ve davacı yemin ederse o takdirde iddia edilen vâkıanın mevcut olduğu kabul edilir. Davalı yemin ederse veya davacı yemin isteme hakkını kullanmazsa hâkim davayı reddeder. Mahkeme dışında veya hâkimin duymayacağı şekilde edilen yemin geçerli kabul edilmemiştir.⁷⁷¹

Mu'amelâta dair davalarda kendine yemin teveccüh edilen kimseye yemin teklif edilip de yemin etmeyi sarih bir ifadeyle ya da özürsüz bir şekilde delaleten sükût ile yeminden nükûl ederse hâkim o kimsenin nükûlü ile hüküm verir. Hâkim verdiği hükümden sonra yemin edecek olsa bu yeminine iltifat edilmez. Hâkim hükmü yeminden sarahaten ya da özürsüz bir şekilde delaleten sükût ile nükûl ettiği hal üzere kalır.⁷⁷²

Bir kimse kendisine isnad edilen suç karşısında yemin teklif edilip bundan nükûl etmesi, sonrasında yemin etme hakkını düşürür. Hâkim zorunluluk olmamasına rağmen davalıya ilave yemin hakkı tanıyabilir. Hâkimin yemin teklifini reddeden davalının yeminden nükûlüne hükmedilir.⁷⁷³ Diğer taraftan özürsüz olarak davalının yemin teklifi karşısında susması nükûl olarak yorumlanmıştır. Mecelle 67. Maddede "sâkite bir söz isnad olunmaz lakin ma'rız-ı hacette sükût beyandır" külli kaidesi gereği konuşulması gereken yerde susan kimsenin bu susması rıza, beyan ve nükûl olarak değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Yemin teklifi karşısındaki sükût külli kaidenin ikinci kapsamı içerisinde değerlendirilmiş ve zaruret olarak görülmüştür. Bu da kendisine yemin teklif edilen kimsenin bu teklife bir cevap vermekle yükümlü olduğu bu yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde konuşması gereken yerde susmayı tercih etmesi yeminden nükûl olarak kabul edilmiştir.⁷⁷⁴

Buraya kadar nükûl hakkında verdiğimiz bilgiler doğrultusunda şöyle diyebiliriz; *nükûl*, yalnızca suskunluk ya da bir konuda yorum yapmama haliyle sınırlı değildir. Bazı durumlarda, *nükûl* bir kişinin, belirli bir meselede görüş belirtmekten kaçınma, eylemsizlik anlamına gelebilir. İslam hukukunda salt manada sükût eden kimse için dava, hakkından feragat etmekle sonuçlandırılmaz. Çünkü nükûl mutlak bir sükût değildir. Bu bağlamda, yalnızca "sükût" ile eşdeğer kabul edilmesi, terimin kapsamını daraltmak ve anlamını yanlış yorumlamak olur. Dahil olduğu bağlama göre sükût anlamına gelip, konuşulması gereken yerde susmanın tercih edilmesi sebebiyle dava aleyhine sonuçlanabileceği gibi, karşılaşılabileceği olumsuzluğun önüne geçme düşüncesiyle davanın seyrinin belli olması ve delillerin toplanması sürecinin tamamlanmasını bekleme anlamına da gelebilir.

⁷⁷¹ Ali Haydar, *Dürerü'l-hükkâm*, 3/144, 147.

⁷⁷² Mecelle md. 1751.

⁷⁷³ Yasemin Kurtoğlu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukukunda İspat Vasıtaları*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 238.

⁷⁷⁴ Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, 3/157-158; Kurtoğlu, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukukunda İspat Vasıtaları*, 238.

5.4. Şahitlikte Sükût

Şahitlik, bir kişinin tanık olduğu gerçeği, kendisine sorulduğunda olduğu gibi aktarmasını ifade eden temel bir hukukî ve ahlakî sorumluluktur.⁷⁷⁵ Bu bağlamda, gerçeği bilen kişinin bu bilgiyi açıklamaması ve gizlemesi, İslam hukuku ve ahlak anlayışında büyük günahlardan biri olarak kabul edilmiştir.⁷⁷⁶ Özellikle Ehl-i kitap olarak adlandırılan Yahudi ve Hristiyanların, kutsal metinlerinde Hz. Muhammed'in peygamberliğine dair açık işaretler bulunmasına ve hatta isminin "Ahmed" olarak zikredilmesine rağmen, bir kısmının dünyevî iktidar ve çıkarlar uğruna bu hakikati gizlemeleri,⁷⁷⁷ şahitlik kavramının toplumsal ve dinî bağlamdaki önemini ortaya koymaktadır.⁷⁷⁸

Şahitlikten kaçınmak, gizlemek, şahit olduğu bir olay karşısında şahitliği istenilen kişinin şahitlik yapmayı terk etmesi ve susması İslam hukuku ilkeleri bakımından yasaklanan bir durumdur. Şahitlik insana dair yaşam alanının sınırları içinde cereyan eden her türlü yaşamsal etkinliklerde hem bireyin hem de toplumun haklarının korunması için önemli bir hukuki prensiptir. Dinin hem muamelat hem de ibadet ile ilişkili konularında varlığına ihtiyaç duyulan bir durumdur. Örnek verecek olursak ramazan ayının başlangıcı için ihtiyaç duyulan olay hilalin görünmesine olan şahitliktir. Bir başka şahitliğe mutlak manada ihtiyaç duyulan alan ceza mahkemelerinde görülen davalarda adil bir yargılama ve adaletli bir sonuç için önemlidir. Yine şahitlik, Kur'ânî boyutta borç konularında istenilen bir olgudur.⁷⁷⁹

Bir vücut ifade etmesi bakımından şahitlik, insanlar arasında cereyan eden ilişkilerden ortaya çıkacak hukuki bir durumda kendilerine olan ihtiyacın aşikâr edilmesi halinde bu sorumluluktan sükût etmek suretiyle kaçınmaları yasaklanan diğer bir ifade ile haram olan süküttür. Kur'ân-ı Kerim'de ifadesini bulduğu şekliyle şahitlik "Çağırıldıkları vakit şahitler gelmemelik etmesin,"⁷⁸⁰ ve "Şahitliği, bilgilerinizi gizlemeyin"⁷⁸¹ temalı ayetler, şahitler adına bir zorunluluk halini ifade etmektedir. Ayetlerde şahitliğin meşruiyetine dair yine "Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar"⁷⁸² ifadeleri yer almaktadır. Yine başka bir ayette "İçinizden adaletli iki kişiyi şahit tutun ve şahitliği Allah için özenle yerine getirin" ifadesiyle hem şahitliğin şekli ve hem de şahitliğe dair

⁷⁷⁵ H. Yunus Apaydın, "Şâhit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/282.

⁷⁷⁶ Bakara 2/283.

⁷⁷⁷ Saf 61/6.

⁷⁷⁸ Bakara 2/146.

⁷⁷⁹ Burhan Baltacı, "Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fikhî Kavramları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2008), 150; Dirâz, *Ahkâmü's-sükût*, 216; Apaydın, "Şahit", 38/278-283; Bakara 2/282.

⁷⁸⁰ Bakara 2/282.

⁷⁸¹ Bakara 2/283.

⁷⁸² Bakara 2/282.

gösterilmesi gereken hassasiyet ifade edilmiştir.⁷⁸³

Şahidin olayın üzerinden uzunca bir müddet geçtikten sonra karar değiştirip suç isnadında bulunması şüpheyi ve töhmeti gerektiren bir durumdur. Kişinin uzunca bir süre sükût etmesinden kaynaklı olarak genel eğilim, Allah haklarında had cezasını düşürmede detaylı araştırmaya gitmeden genel duruma bakmak ve töhmetin varlığına hükmetmek suretiyle had cezası düşürmektir. Yani şahitlerin tanıklığı uzun süre gizleyip sonra şahitliğe kalkışmaları şüphe doğurur. Bu da hadlerde cezanın düşürülmesine neden olur.⁷⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'de "*Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenler var ya*"⁷⁸⁵ ayetiyle zina isnadında bulunan kişiyi ibra edip hadden kurtaracak şahit sayısının dört olduğu bildirilmiştir. Dört şahit getiremeyen isnat sahibinin yalancılığına hükmedilmiştir. "*Kadınlarınızdan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinizden dört şahit getirin*"⁷⁸⁶ ayetiyle zîna isnadında bulunacak bir kimsenin getirmesi gereken şahit sayısının dört olduğu tekrarlanmış ve azıyla iktifa edilmemesi gerektiği bildirilmiştir. Cessâs'a göre getirilen şahidler dört gayr-i müslim, zina iftirası sebebiyle hadde çarptırılmış dört kişi veya dört köle ya da dört a'ma olursa bunlar, aleyhinde zina isnadında bulunulan kişinin zina ettiğine şahitlik ederlerse hem isnad sahibine hem de şahitlere iftira haddi uygulanır. Eğer bu şahitler fasık kimseler ise bu durumda zina isnadında bulunan kimseye de fasık şahitlere de kazif cezası uygulanmaz. Çünkü ayette fasık olmaması şartı yoktur. İmam Mâlik'e göre ise bu şahitlere had uygulanır. Diğer taraftan Hanefi mezhebinde dört şahidin aynı anda gelip şahitlik etmeleri şartı aranmıştır. Aynı ayrı gelmeleri durumunda Ebu Hanife, Ebu Yusuf, Züfer, Muhammed, Mâlik, Evzai (ö. 157/774) ve Hasan b. Salih'e (ö. 168/784-85) göre bu şahitlere de had uygulanır. Eğer işlenen zina bir tane ise Şâfi'ye göre had uygulanmaz. Bu yaklaşım, cezada ihtiyatlı davranma ve suçun kesinleşmesini bekleme ilkesine dayanır.⁷⁸⁷

Bütün verdiğimiz bilgilerden sonra şu sonucu ifade edebiliriz; iffetiyle bilinen hür, Müslüman bir kadına zina iftirasında bulunmak çok ağır bir suçtur.⁷⁸⁸ Bu sebeple ayetlerde de zikredildiği gibi aynı anda dört şahidin getirilmesi zorunluluk ifade eder. Eğer dört şahit getirme imkânı yoksa zina olayına şahit olan kimse zina isnadı suçu ile suçlanmamak ve had cezasına çarptırılmamak için kendisi gibi dört şahit buluncaya kadar, bulamıyorsa zina edenin suçunu ikrarına kadar, ikrar da söz konusu değilse ömür boyu sükût etmek durumundadır.

Hanefi âlimlerden Şeybânî, iki kişi hırsızın ikrar ettiğine şahitlik etseler, o da kabul etse ya da susarak ne kabul ne de inkâr etse hırsızın elinin kesilmeyeceğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre ikrar, hırsız açısından bağlayıcı değildir. Bu nedenle ikrarından dönmesi muhtemeldir.

⁷⁸³ Talâk 2/65.

⁷⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/97; Kâsâni, *Bedai'u's-sanai'*, 7/46.

⁷⁸⁵ Nûr 24/4.

⁷⁸⁶ Nisâ 4/15.

⁷⁸⁷ Şâfiî, *el-Ümm*, 7/307; Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn*, 7/342.

⁷⁸⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l Kur'an*, 7/526 vd.

Dolayısıyla ikrarı, tanıklık yoluyla kanıtlanamaz. Hırsızın susması, inkâr etmesi gibi olup, tanıklık, ancak inkâr edene karşı bir kanıttır. Bu sebeple hırsızın inkâr etmesi ikrardan dönmesi mesabesinde hatta ondan daha da güçlü görülmüştür.⁷⁸⁹

Dinin korumayı hedeflediği temel alanlarda insanlar arasında husumet veya fitne çıkması durumunda, olayın ispatı için şahitlik yapacak kişilerin, belirli suçlar hariç, kendilerinden talep edildiğinde şahitliklerini mutlaka yerine getirmeleri gerekmektedir. Şahitlik, İslam hukukunda dinin muhafazasını hedefleyen temel esaslardan biri olup gizlenmesi haram kılınmıştır. Ancak kişinin, hayat, din, akıl, nesil ve mal gibi korunması zaruri görülen maslahatlar çerçevesinde şahit bulamaması ya da mevcut şahitlerin ikrah, tehdit veya benzeri engellemeler sebebiyle beyan yükümlülüğünden kaçınmaları hâlinde, ilgili şahsın sükûtu kaçınılmaz bir durum hâline gelir.⁷⁹⁰ Bu gibi şartlar altında meydana gelen sükût, hukuken rıza veya onay anlamına yorumlanmamıştır. Kendisinden şahitliği istenilen bir kimsenin susarak bunu gizlemesi Kur'an-ı Kerim'de de günahkarlıkla⁷⁹¹ nitelenen bir suç olması sebebiyle fasık olarak hakkında hüküm verilen kimsenin artık şahitliği de geçerli kabul edilmez.⁷⁹²

⁷⁸⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 9/183.

⁷⁹⁰ Müslim, "Birr", 32. Benzer rivayetler için bkz. Ebû Dâvûd, "Edeb", 35; Tirmizî, "Birr", 18; Müslim, "Zulmün Haramlığı" 140.

⁷⁹¹ Bakara 2/283.

⁷⁹² İbnü'l-Hümmam, *Fethu'l-kadir*, 5/266.

SONUÇ

İnsan, düşüncelerini ve niyetlerini sözle ifade eden bir varlık olarak, iletişimde sözlü beyana öncelik tanır. Bu yönüyle, hukuken geçerli beyanın esasen açık ve anlaşılır bir şekilde yapılması beklenir. Ancak bazı durumlarda kişi, bilerek ya da belirli nedenlerle sessiz kalmakta ve bu sessizlik, içinde bulunulan koşullara bağlı olarak bir beyan anlamı kazanabilmektedir. Bu çerçevede sükût, özellikle hukukî işlemlerde belirli şartların gerçekleşmesi durumunda geçerli bir irade beyanı olarak değerlendirilmiştir.

Sükûtun bir hukukî anlam ifade edebilmesi için kişinin iradesini beyan etmesini engelleyen bir durumun olmaması, kişinin mümeyyiz ve eda ehliyetine sahip olması, sükûtun özgür iradeyle gerçekleşmesi ve içinde bulunulan bağlamın sükûtun bir beyan niteliği taşıdığına delalet etmesi gerekmektedir. Nitelikli sükût, çevresel karinelerle desteklendiğinde açık bir beyan gibi kabul edilebilmektedir. Bu yaklaşım, özellikle Hanefî fakihleri tarafından sistematik bir şekilde geliştirilmiş, diğer mezhepler tarafından da genel hatlarıyla benimsenmiştir. Böylece İslâm hukuk düşüncesinde sükût, dinamik ve bağlama duyarlı bir beyan şekli olarak konumlandırılmıştır.

Fıkıh usulü bağlamında sükûtî icmâ konusu da değerlendirilmiş ve bu tür icmânın geçerliliği mezhepler arasında farklı yorumlara tabi tutulmuştur. Hanefîler ve Hanbelîler tarafından kabul gören sükûtî icmâ, Şâfiîler tarafından ise zan ifade ettiği gerekçesiyle ihtiyatla karşılanmıştır. Mâlikî mezhebinde ise Medine amelinin belirleyici bir unsur olarak devreye girdiği görülmektedir. Bu farklı yaklaşımlar, sükûtun hem teorik hem de pratik düzeyde mezhebi yoruma açık bir hukukî kategori olduğunu göstermektedir.

Mecelle'de yer alan "*ma'rız-ı hâcette sükût beyândır*" ilkesi, bu yaklaşımı normatif düzeye taşımış, sükûtun ihtiyaç halinde hukukî sonuç doğurabilecek bir beyan olarak değerlendirilebileceğini kabul etmiştir. Bu ilke, İslâm hukukunun maslahat ve örf gibi dinamik kaynaklarıyla da uyum içindedir. Delâlet-i hâl kavramı da sükûtun anlam kazanmasında tamamlayıcı bir işlev görmektedir. Böylece sükûtun, her zaman değil ama bağlam içinde, niyeti ortaya koyan etkili bir araç olabileceği ortaya konmuştur.

Modern hukuk uygulamaları da bu anlayışı destekler niteliktedir. Özellikle internet üzerinden yapılan işlemlerde tarafların birbirine sözlü olarak hitap etmeden, sükûtun ve örtülü rızanın etkisiyle sözleşmelerin kurulabildiği görülmektedir. Bu durum, İslâm hukukunun sükûtla ilgili klasik tespitlerinin günümüzde dahi geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

Ceza muhakemesi bağlamında ise, sanığın susma hakkı temel bir ilke olarak korunmakta ve bu hak hem İslâm hukukunda hem de modern ceza yargılamalarında adil yargılanma hakkının bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Sanığın sükûtu, aleyhine delil olarak kabul edilmemekte; özellikle ikrah altında yapılan ikrarların geçersiz sayılması, kişinin iradesine dışarıdan yapılan müdahalelerin hukukî anlamda beyan niteliği taşımayacağı prensibine dayanmaktadır. Bu ilke, suç isnadına maruz kalan kişinin kendini savunma hakkının ihlal edilmemesi için elzemedir.

Dolayısıyla sükût, her zaman geçerli bir irade beyanı olarak kabul edilmemekle birlikte, belirli şartların oluşması durumunda açık beyanın yerini tutabilecek hukukî bir anlam kazanabilir. Bu bağlamda sükût hem fikhî hem de beşerî hukuk sistemlerinde, bireyin rızasını ve niyetini anlamaya yönelik önemli bir yorum alanı sunmaktadır. İleride yapılacak tez ve akademik çalışmaların, sükûtun akitler, borçlanma, aile hukuku, ceza ve infaz hukuku gibi farklı hukukî alanlardaki etkilerini mukayeseli bir şekilde ortaya koyması, İslâm hukukunun çağdaş uygulamalarla bağını güçlendirecek önemli bir katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İbrahim. *Ana Hatlarıyla İslâm Aile Hukuku*. Bursa: Emin Yayınları, 2014.
- Akay, İhsan. *Şâfiî Usûl Geleneğinde İmâm Şâfiî'ye Muhalif Usûlî Görüşler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Akgündüz, Ahmed. "Fürû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/249-250. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Ali b. Sultan el-Kârî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtî'l-mesâbih*. thk. Cemâl Aytânî. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. baskı. 1443/2022.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. İstanbul: 3. Basım, 1330/1912.
- Âmidî, Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm li'l-Âmidî*. 4 Cilt. Riyad: el-Mektebetü'l-'Arabiyye el-Suûdiyye, 1424/2003.
- Apaydın, H. Yunus. "İrade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/384-387. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. "Muhayyerlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/25-30. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Apaydın, H. Yunus. "Sahâbe Sözü'nün Hukukî Değeri". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (1990), 323-353.
- Apaydın, H. Yunus. "Şahit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/278-283. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- Askalânî, İbn Hacer. *el-Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- Aşkâr, Muhammed Süleyman. *Ef'âlü'r-Resûl ve Delâletühâ 'ale'l-Ahkâmî's-Şer'iyye*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 3. Baskı, 1424/2003.
- Atalay, Arif. *İslâm Hukukunda Kabz*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.
- Atar, Fahrettin. "Sulh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/481-485. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Atıf Bey. *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye Şerhi ve Kavâid-i Külliyye-i Fıkhiyye'nin İzahı*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1327/1909.

Avcı, Fatih. *İslâm Hukukunda Tarafların Ön Anlaşma ile Belirledikleri Muhayyerlikler: Şart Muhayyerliği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.

Avvâme, Muhammed. *Edebü'l-İhtilâf*. Halep: Dâru'l-Yakîn, 4. Baskı, 1442/2021.

Aybakan, Bilal. "Muamelât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/316-317. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 9. Baskı, 2012.

Aydın, Mehmet Akif. "Borç". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/285-291. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis İstılahları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 8. Baskı, 1436/2015.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1990.

Aytekin, Mehmet Ali. "Sükûtî İcmân Kaynak Değeri". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/24 (2020), 281-310.

Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1397/1977.

Bâbertî, er-Rûmî el-Mısırî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-İnâye: Şerhu'l-Hidâye*. thk. Ebû Mahrûs 'Amr b. Mahrûs. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007.

Bâbertî, er-Rûmî el-Mısırî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *et-Takrîr li Usûli'l-Bezdevî*. thk. Abdüsselam Subhî Salih. Kuveyt: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd. *el-İşârâtü fî Usûli'l-fıkh*. thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1424/2003.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef b. Sa'd. *İhkâmu'l-fusûl fî Ahkâmi'l-usûl*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1410/1989.

Baktır, Mustafa. *İslâm Hukukunda Zaruret Hali*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1401/1981.

Baltacı, Burhan. "Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fıkhî Kavramları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 8/1 (2008), 147-177.

Bardakoğlu, Ali. "Beyyine". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/96-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. "Ceza". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/470-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Bardakoğlu, Ali. "Delâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/119-122. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

- Bardakoğlu, Ali. "İkrah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/30-37. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bardakoğlu, Ali. "Vesâyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/66-70. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Bayındır, Abdülaziz. *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulamaları)*. İstanbul: İSAV Yayınları, 1406/1986.
- Behûtî, Mansur b. Yunus b. İdris. *el-Keşşâfü'l-kınâ' min Metni'l-İknâ'*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Beldez, Hikmet. "Akitlerde Sükûtun Ehemmiyeti". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 2* (Haziran 1944).
- Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâr İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- Bilge, Necip. *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1406/1986.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1408/1988.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Yemin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/417-420. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Buharî, Alaüddin. *el-Keşfü'l-esrâr 'an Usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî*. thk. Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîhi'l-Muhtasar*. thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1407/1987.
- Burhânüddin İbrahim b. Ömer es-Süvbnî. *Mes'eletü's-sâkit*. thk. 'Ammâr Ahmed es-Sayâsane. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1430/2009.
- Bursalı, Osman Safa. *Osmanlı Hukuku'nda Kefalet Sözleşmesi: İstanbul ve Galata Mahkemeleri Şer'iyce Sicillerine Göre Mala Kefalet*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. trc. Mehmet Keskin. 7 Cilt. İstanbul: İ'tisam Yayınları, 1439/2018.
- Cevherî, İsmail b. Hammad. *es-Sihâh Tâcü'l-lüga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. Beyrut: 1411/1990.
- Cevziyye, İbn Kayyim. *İ'lâmü'l-Muvakkî'in 'an Rabbi'l-Âlemîn*. thk. Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1423/2002.

Cündî, Halîl b. İshak. *Muhtasar Halîl*. thk. Ahmed Muhammed Kaddûre. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

Cürcânî, Şerîf Alî. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1405/1985.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *el-Burhân fî Usûli'l-fikh*. thk. Salih b. Muhammed. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, Ebü'l-Me'âlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *et-Telhîs fî Usûli'l-fikh*. thk. Abdullah Cevlem en-Nibâlî, Beşir Ahmed el-Umerî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Besâiri'l-İslâmiyye, 1417/1996.

Çalık, Ali. *Borcun Zamanaşımına Uğramasına Borçlar Hukuku ve Ceza Hukuku Düzenlemelerinin Etkisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2014.

Çalış, Abdullah. *İslâm Hukukunda Bir İrade Beyanı Olarak Teâtî*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2024.

Çalışkan, Yakup-Algül, Adnan. "Zarûrât-ı Hamse Bağlamında Teysîrin Dinî Hükümlere Etkisi". *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 10/1 (2024), 85-108.

Çeker, Orhan. *İslâm Hukukunda Akitler*. İstanbul: A.H.İ Yayıncılık, 1427/2006.

Çelik, Ömer. *Hakk'ın Daveti Kur'ân-ı Kerîm Meâli ve Tefsiri*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 1434/2013.

Çolak, Abdullah. *İslâm Borçlar Hukuku*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Baskı, 1443/2022.

Çolak, Abdullah. *İslâm Hukuk Tarihi ve İslâm Hukukunun Kaynakları*. İstanbul: Hikmetevi, 1441/2020.

Çolak, Abdullah. *İslâm Aile Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1444/2023.

Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1398/1978.

Debûsî, Ubeydullâh b. Ömer b. İsâ. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fikh*. thk. Halîl el-Meys. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007.

Debûsî, Ebû Zeyd. *Te'sîsü'n-Nazar*. Mısır: el-Matbaatu'l-Edebiyye, 1330/1912.

Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1437/2016.

Dirâz, Remzi Muhammed Ali. *Ahkâmü's-sükût fî'l-fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Menşûrâtü'l-Halebî el-Hukûkiyye, 1432/2011.

Dilek, Uğur Bekir. "İslâm Borçlar Hukukunda Fiilî Mübadele Yoluyla Akit Kurma: Teâtî (Muâtât) Akdi". *İhya Uluslararası İslâm Araştırmaları Dergisi* 7/2 (2021), 715-741.

Döndüren, Hamdi. "Muâtât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/328. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Cehâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/219-222. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "İcmâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/417-431. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Örf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/87-93. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Ebû Sünne, Ahmed Fehmi. *el-'Urf ve'l-'âde fî re'yi'l-Fukahâ*. Kahire: Matbaatü'l-Ezher, 1366/1947.

Ebû Zehrâ, Muhammed. *el-'Ukûbe fî'l-fikhi'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1419/1998.

Ebû Zehra, Muhammed. *el-Cerîme*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1419/1998.

Ebû Zehra, Muhammed. *İslâm Hukuku Metodolojisi*. trc. Abdulkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınevi, 1986.

Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris. *Mekâyisü'l-Luğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Cîl, ts.

Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd. *el-Beyânü ve't-tahsîl ve's-şerhu ve't-tevcîh ve't-ta'îl li'l-mesâil-i'l-müstehrace*. thk. Muhammed Hacî vd. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988.

Ellek, Hasan. "İslâm Hukukunda Malla İlgili Sulh Anlaşması". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2013), 187-223.

Ellek, Hasan. *İslâm Hukukunda Malî Konularla İlgili Sulh Anlaşması (Akitler Çerçevesinde)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.

Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Bahru'l-muhît*. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1413/1992.

Ferrâ, Kâdî Ebû Yâlâ. *el-'Udde fî Usûli'l-fikh*. thk. Ahmed b. Ali el-Mubârekî. 5 Cilt. Riyad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.

Ferrâ, Muhammed b. Hüseyin el-Hanbelî. *el-'Udde*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. "İcmâ". *el-Kâmûsü'l-muhît*. nşr. Halîl Memûn Şeyhâ. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1432/2011.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Mustasfâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1414/1993.

Gökmenoğlu, H. Tekin. "İslâm Muhakeme Usulü Hukukunda Bir İspat Vasıtası Olarak "Yemin Delili". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (1994), 181-195.

Gözübenli, Beşir. "Ariyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Günay, Musa. "Hanefî Usulündeki Bazı Prensiplerin İmam Ebû Hanîfe'ye Nispetinin Değerlendirilmesi". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 19 (2012), 299-325.

Habergetiren, Ömer Faruk. "İslâm Hukuku Muamelât Konularında Sükûta Rıza Anlamı Verilen İşlemler". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2012).

Hâdimî, Ebû Saîd Muhammed. *Mecâmi'u'l-hahâ'ik*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308/1890.

Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahman. *Kitâbü'l-'Ayn*. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, ts.

Hamevî, Muhammed. *Gamzü 'uyûni'l-besâ'ir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. İstanbul: Dâru't-Tiba'ati'l-Âmire, 1290/1873.

Haseballah, Ali. *Usûlü't-teşrî'i'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1402/1982.

Heyet. "Sükût". *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1425/2004.

Heyet. *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*. Bulak: Matbaatü'l-Emîriyye, 1310/1892.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr 'ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. 12. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1421/2000.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir b. 'Âşûr. *et-Tahrîr ve't-tanwîr*. 30 cilt. Tunus: Dâru't-Tûnisiyya li'n-Neşr, 1404/1984.

İbn Emîr Hâc, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *et-Takrîr ve't-Tahbîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1362/1943.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâyâ. *Mu'cemü mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1411/1991.

İbn Ferhûn, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ebî'l-Kâsım. *Tebşiratü'l-Hükkâm fî Usûli'l-Akdiye ve Menâhici'l-Ahkâm*. Kahire: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Ezheriyye, 1406/1986.

İbn Haldûn. *Mukaddime*. çev. Halil Kendir. Ankara: Yeni Şafak, 1425/2004.

İbn Hişâm. *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1411/1990.

İbn Kudâme. *el-Muğnî*. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü Kahire, 1388/1968.

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1308/1890.

İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim b. Muhammed. *el-Bahrü'r-Râ'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâ'ik*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1418/1997.

İbn Nüceym. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. 2. Cilt. İstanbul: İmak Ofset, 2022.

İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî. *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*. 4. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1431/2010.

İbn Sa'd. *et-Tabakât*. thk. Muhammed Abdülkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1410/1990.

İbnü'l-Kayyim, Şemsüddin Muhammed. *İ'lâmü'l-müvakkî'in 'an Rabbi'l-'âlemîn*. thk. Abdurrahman el-Vekîl. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.

İbnü'l-Kayyim, Şemsüddin Muhammed. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-'ibâd*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, ts.

İbnü'l-Kayyim. *et-Turuku'l-hukmiyye fî's-siyâseti's-şer'iyye*. Beyrut: Ahmed ez-Zü'bî, 1420/1999.

İmrânî, Ebü'l-Hüseyn Yahyâ b. Ebî'l-Hayr b. Sâlim. *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1421/2000.

İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.

İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1412/1991.

Kahraman, Abdullah. *İslâm Hukukunda Kefâlet Sözleşmesi ve Günümüzdeki Tatbikatı*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2008.

Kahtân, Abdülkadir Muhammed. *es-Sükûtü'l-mü'abbir 'ani'l-irâde ve eseruhu fi't-tasarrufât*. Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, 1412/1991.

Kallek, Cengiz. "Telcie". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/397-400. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Karadâğî, Alî Muhyiddîn. *Mukaddime fi'l-Mâl ve'l-İktisâd ve'l-Milkiyye ve'l-'Akd*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2. Baskı, 1430/2009.

Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed. *ez-Zahîre*. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1436/2015.

Karaman, Hayreddin. *Ana Hatlarıyla İslâm Hukuku*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2019.

Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.

Karaman, Hayrettin. "Âdet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/369-373. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Karataş, Mustafa. *Hz. Peygamber'in Beden Dili*. İstanbul: Nûn Yayıncılık, 2012.

Kâsânî, Alâaddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâ'i'u's-sanâ'i' fî tertîbi's-şerâ'i'*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.

Kaşıkçı, Osman. "Zaman Aşımı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/114-116. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Kavaklıoğlu, Mahmut. "Sergilediği Beden Dili Açısından Hz. Peygamber". *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/6 (2004/2), 49-80.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyûb. *el-Külliyât; Mu'cemun fî'l-mustalahât ve'l-fürûki'l-luGaviyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Kelvezânî, Ebü'l-Hattâb Mahfûz b. Ahmed. *et-Temhîd fî usûli'l-fikh*. thk. Muhammed b. Ali. Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1405/1985.

Kemâlüddin, Muhammed el-Hümâm. *Fethu'l-kadîr şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Koca, Ferhat. "İkrar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/40-43. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Koca, Ferhat. "Mendup". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/128-130. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Koca, Ferhat. "Mezhep". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/128-130. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Komisyon. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.

Komisyon. *Diyanet İslâm İlmihali*. Ankara: TDV Yayınları, 2023.

Komisyon. *Hadislerle İslâm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Komisyon. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.

Köse, Saffet. "Hanefî Fakihî Seriyüddin İbnü's-Şihne'nin Nazmu'l-Mesâili'llet's-Sükût Fihâ Rızâ Adlı Risâlesinin Tahkikli Neşri". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 3 (2004), 319-330.

Köse, Saffet. "Muamelât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/310-317. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Kurtoğlu, Yasemin. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Hukukunda İspat Vasıtaları*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Câmi'li-Ahkâmî'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Hadîs, 1424/2003.

Kübeyisî, Muhammed Ubeyd Abdullâh. *Ahkâmü'l-Vakf fi's-Ser'ati'l-İslâmiyye*. Bağdat: Matbaatü'l-İrşâd, 1397/1977.

Mahir Yâsîn Fahlü'l-Heytî. *Eseru İhtilâfi'l-Esânîd ve'l-Mütûni fi-İhtilâfi'l-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1430/2009.

Mahmesânî, Subhî b. Muhammed Receb. *en-Nazariyyetü'l-Âmme li'l-Mûcebât ve'l-Ukûd*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979.

Mâlik, Ebû Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1405/1985.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. nşr. Mecdi Baslûm. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed. *el-Hâvî'l-kebîr fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î*. nşr. Ali Muhammed Muavvaz/Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 18. Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen. *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1406/1985.

Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî. *el-Kâmûsü'l-Muhîd*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1413/1992.

Medkûr, Muhammed Sellâm. *Nazariyyetü'l-İbâha 'Inde'l-Usûliyyîn ve'l-Fukahâ*. Beyrut: Dâru'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 1404/1984.

Mehmesânî, Subhî. *Felsefetü't-Teşri' fi'l-İslâm*. Beyrut: Mektebetü'l-Keşşâf ve Matba'atühâ, 1365/1946.

Mengen, Fatma Betül. *İslâm Ceza Hukukunda Savunma Hakkı*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Menteş, Ferdi. *İslâm Hukukunda Vasîlik Kurumu ve Osmanlı Uygulaması -Tanzimat Dönemine Kadar-*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Doktora Tezi, 2024.

Merdâvî, Alâuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Süleyman. *el-İnsâf fi Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf*. thk. Abdullâh Abdülmuhsin et-Türkî vd. Kahire: Hicr, 1415/1995.

Merdâvî, Alâuddîn Ebü'l-Hasen Ali b. Süleyman. *el-İnsâf fi Ma'rifeti'r-Râcih mine'l-Hilâf*. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabiyye, 3. Basım, ts.

Mervezî, Sevvâr b. Abdullâh. *et-Ta'bîr 'ani'l-irâde*. Cezayir: en-Neşriyyetü'l-Vataniyye, 1399/1979.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûdî. *el-İhtiyâr li Ta'îli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Hayr, 1. Basım, 1419/1998.

Molla Hüsrev. *Dürerü'l-Hükkâm şerhu Gurerü'l-Ahkâm*. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-“Arabiyye, ts.

Molla Hüsrev. *Mir'âtü'l-usûl fî şerhi mirkâti'l-vusûl (Molla Hüsrev'in Fıkıh Usûlü)*. çev. Davut İltaş. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2024.

Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1996.

Nedvî, Ali Ahmed. *el-Kavâ'idü'l-Fıkhiyye*. Şam: Dâru'l-Kalem, 1415/1994.

Nemle, Abdülkerim. *el-Câmi' li-Mesâili Usûli'l-Fıkıh*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *es-Süneni'n-Nesâî*. thk. Abdulfettâh Ebû Gudde. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah. *Keşfü'l-esrâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986.

Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Keşfü'l-esrâr fî şerhi menâri'l-envâr*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2016.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Kahire: İdâratü't-Tabâ'ati'l-Münîriyye, 1346/1928.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Minhâcü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttekîn*. thk. Muhammed Ahmed Dehmân. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1426/2005.

Nevevî, Ebü'z-Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*. thk. Züheyr eş-Şâviş. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1412/1991.

Nevevî, İmâm Muhyiddin. *Müslim Şerhi el-Minhâc ve Sahîh-i Müslim*. trc. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Karınca ve Polen Yayınları, 2012.

Önder, Ayhan. *Ceza Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1992.

Önder, Muharrem. “İslâm Hukukunda Bir İrade Beyânı Türü Olan Sükûtun Hükmü ve Beyân Kabul Edilme Şartları”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 7-42.

Önder, Muharrem. *İslâm Fıkıh Usûlünde Sükûtun Delâleti (Yasama Sükûtu)*. İstanbul: Mana Yayınları, 2013.

Önen, Mesut. *Hukukun Temel Kavramları*. İstanbul: Beta, 1988.

Özdemir, Ahmet. “Akitlerde İrade Beyanı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2008), 117-131.

- Özkan, Halit. "Amel-i Ehl-i Medîne'nin Klasik Usûl-i Fıkıh Literatüründeki Yeri". *Genç Akademisyenler İlahiyat Araştırmaları Sempozyumu* (1-2 Mayıs 2009). İstanbul: 2009, 97-110.
- Pehlivan, Zeynep Erol. *Mecelle'de Zamanaşımı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Râzî Et-Taberistânî, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Tefsîrü'l-Kebîr*. Mısır: Dâru'l-Gad el-'Arabî, 1413/1992.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *el-Mahsûl fî 'ilmi'l-usûl*. thk. Şuayb el-Arnâvût. 6. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1433/2012.
- Râzî, Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *el-Mahsûl fî 'ilmi'l-Usûl*. thk. Taha Câbir Feyyâz el-'Alvânî. 6 Cilt. Riyad: Câmiatu'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1. Basım, ts.
- Reisoğlu, Seza. *Türk Kefâlet Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- Remlî, Şihâbüddîn. *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.
- Sa'dî, Ebû Cîb. *el-Kâmûsü'l-Fikhî Lugaten ve Istilâhen*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1409/1988.
- Sadrü's-Şerîa, Ubeydullah b. Mes'ûd. *et-Tavzîh şerhu't-Tenkîh*. Kahire: Dâru'l-Beyânî'l-'Arabî, ts.
- Samar, Mahmut. *Akitlerde Şart Hürriyeti*. Kahramanmaraş: Samer Yayınları, 2020.
- Sâmî, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Dersâadet, 1317/1899.
- San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm. *el-Musannef*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1983.
- San'ânî, Emîr. *Sübülü's-Selâm Şerhi BulûGi'l-Merâm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1418/1997.
- Savaş, Abdurrahman. *İnternet Ortamında Yapılan Sözleşmeler*. Konya: Adal Ofset, 2005.
- Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed. *Mesâdiru'l-Hak fî'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Baskı, 1419/1998.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1410/1989.
- Sökülmez, Şerafettin. *Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi'nin Fetâvâsına Göre Osmanlı Hukukunda Talâk*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Suyûtî, Celalüddin. *el-Eşbâhü ve'n-nezâ'ir*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1436/2015.

Sübkî, Ebü'l-Hasen Takıyyüddin. *el-İbhâc fî Şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.

Sülemî, Abdullah b. Nâsır. "Mebdeü i'tibârî's-sükût bi mesâbeti'l-izni ve'l-kabûl ve hukmü'l-ilzâmi bihî". *Kadâ, Mecelletü 'İlmiyye muhakkeme, Câmi'atü'l-İmâm Muhammed b. Suûd* 3 (Şubat 2014), 73-96.

Şa'bân, Zekiyyüddin. *İslâm Fıkıh İlminin Esasları*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 21. Baskı, 2015.

Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *er-Risâle*. çev. Abdulkadir Şener, İbrahim Çalışkan. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Ümm*. thk. Rıfat Fevzî Abdülmuttalib. 8 Cilt. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1422/2001.

Şahin, Osman. *İslâm Hukukunda Zaman Aşımı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1. Baskı, 2016.

Şâşî, Nizamüddin. *Usûlü's-Şâşî*. Karaçi: Mektebetü'l-Büsrâ, 1429/2008.

Şâtübî el-Gırnâtî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî. *el-Muvâfakât fî usûli's-Şer'ati*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1423/2002.

Şâtübî, Ebû İshak İbrahim. *el-İ'tisâm*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2011.

Şentürk, Lütfi - Yazıcı, Seyfettin. *İslâm İlmihali*. Ankara: DİB Yayınları, 2019.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâye ve'd-Dirâye*. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1428/2007.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşâdü'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hak min 'İlmi'l-Usûl*. thk. Veliyyüddin Muhammed Salih Ferrûr. Dımaşk: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. Basım, 1411/1990.

Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Neylü'l-Evtâr min Ehâdîsi Seyyidi'l-Ahyâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1414/1993.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Asl (Kitâbü'l-Asl)*. thk. Mehmet Boynukalın. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.

Şîrâzî, Ebû İshak. *el-Lüm'a fî Usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1424/2003.

Şîrâzî, İbrâhîm b. Alî. *el-Mühezzeb fî Fıkhi'l-İmâm eş-Şâfiî*. Tahkik: Muhammad ez-Zuhaylî. Beyrut: Dâr el-Kalem, 1412/1992.

Şîrbînî, Şemsüddîn Muhammed. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

Şîrvânî, Ahmed Hamdî. *Levâmi'u'd-Dekâ'ik fî Tercümeti Mecâmi'i'l-Hakâ'ik Mecâmi'u'l-Hakâ'ik Tercümesi*. çev. Hüseyin Örs. İstanbul: Yazma Eserler, 2017.

- Şürünbâsî, Ramazan Ali. *es-Sükût ve Delâletühü*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, ts.
- Taberî, İbn Cerîr. *Câmi'ü'l-beyân 'an te'vli âyi'l-Kur'ân*. nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.
- Tavîle, Abdülvehhâb Abdüsselam. *Eserü'l-luga fî ihtilâfi'l-müctehidîn*. Riyad: Dâru's-Selâme, 1421/2000.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd. *Müsned*. Riyad: Dâru'l-Hicr, 1420/1999.
- Tehânevî, Muhammed Ali. *Mevsû'atü Keşşâfi Istilâhâti'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1417/1996.
- Tesûlî, Ali b. Abdüsselâm. *el-Behce fî Şerhi't-Tuhfe*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-'İlmiyye, 1409/1988.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *et-Süneni't-Tirmizî*. thk. Beşşar İvâd Ma'rûf. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1419/1998.
- Turhan, Abdullah. "Kur'ân'da Sükût Orucu ve Konuşma Ahlâkı". *Diyanet İlmî Dergi* 59/3 (2023), 881-902.
- Uz, Emin. "Arap Dili ve Belâgatında Samt Kavramının Anlam Derinliği". *Kocatepe İslâmî İlimler Dergisi* 6/2 (2023), 461-478.
- Venşerîsî, Ahmed b. Yahya. *Îzâhü'l-mesâlik ilâ kavâidi'l-İmâm Mâlik*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.
- Yadsıman, Necla. *Aile Hukuku ile İlgili Hadislerin Tahlili, Tenkidi ve Mezhep İmamlarının Anlayışları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, /2002.
- Yaman, Ahmet - Çalış, Halit. *İslâm Hukukuna Giriş*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1438/2017.
- Yavuz, Cevdet. "Dava". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/12-16. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Yaylalı, Davud. "İslâm Hukukunda Zaman Aşımı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1992), 155-164.
- Yaylalı, Davut. "Karîne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/492-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yılmaz, Ayşegül. "Lafızcı ve Gâyeci Yorum Metotları Çerçevesinde Benî Kurayza Hadisinin Tahlili". *Mîzânü'l-Hak: İslâmî İlimler Dergisi* 14 (2022), 89-116.
- Yiğit, Yaşar. "Cezaî Sorumluluk Bağlamında İkra ve Hukukî Sonuçları". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi* 6 (2021), 116-144.

Yiğit, Yaşar. "İslâm Ceza Hukuku Hükümlerine Etkisi Açısından Zamanaşımı". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 6 (2024), 116-141.

Yusuf, Macit. "Hz. Muhammed'in Bazı İletişim İlkeleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 271-303.

Yüzbaşı, Ömer Faruk. *Şüf'a Hakkı ve Osmanlı Tatbikatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Zebîdî, Muhammed Murtazâ. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdüsettar Ahmed Ferrâc. Kuveyt: Matbaatü Hükûmeti Küveyt, 1385/1965.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Carullah Muhammed. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'Arabî, 3. Basım, 1407/1986.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Beyrut: Matbaatü Mustafa Bâbî el-Halebî, 1366/1947.

Zerkâ, Mustafa Ahmed. *Fetâvâ*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2. Basım, 1410/1989.

Zerkeşî, Bedrüddin Muhammed. *el-Mensûr fî'l-kavâ'id*. thk. Teysîr Ahmed Mahmûd. Kuveyt: Hâşimî Yayınevi, 1402/1982.

Zeydan, Abdulkerim. *el-Vecîz fî Usûli'l-fikh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1424/2003.

Zeydan, Abdulkerim. *İslâm Hukukuna Giriş*. çev. Ali Şafak. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2011.

Zeylaî, Ebü Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed. *Nasbü'r-Râye*. thk. Muhammed Avvâme. Beyrut: Mektebetü'r-Riyâd, 1418/1997.

Zeylaî, Osman b. Ali. *Tebyînü'l-Hakâ'ik Şerhu Kenzi'd-Dekâ'ik*. 7 Cilt. thk. Ahmed İzzu İnâye. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1431/2010.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Fikhü'l-İslâmî ve Edilletühû*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1405/1984.

Zuhaylî, Vehbe. *el-Kavâ'idü'l-Fıkhiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1427/2006.

Zuhaylî, Vehbe. *Fikhü'l-'ibâdât*. Trablus: Külliyyetü'd-Da'veti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1411/1990.

Zuhaylî, Vehbe. *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*. çev. Ahmet Efe vd. İstanbul: Risâle Yayınları, 1994.

Zuhaylî, Vehbe. *Nazariyyetü'd-damân Ahkâmü'l-Mes'ûliyyeti'l-Medeniyye ve'l-Cinâ'iyye fî'l-Fikhi'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1433/2012.

